

บทที่ 2

การสำรวจองค์ความรู้

ในบทนี้ผู้วิจัยจะสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อชุมชนนิพนธ์เรื่อง พัทยา: จากวิถีชีวิตของชุมชนชาวประมงสู่เมืองท่องเที่ยวระดับโลก ในการสำรวจองค์ความรู้ดังกล่าวจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ การสำรวจองค์ความรู้ทางด้านทฤษฎีและการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในการสำรวจทั้งทางด้านทฤษฎีและงานวิจัยจะดำเนินการภายใต้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ กล่าวคือการสำรวจดังกล่าวเป็นความพยายามที่จะสรุปแนวคิดหลัก (Core concept) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีติดพื้นที่ (Grounded theory) การนำเสนอองค์ความรู้ในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 6 หัวข้อ ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเมือง

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเมือง (Urban community)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

จากการสำรวจองค์ความรู้ของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนผู้วิจัยสามารถสรุปแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนที่จะใช้ในชุมชนนิพนธ์ออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ 1. ความหมายของชุมชน และ 2. ประเภทของชุมชน

1. ความหมายของชุมชน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537, หน้า 4-9) ได้สรุปความหมายของชุมชน (Community) ว่ามีลักษณะที่สำคัญว่ามีลักษณะที่สำคัญ 5 ประการคือ

1.1 ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรืออาณาเขตบริเวณหนึ่ง ๆ (Geographic area)

ลักษณะชุมชนในลักษณะเช่นนี้หมายถึงกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในอาณาเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หนึ่งตามแต่ความเหมาะสมของกลุ่มคนที่เลือกทำเลที่ตั้งชุมชนต่าง ๆ ที่กลุ่มคนเลือกทำเลที่ตั้งนั้นมักจะคำนึงถึงความอุดมสมบูรณ์ทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม เพื่อที่กลุ่มคนนั้นสามารถประกอบอาชีพ หรือดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม เช่น ชาวชนบทมักจะเลือกตั้งชุมชนของตนตามริมฝั่งแม่น้ำหรือบริเวณใกล้แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง เพราะน้ำเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ชาวชนบทบางแห่งนิยมตั้งถิ่นฐานชุมชนของตนในบริเวณที่สูงเพื่อป้องกันน้ำท่วมและเป็นทางระบายน้ำอีกด้วย และชาวชนบทในบางชุมชนนิยมเลือกทำเล การทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์ สำหรับการเพาะปลูก สิ่งที่น่าสังเกตก็คือชุมชนที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในลักษณะการเลือกตั้งถิ่นฐานตามสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมของแต่ละชุมชน มักจะพบว่าชื่อบ้านหรือหมู่บ้านจะบอกความหมายของชุมชนที่เลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่หรืออาณาเขตบริเวณต่าง ๆ เช่น บ้านโคกนางาม เป็นชุมชนที่กลุ่มคนได้เลือกตั้งชุมชนอยู่บนที่สูงและการทำมาหากินอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเห็นได้จากนาที่ปลูกนั้นอุดมสมบูรณ์ หรือบ้านบึงเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้บึงซึ่งชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากบึงมาประกอบอาชีพการเกษตร หรือบ้านนาสมบูรณ์เป็นชุมชนที่เลือกตั้งมีทำเลในการเพาะปลูกได้ข้าวอุดมสมบูรณ์ สำหรับชุมชนเมืองก็สามารถที่จะกล่าวได้ว่า กลุ่มคนที่ได้เลือกทำเลที่ตั้งในเขตเมืองเป็นเพราะการเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การพาณิชย์ การคมนาคม และการอุตสาหกรรม ชุมชนชนบทหรือชุมชนหมู่บ้านบางแห่งได้เจริญขึ้นมาเป็นเมืองภายหลัง

1.2 ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกมาติดต่อกระทำระหว่างกันทางสังคม (Social interaction)

ลักษณะชุมชนที่สมาชิกทั้งหลายมาติดต่อกระทำระหว่างกัน หมายถึง ภายในชุมชนสมาชิกมีสถานภาพและบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป จึงมีการติดต่อกระทำระหว่างกันตามสถานภาพและบทบาท เช่น คนที่ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า ก็ต้องทำการติดต่อขายสินค้าให้แก่ลูกค้าภายในชุมชนนั้น คนที่เป็นพ่อค้าก็มีบทบาทเป็นสามีภายในครอบครัวก็มีการกระทำติดต่อระหว่างสมาชิกภายในครัวเรือน บุคคลหนึ่ง ๆ จึงมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่าง การกระทำระหว่างกันจึงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เป็นลักษณะของพลวัตร เป็นเสมือนเส้นใยทางสังคมที่สามารถลากเส้นโยงใยต่าง ๆ ภายในชุมชนหนึ่ง ๆ

ประเภทของการกระทำระหว่างกันภายในชุมชนมีอยู่หลายอย่างตามแต่เรื่องราวต่าง ๆ ที่สมาชิกภายในชุมชนจะได้มีการกระทำระหว่างกัน เช่น การกระทำที่บางครั้งเป็นไปในลักษณะของความขัดแย้ง อาจจะขัดแย้งในผลประโยชน์หรืออำนาจซึ่งเป็นการถ่วงดุลทางอำนาจ หรือการกระทำระหว่างกันเป็นไปในลักษณะการขอความร่วมมือ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือ

การแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือ หรือการกระทำระหว่างกันเป็นไปในลักษณะของการแข่งขันซึ่งกันและกัน ซึ่งมีประโยชน์ต่อการพัฒนาความเจริญก้าวหน้า เป็นต้น

1.3 ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกที่มีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (Social relationship)

ชุมชนในความหมายนี้จะหมายถึงสมาชิกภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ต่อกันในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความสัมพันธ์ด้านครอบครัว การศึกษา ศาสนา การเมืองการปกครองและสันติภาพ เป็นต้น ความสัมพันธ์อาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ เช่น สมาชิกในครอบครัวจะมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งสนิทสนม แต่ถ้าสมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับพ่อค้าหรือคนอื่นที่ไม่คุ้นเคยจะมีความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิหรือความสัมพันธ์อย่างไม่ลึกซึ้งหรือผิวเผินเท่านั้น

สมาชิกภายในชุมชนจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะของโครงสร้างตามสถานภาพและบทบาท บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยมทางสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคม และสถาบันทางสังคม เช่น สมาชิกภายในชุมชนจะมีความสัมพันธ์กันตามสถานภาพและบทบาทระหว่างกัน ทั้งนี้ยังขึ้นอยู่กับบรรทัดฐาน ค่านิยม และการจัดช่วงชั้นทางสังคมของสมาชิกภายในชุมชนนั้น ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวจะมีความสัมพันธ์แบบหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนหรือความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับประชาชนจะมีความสัมพันธ์อีกแบบหนึ่ง

ลักษณะของชุมชนที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นชุมชนทั่วไปที่สามารถจะพบได้ทุกชุมชนและความสัมพันธ์ต่าง ๆ จะมีอยู่ในชุมชนเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากว่าชุมชนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกด้วย ชุมชนจึงประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ติดต่อกันทั้งทางร่างกาย วาจา และใจ ในลักษณะที่แตกต่างกันตามคิรี กล่าวคือชุมชนบางแห่ง เช่น ชุมชนหมู่บ้านเล็ก ๆ สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดและสนิทสนม มีการร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่บางชุมชนสมาชิกภายในชุมชนจะมีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ เช่น สมาชิกในชุมชนเมือง

1.4 ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกันที่อยู่ (Psycho- ecological relationship)

ลักษณะชุมชนที่กลุ่มคนมาอยู่ร่วมกันเพราะความผูกพันทางด้านจิตใจนี้เป็นการแสดงถึงความรักความผูกพันทางอารมณ์ของสมาชิกต่อกันที่อยู่ เช่น ความเอาใจใส่ในการทำงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ความรักท้องถิ่นเดิม แม้ว่าจะไปทำงานที่อื่น ก็จะทำโอกาสกลับมาเยี่ยมบ้าน และสร้างสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน จะเห็นได้จากคนอีสานตามชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ

ได้ย้ายถิ่นฐานชั่วคราวไปทำงานต่างจังหวัด โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร คนเหล่านี้จะกลับมาเยี่ยมชุมชนของตนเป็นครั้งคราว หรือกลับมาชั่วคราวเพื่อดำนา เกี่ยวข้าวและนวดข้าว บางครั้งบุคคลที่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นได้ทำบุญผ้าป่าหรือทอดกฐินแก่ชุมชนหมู่บ้านของตน เพื่อนำเงินไปก่อสร้างสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชุมชน

การที่สมาชิกในชุมชนมีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกันที่อยู่กันนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าสมาชิกทั้งหลายได้มีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น เป็นที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความผูกพันกับถิ่นที่อยู่ของตน

เมื่อกล่าวถึงความรักที่มีต่อชุมชน และความผูกพันทางด้านจิตใจนั้นเป็นการแสดงให้เห็นว่า กลุ่มคนภายในชุมชนได้แสดงความรู้สึกรักและความรับผิดชอบที่มีต่อชุมชนเพื่อที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตต่าง ๆ ให้ดีขึ้น ชุมชนในลักษณะเช่นนี้มีอยู่ทั่วไป กล่าวคือ ไม่ว่าบุคคลที่อยู่ในชุมชนชนบทหรือชุมชนเมืองจะมีความชอบที่จะอยู่ในชุมชนแตกต่างกันไปตามเหตุผล เช่น ผู้ที่ชอบอยู่ในชุมชนชนบทก็เพราะรักธรรมชาติอากาศบริสุทธิ์ ประชาชนช่วยเหลือและพึ่งพากันเป็นอย่างมาก แต่ผู้ที่ชอบอยู่ในชุมชนเมืองก็เพราะรักความเป็นอิสระในทุก ๆ ด้าน และชอบการติดต่อคบค้าสมาคมอย่างเป็นทางการ ส่วนการช่วยเหลือที่มีต่อชุมชน ก็จะเป็นไปในลักษณะขององค์กร สมาคม และมูลนิธิต่าง ๆ ซึ่งสมาชิกที่จะอยู่ในองค์กรต่าง ๆ นั้นจะมีความคิดอ่านและทัศนคติที่ดีต่อการทำงานเพื่อส่วนรวม

1.5 ชุมชนจะมีศูนย์กลางบริการของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม (Central activities for utilization)

ชุมชนในลักษณะที่มีศูนย์กลางบริการทางด้านกิจกรรมต่าง ๆ หมายถึง ศูนย์กลางบริการทางด้านกิจกรรมการปกครอง การเศรษฐกิจ การศึกษา การศาสนา การสาธารณสุข และการพักผ่อนหย่อนใจอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือกิจกรรมหลายอย่างที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อที่จะบริการ หรืออำนวยความสะดวกให้แก่สมาชิกในชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งสมาชิกภายในชุมชนได้ไปใช้บริการจากศูนย์กลางบริการกิจกรรมเหล่านั้น

2. ประเภทของชุมชน

จากความหมายพื้นฐานของชุมชนที่กล่าวมาเบื้องต้น สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537) ยังได้แบ่งประเภทของชุมชนโดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่แตกต่างกันดังนี้

2.1 ประเภทชุมชนแบ่งตามหลักเกณฑ์การบริหารการปกครอง (Administration unit)

เราสามารถแบ่งลักษณะของชุมชนได้ 6 ชุมชน โดยพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทยตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 กล่าวคือ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537, หน้า 10)

2.1.1 ชุมชนหมู่บ้าน หมายถึง หมู่บ้านซึ่งประกอบด้วยบ้านหลายบ้านในท้องที่เดียวกัน โดยจัดอยู่ในความปกครองอันเดียวกันเป็นหมู่บ้านหนึ่ง ถ้าหากว่าคนที่อยู่รวมกันมากแต่จำนวนบ้านจะน้อยให้ถือเอาจำนวนคนเป็นสำคัญ คือ ประมาณ 200 คน ก็จัดตั้งเป็นหมู่บ้านได้ แต่ถ้าเป็นคนที่ตั้งบ้านเรือนห่างไกลกันแต่จำนวนคนจะน้อย อย่างน้อยการตั้งเป็นหมู่บ้านก็ควรมีไม่ต่ำกว่า 5 บ้าน โดยปกติแล้วชุมชนหมู่บ้านมักจะเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

2.1.2 ชุมชนเขตสุขาภิบาล หมายถึง ชุมชนใดที่มีความเหมาะสมที่จะตั้งเป็นเขตสุขาภิบาลโดยคำนึงถึง เนื้อที่ของเขตควรมีขนาดประมาณ 1 - 4 ตารางกิโลเมตร ควรมีร้านค้าประมาณอย่างน้อย 10 ห้อง และประชาชนในเขตมีอย่างน้อยประมาณ 1,500 คน ก็สามารถตั้งเป็นเขตสุขาภิบาลปกครองได้ อนึ่งชุมชนเขตสุขาภิบาลนี้มักจะอยู่ในเขตตำบล และเขตอำเภอ สำหรับตำบลนั้นหมายถึงหลายหมู่บ้านรวมกัน 20 หมู่บ้าน ก็สามารถจัดตั้งเป็นตำบล หรือมีพลเมืองประมาณ 2,000 คนขึ้นไป และอำเภอหมายถึงท้องที่หลาย ๆ ตำบลอันสมควรจัดปกครองอันเดียวได้หรือมีพลเมือง 10,000 คนขึ้นไป อนึ่งชุมชนเขตสุขาภิบาลมักเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในอำเภอ และเป็นศูนย์กลางบริการการค้า การปกครอง และการเกษตรด้วย

2.1.3 ชุมชนเขตเทศบาลตำบล หมายถึง ชุมชนเขตสุขาภิบาลที่มีความเจริญ และมีความหนาแน่นยกฐานะจากสุขาภิบาลมาเป็นเทศบาลโดยมีการจัดสาธารณูปโภคมากขึ้นและการปกครองตนเองมากยิ่งขึ้น ลักษณะของชุมชนเขตเทศบาลตำบลเป็นชุมชนที่ใหญ่และมักจะอยู่ในเขตของอำเภอ ได้แก่ ชุมชนเขตเทศบาลตำบลบ้านไผ่ และตำบลเมืองพล จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

2.1.4 ชุมชนเขตเทศบาลเมือง หมายถึง ชุมชนที่มีราษฎรในท้องที่ตั้งตั้งแต่ 10,000 คนขึ้นไป โดยคิดเฉลี่ยความหนาแน่นของราษฎรไม่ต่ำกว่า 3,000 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร โดยมากชุมชนเขตเทศบาลเมืองมักจะตั้งในเขตของตัวจังหวัดตั้งอยู่ และเป็นศูนย์กลางของการบริหารส่วนราชการต่าง ๆ เช่น เทศบาลเมืองขอนแก่น ตั้งอยู่ในเขตตำบลเมือง จังหวัดขอนแก่น

2.1.5 ชุมชนเขตเทศบาลนคร หมายถึง ชุมชนจากเทศบาลเมืองสามารถยกฐานะขึ้นมาเป็นเทศบาลนครได้โดยท้องที่นั้นมีราษฎรตั้งแต่ 50,000 คนขึ้นไป และคิดเฉลี่ยราษฎรอยู่หนาแน่นไม่ต่ำกว่า 3,000 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร ชุมชนในเขตเทศบาลนครนี้เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่และเป็นศูนย์กลางของการบินพาณิชย์และอื่น ๆ เช่น ชุมชนเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ อนึ่งชุมชนบางแห่งมีลักษณะที่พิเศษและมีการบริหารส่วนท้องถิ่นเอง ได้แก่ ชุมชนเมืองพัทยา ซึ่งจัดเป็นชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ

2.1.6 ชุมชนเขตกรุงเทพมหานคร หมายถึง ชุมชนที่ประชาชนอยู่อย่างหนาแน่นมากและเป็นเอกนคร (Primate city) ซึ่งเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่โตกว่าเมืองขนาดรองลงไปอย่างมาก ชุมชนกรุงเทพมหานครเป็นชุมชนที่มีการปกครองตนเอง มีการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และสมาชิกสภากรุงเทพมหานคร ประชาชนในชุมชนนี้อยู่กันอย่างหนาแน่น

2.2 ประเภทชุมชนแบ่งตามหลักเกณฑ์กิจกรรมทางสังคม (Social activities)

จากเกณฑ์ดังกล่าวเราสามารถแบ่งลักษณะของชุมชนตามกิจกรรมทางสังคมได้ 5 ชุมชน ดังต่อไปนี้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537, หน้า 11)

2.2.1 ชุมชนเกษตรกรรม หมายถึง ชุมชนที่ประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งราษฎรส่วนมากทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หรือชุมชนบางแห่งทำประมง ทำให้ลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติมาก

2.2.2 ชุมชนศูนย์กลางการค้า หมายถึง ชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของการค้า เช่น ตามหัวเมืองต่าง ๆ อาจจะเป็นตัวอำเภอเมือง หรือตัวตำบลที่เป็นที่ตั้งของเขตสุขาภิบาลมักจะมีร้านค้าจำหน่ายของใช้ประจำวัน และตลาดสดจำหน่ายอาหารผักสดในตอนเช้า ชาวบ้านจะนำผลิตผลมาขายในเมือง และซื้อสินค้าจำเป็นในด้านการเกษตรกลับไปหมู่บ้าน จะเห็นได้ว่าชุมชนศูนย์กลางการค้าจะมีอยู่ทั่ว ๆ ไปในเขตเมืองต่าง ๆ และเขตชุมชนหนาแน่นตามเขตตำบล

2.2.3 ชุมชนศูนย์กลางขนส่ง หมายถึง ชุมชนที่เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมหรือเส้นทางขนส่งทางรถยนต์ ทางเรือ หรือทางอากาศ ชุมชนที่มักจะเห็นเป็นชุมชนตามทางแยกซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเดินทาง เช่น ชุมชนตามทางแยกมักจะมีร้านอาหาร ร้านกาแฟ และร้านข้าวแกงให้บริการแก่ผู้โดยสาร

2.2.4 ชุมชนเขตอุตสาหกรรม หมายถึง ชุมชนที่อยู่ในเขตอุตสาหกรรมซึ่งจะมีโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ตั้งอยู่ และบ้านของแรงงานจะอยู่ในเขตของชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนเขตอุตสาหกรรมที่พบเห็นในประเทศไทย ได้แก่ ชุมชนเขตอุตสาหกรรมแถวรังสิต จังหวัดปทุมธานี และชุมชนเขตอุตสาหกรรม จังหวัดสมุทรปราการ เป็นต้น

2.2.5 ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ หมายถึง ชุมชนที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ เช่น ชุมชนในเขตตัวเมืองหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา จะเป็นชุมชนศูนย์กลางของการท่องเที่ยว และการซื้อสินค้า ส่วนชุมชนในเขตตัวเมือง จังหวัดสงขลา จะเป็นชุมชนศูนย์กลางของทางราชการ

2.3 ประเภทของชุมชนแบ่งตามหลักเกณฑ์ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม (Social relation)

การแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมในที่นี้ทัศนะของนักสังคมวิทยาที่มองลักษณะของชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์ของนักสังคมของจะมองความสัมพันธ์ของคนในสังคมในทุกๆ ด้านไม่เพียงแต่เฉพาะการเมือง การปกครอง หรือกิจกรรมทางสังคมเท่านั้น แต่รวมไปถึงความสัมพันธ์ในสถาบันต่าง ๆ ตลอดจนลักษณะทางนิเวศวิทยาอีกด้วย ลักษณะของชุมชนแบ่งได้เป็น 2 ชุมชน ดังต่อไปนี้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537, หน้า 12-13)

2.3.1 ชุมชนชนบท เป็นชุมชนที่มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก เพราะราษฎรต้องอาศัยน้ำฝนทำเกษตรกรรม แต่ในปัจจุบันราษฎรบางส่วนได้รับน้ำชลประทานในการเกษตร อย่างไรก็ตามราษฎรยังต้องพึ่งพาความไม่แน่นอนของธรรมชาติ และชุมชนบางแห่งอยู่ห่างไกลความเจริญอีกด้วย ในประเทศไทยลักษณะชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนชนบทประมาณ 80% ความสัมพันธ์ของคนในชนบท ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัวเป็นอันดับแรก สมาชิกในครอบครัวช่วยกันทำงานหารายได้มาใช้ร่วมกัน กล่าวคือ การทำนา ทำไร่ ครอบครัวเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค และภายในชุมชนก็มีญาติพี่น้องอยู่ใกล้ชิด สนับสนุนคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ฐานะทางเศรษฐกิจภายในชุมชนไม่ค่อยจะแตกต่างกันนัก นอกจากนี้ชุมชนชนบทยังอาศัยวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีคอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนด้วย ทำให้สมาชิกภายในชุมชนอยู่ในชุมชนอย่างสงบสุขและไม่ค่อยจะมีปัญหาทางสังคม

2.3.2 ชุมชนเมือง เป็นชุมชนที่มีความแตกต่างจากชุมชนชนบท ประชาชนในเขตเมืองจะมีความเป็นอิสระในการประกอบอาชีพ และอยู่กันอย่างหนาแน่นความสัมพันธ์ภายในครอบครัวจะมีไม่มากเท่ากับชุมชนชนบท ทั้งนี้เนื่องจากว่าสมาชิกต้องออกทำงานนอกบ้านหลายคน โอกาสที่จะพบปะพูดคุยก็น้อย ความสัมพันธ์ในด้านการงานหรือการประกอบอาชีพ ก็จะผูกพันกับตำแหน่งและหน้าที่การงาน หรือตามสายบังคับบัญชา เพื่อนบ้านในละแวกบ้านจะไม่รู้จักกันต่างคนต่างอยู่ การติดต่ออาจจะมีบ้างในหมู่อาชีพเดียวกัน แต่เป็นไปในลักษณะเป็นทางการไม่ค่อยจะสนิทสนมหรือมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด

ชุมชนในทัศนะของนักสังคมวิทยาดังกล่าวจะมีลักษณะที่กว้างและมีการคำนึงถึงความสัมพันธ์ทั้งในด้านประชากร นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังตารางที่ 1 คือ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537, หน้า 13)

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง

ลักษณะ	ชุมชนชนบท	ชุมชนเมือง
1. ประชากร		
- ขนาด	เล็ก	ใหญ่
- ความหนาแน่น	น้อย	มาก
- การศึกษา	ต่ำ	สูง
- สถานภาพสมรส	คนโสดน้อย การหย่าร้างน้อย	คนโสดมาก การหย่าร้างมาก
- รายได้	ต่ำ	สูง
- ชาติพันธุ์	ชาติพันธุ์เดียวกัน	ปะปนหลายชาติพันธุ์
2. นิเวศวิทยา		
- การแบ่งพื้นที่ทำประโยชน์	มีพื้นที่ว่างมาก	ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทุกตารางนิ้ว
- การพึ่งพาระหว่างหน่วยของสังคม	ไม่ต้องพึ่งพาหน่วยอื่นเพราะถนัดหลายด้าน	ต้องพึ่งพาหน่วยต่าง ๆ มาก
- สิ่งแวดล้อมในการทำงาน	กลางแจ้ง	ทำงานในที่ร่มเป็นส่วนมาก
3. เศรษฐกิจ		
- อาชีพ	อาชีพหลักคือการเกษตรกรรม	อาชีพอื่น ๆ นอกเหนือจากการเกษตร
- อาชีพกับงาน	อาชีพหนึ่งทำหลายอย่างได้	อาชีพแยกเป็นงานย่อย ๆ เฉพาะด้าน
4. สังคมและวัฒนธรรม		
- สิ่งแวดล้อม	คล้ายคลึงกัน	แตกต่างกัน
- การเคลื่อนไหวทางสังคม	น้อย	มาก
- ครอบครัว	บิดาเป็นใหญ่ ขนาดครอบครัวใหญ่ ภรรยา มีบทบาทน้อย	บิดามารดาเท่ากัน ครอบครัวขนาดเล็ก ภรรยา มีบทบาทมาก

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลักษณะ	ชุมชนชนบท	ชุมชนเมือง
4. สังคมและวัฒนธรรม		
- บุคลิกภาพ	ท่วงทีว้าจา การแต่งกายแบบพื้นบ้าน ทัศนคติต่อโลกน้อย ยกย่องคุณความดี	บุคลิกดี ทันสมัย ทัศนคติกว้าง ยกย่องวัตถุมากกว่าจิตใจ
- สถาบันและองค์กรต่าง ๆ	มีน้อยกลุ่มจะมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ	มีมากกลุ่มจะมีความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ
- สิ่งอำนวยความสะดวก	น้อย	มาก
- การควบคุมทางสังคม	ใช้วิถีประเพณีและจารีต	ใช้กฎหมาย

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนก็คือชุมชนหมู่บ้านถือได้ว่าเป็นชุมชนหนึ่งเพราะว่ามีศูนย์กลางบริการของกิจกรรมหลาย ๆ อย่างอยู่ในหมู่บ้าน ได้แก่ วัด โรงเรียน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน และร้านค้าขายภายในหมู่บ้าน เป็นต้น บางหมู่บ้านอาจจะไม่มีศูนย์กลางของกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง แต่ก็ยังเป็นชุมชนได้เนื่องจากมีผู้ใหญ่บ้านปกครองซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของการปกครองภายในชุมชนหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ในกรณีดังกล่าวชุมชนที่มีศูนย์กลางบริการกิจกรรมเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมเพียงอย่างเดียว จะได้รับการบริการอย่างอื่นจากชุมชนข้างเคียง หรือจากชุมชนที่อยู่ห่างไกลซึ่งเป็นที่ยอมรับภายในชุมชนนั้น เช่น การรักษาพยาบาลของชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมืองจะไม่ไปรักษาจากสถานอนามัยและผดุงครรภ์ในชุมชนหมู่บ้านอื่น แต่จะไปรักษาพยาบาลจากโรงพยาบาลในตัวเมืองหรือตัวจังหวัด ซึ่งสมาชิกภายในชุมชนเห็นว่ามีความสะดวกและทันสมัยกว่า ข้อสังเกตก็คืออย่างน้อยชุมชนที่จะเกิดขึ้นนั้น จะต้องมิศูนย์กลางกิจกรรมที่ขึ้นมาเพื่อบริการแก่สมาชิกภายในชุมชน ในที่นี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นชุมชนหมู่บ้านที่เป็นทางการ ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครองอาจจะเป็นชุมชนที่ไม่เป็นทางการตั้งเป็นชุมชนโดยมีผู้นำที่ยังไม่เป็นทางการเป็นผู้ปกครอง ในกรณีเช่นนี้ ได้แก่ ชุมชนที่เกิดขึ้นภายในเขตป่าสงวนซึ่งประชาชนชนบทมาจากหลาย ๆ แห่งมาบุกเบิก จับจองที่ดินในเขตป่าสงวน ทำนาทำไร่ และประชาชนเหล่านั้นมารวมกันอาจจะมิวัดหรือโรงเรียน ต.ช.ด ที่มาตั้งสอนหนังสือให้แก่เด็กภายในหมู่บ้าน

สำหรับชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีศูนย์กลางบริการของกิจกรรมต่าง ๆ ที่สมาชิกภายในชุมชนมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวม ก็คือ เมืองหรือตัวจังหวัด เขตสุขภาพหรือเขตชุมชน

ที่หนาแน่น จะมีโรงพยาบาล คลินิก ร้านค้าขาย โรงเรียน สถานีตำรวจ วัด และอื่น ๆ เพื่อที่จะให้บริการแก่ประชาชนหรือสมาชิกภายในชุมชน ขอบเขตของการบริการจากศูนย์กลางของกิจกรรมต่อชุมชนมากน้อยหรือใกล้ไกลเพียงใดนั้น สามารถแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ลักษณะชุมชนที่เป็นศูนย์กลางบริการของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่อำนวยความสะดวกต่อชุมชนของตนเป็นหลัก ส่วนชุมชนอื่นที่มารับบริการจากศูนย์กลางบริการนั้น ถือว่าเป็นหน้าที่รอง ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านที่มีศูนย์กลางบริการต่าง ๆ หลายอย่าง ชุมชนเมือง และชุมชนสุขาภิบาล เป็นต้น

2. ลักษณะชุมชนที่เป็นบริวารของชุมชนที่มีศูนย์กลางบริการกิจกรรมซึ่งทำหน้าที่ทั่ว ๆ ไป หรือเป็นหน้าที่หนึ่งที่ต้องบริการต่อสมาชิกอื่น ๆ ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ จะมีชุมชนเมืองในด้านการบริการรักษาพยาบาล ขณะเดียวกันชุมชนเมืองจะเป็นชุมชนบริวารของชุมชนเทศบาลหรือตัวจังหวัด

2.4 ประเภทของชุมชนแบ่งตามหลักเกณฑ์ขนาดของพื้นที่และจำนวนประชากร การใช้ขนาดและจำนวนประชากรมาแบ่งประเภทชุมชน สามารถแบ่งได้ตามลักษณะของชุมชน ขนาดเล็ก กลาง และใหญ่ โดยยึดถือจำนวนของคนในชุมชนที่อยู่ในเขตนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ เช่น (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537)

2.4.1 หมู่บ้านเล็ก ๆ (Hamlet) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองไม่เกิน 250 คน

2.4.2 หมู่บ้าน (Village) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองตั้งแต่ 250-1,000 คน

2.4.3 เมือง (Town) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองตั้งแต่ 1,000-5,000 คน

2.4.4 นครเล็ก (Small city) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองตั้งแต่ 5,000-25,000 คน

2.4.5 นครขนาดกลาง (Middle city) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองตั้งแต่ 25,000-100,000 คน

2.4.6 นครขนาดใหญ่ (Metropolis) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองตั้งแต่ 100,000-1,000,000 คน

2.4.7 มหานคร (Great metropolis) คือ ชุมชนที่มีพลเมืองตั้งแต่หนึ่งล้านคนขึ้นไป

ความหมายของชุมชนเมือง

จากการแบ่งชุมชนออกเป็นประเภทต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถสรุปความหมายของชุมชนเมืองได้ว่า ชุมชนเมืองจะมีลักษณะที่สำคัญดังนี้ (ประดิษฐ์ มัชฌิมา, 2522, หน้า 48)

1. ประชาชนอยู่กันอย่างแออัดหนาแน่น ทั้งนี้เนื่องจากสังคมเมือง มักเป็นศูนย์กลางของการติดต่อค้าขาย การศึกษา การคมนาคม ทำให้ประชากรมุ่งมาอาศัยอยู่มาก จึงทำให้เกิดภาวะการแออัดเกิดขึ้น

2. ชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน มีลักษณะเป็นแบบตัวใครตัวมัน การติดต่อระหว่างกันของบุคคลมักจะเป็นทางการและมีพิธีการ ความสัมพันธ์ส่วนตัวมีน้อย แม้บ้านใกล้กันก็จะไม่ค่อยรู้จักกัน การติดต่อและคบค้าสมาคมกับบุคคลทั่วไปเป็นแบบทุติยภูมิ (Secondary group) ขาดความใกล้ชิดและความเป็นกันเอง การพบปะติดต่อกันขึ้นอยู่กับผลประโยชน์มากกว่าความใกล้ชิดสนิทสนม ซึ่งส่วนมากเป็นเพราะมีผลประโยชน์ร่วมกันหรืออย่างเดียวกัน

3. ชุมชนเมืองมักจะเน้นด้านวัตถุนิยม ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ต้องดิ้นรน ขวนขวายหาเลี้ยงชีพ มีการแข่งขันกันตลอดเวลา ทำให้ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของความสัมพันธ์ทางจิตใจ

4. ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเข้ามามาก การที่สังคมเมืองไทยมีลักษณะเป็นศูนย์กลางของความเจริญในด้านต่าง ๆ จึงสามารถเป็นแหล่งรับอารยธรรมและขนบธรรมเนียมของต่างประเทศได้ง่ายโดยเฉพาะอารยธรรมตะวันตก

5. การควบคุมทางสังคมใช้รูปแบบที่เป็นทางการ คือใช้เจ้าหน้าที่ควบคุมและใช้กฎหมาย บังคับลงโทษ ผู้ที่ปฏิบัติผิดต่อกฎระเบียบวินัยของสังคม

6. ลักษณะการตั้งบ้านเรือน เนื่องจากที่ดินในเมืองมีราคาแพงมาก การปลูกสร้างบ้านเรือนในเขตเมืองจึงสร้างเป็นตึกหลายชั้น ขยายในแนวดิ่ง

7. มีช่องว่างระหว่างประชากรมาก ทั้งนี้เพราะเมืองเป็นที่รวมของคนหลากหลายอาชีพ (Heterogeneous) เช่น ในกรุงเทพฯ มีคนหลายชาติ หลายภาษา หลายศาสนา ดังนั้น จึงมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไป ตั้งแต่เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา และสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นระดับรายได้ การศึกษาและมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวเมืองก็แตกต่างกันมากด้วย

8. การเลื่อนฐานะทางสังคม (Social mobility) เช่น การปรับอาชีพหรือฐานะทางสังคมมีมาก

9. มีการแบ่งงานกันทำ และทำงานกันตามความถนัดเฉพาะอย่าง (Specialization) เช่น กรรมกรตามโรงงาน เสมียน ข้าราชการ ช่างฝีมือ ทนายความ หมอ ครู คนต่างด้าว ต่างก็ทำงานตามความถนัดของตนเอง

10. มีสินค้า บริการ สถาบันทางสังคม และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย หลายชนิดให้เลือก มีโรงเรียน โรงหนังหรือโรงละคร พิพิธภัณฑ์ ห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ ไฟฟ้า และน้ำประปา สำหรับบริการแก่ประชาชนโดยทั่วไป

11. ขาดธรรมชาติและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจตามธรรมชาติ ทุกอย่างต้องสร้างขึ้นเอง ให้ใกล้เคียงกับธรรมชาติ เช่น สระว่ายน้ำ น้ำพุ หรือสวนสาธารณะ เป็นต้น

12. มีครอบครัวขนาดเล็ก โดยมากมีเพียงพ่อแม่ลูกเท่านั้น

13. มีอัตราการเกิดต่ำ เพราะชาวเมืองรู้และเข้าใจถึงวิธีการคุมกำเนิด และมีโรงพยาบาลและสถานบริการในเรื่องนี้ที่เพียงพอ

14. การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการต่าง ๆ ความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ชาวเมืองคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

15. มีการศึกษาและอาชีพสูง เพราะมีรายได้มาก มีมหาวิทยาลัยมากมาย สถาบันการศึกษา และสถาบันฝึกอาชีพมีอยู่ทั่วไป

16. มีความคิดก้าวหน้า ไม่เชื่องมง่าย เพราะได้รับการศึกษา มีเหตุผล

17. ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจและสังคมมีมากและรุนแรง เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนชนบท ทำให้มีความเห็นแก่ตัว ทุกคนต้องต่อสู้เพื่อตนเองและครอบครัว การช่วยเหลือระหว่างเพื่อนบ้านมีน้อย

18. ที่อยู่อาศัยคับแคบ แออัด ขาดสถานที่เล่นและพักผ่อนสำหรับเด็ก

19. ชาวเมืองส่วนใหญ่ไม่มีที่ดิน และบ้านเป็นของตัวเอง

20. ชาวเมืองมีระดับรายได้ระหว่างคนรวยและคนจนแตกต่างกันมาก

ประเภทของชุมชนเมือง

ชุมชนเมืองโดยทั่วไปสามารถแบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้ (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2551, หน้า 213)

1. อุทยานนคร (Garden cities) เกิดจากแนวคิดที่ต้องการให้เป็นเมืองที่สร้างประโยชน์ต่อประชาชนในด้านความเป็นอยู่ ด้านการค้า ด้านอุตสาหกรรม และด้านสุขภาพอนามัยที่สอดคล้องกับมาตรฐานชีวิตของคนในเมืองนั้น ๆ ลักษณะที่สำคัญของอุทยานนครคือเป็นเมืองที่เป็นระเบียบในการใช้พื้นที่อย่างเป็นสัดส่วน โดยจำกัดขนาดของพื้นที่สำหรับการค้า และพื้นที่อุตสาหกรรม ทั้งนี้ต้องล้อมด้วยพื้นที่ชนบท โดยไม่มีการขยายเมืองหรือถอยร่นเมืองหรือไม่มีการขยับพื้นที่ชนบทออกไปเรื่อย ๆ เหมือนกับการขยายของเมืองโดยทั่วไปจากกล่าวได้ว่าอุทยานนครเป็นเมืองที่ผสมผสานหรือสร้างความสมดุลระหว่างเมืองและชนบท

2. เมืองบริวาร (Satellite town) เกิดจากแนวคิดที่ว่าตามปกติแล้ว แนวโน้มการขยายของเมืองจะเป็นไปในลักษณะของการขยายออกไปจากศูนย์กลางทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ พื้นที่ชนบทเดิมที่อยู่รอบ ๆ เมืองก็จะกลายเป็นชานเมือง ในขณะที่เมืองนำอยู่อาศัยเดิมที่รายล้อมด้วยพื้นที่ชนบท ก็ต้องขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ เพราะแรงผลักดันการขยายตัวของเมืองที่ไม่มีขีดจำกัด ดังนั้น เพื่อป้องกันมิให้เกิดสภาพดังกล่าว จึงจำเป็นต้องสร้างเมืองบริวารขึ้นเพื่อทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น เมืองอุตสาหกรรม เกษตรกรรม หรือพาณิชยกรรม เป็นต้น โดยเมือง

บริวารนี้จะมีระยะห่างจากเมืองใหญ่เดิมพอสมควร และมีเส้นแบ่งระหว่างเมืองทั้งสองด้วยพื้นที่ชนบท

3. เอกนคร (Primate city) เป็นปรากฏการณ์ของเมืองที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาทั่วไป โดยเอกนครจะมีบทบาทนำในการดึงดูดทรัพยากรจำนวนมากของทั้งประเทศเข้าสู่เมืองเดียว ทำให้เกิดเมืองที่เจริญหรือความเจริญเติบโตกระจุกอยู่ที่เมืองเดียว โดยอาจเป็นชุมชนเมืองที่เจริญในขณะเกินพอดี (Over-urbanization) ดังเช่น กรุงเทพมหานคร และเม็กซิโกซิตี ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายของทรัพยากรหรือโอกาสในทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น ๆ

4. เมืองใหม่ (New town) เกิดจากแนวคิดที่ต้องการสร้างเมืองขึ้นเพื่อแก้ปัญหาหลาย ๆ ด้านในระยะยาว เช่น ปัญหาราคาที่ดินแพง ความแออัด การขาดแคลนที่อยู่อาศัย ปัญหาสิ่งแวดล้อม และผู้คนต้องการเมืองที่ดีกว่าเมืองเดิม ซึ่งไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้อีกต่อไป แนวคิดในการสร้างเมืองใหม่นี้ครอบคลุมถึงการนำหลักวิชาการในการวางผังเมืองมาใช้ด้วย เช่น การสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ ไว้ได้พื้นดินในรูปแบบของระบบท่อสาธารณูปโภค

5. เมืองพี่เมืองน้อง (Sister cities, Friendship cities, Partnership) แนวคิดเมืองพี่เมืองน้องในสมัยก่อนอยู่ในรูปของความร่วมมือต่าง ๆ ภายในประเทศเป็นส่วนใหญ่ แต่ในยุคปัจจุบันแนวคิดนี้ได้ขยายวงออกไปยังต่างประเทศด้วย เห็นได้จากความสัมพันธ์หรือความร่วมมือของเมืองระหว่างประเทศกระทำได้ง่าย โดยไม่จำเป็นต้องขึ้นกับรัฐบาลในส่วนกลาง เช่น ความร่วมมือระหว่างประเทศไทยกับจีนในเรื่องการค้า การท่องเที่ยว การกีฬา และการศึกษา เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง (Urbanization)

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองในที่นี้หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทไปสู่ความเป็นเมือง ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงจะพบความแตกต่างระหว่างชนบทและเมือง ดังนี้ (Sorokin & Zimmerman, 1929, pp. 56-57)

1. ด้านอาชีพ (Occupation) ชนบท เป็นชุมชนที่ประกอบด้วยประชากรและครอบครัวที่ประกอบอาชีพการเกษตร ส่วนอาชีพอื่น ๆ มีน้อยกว่าอาชีพเกษตรกรรม ส่วนเมืองนั้น ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกี่ยวกับเครื่องจักรกล อุตสาหกรรม การค้าพาณิชยกรรม นักวิชาการ การปกครอง และอาชีพอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เกษตรกรรม

2. ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) ชนบท เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดตามธรรมชาติและมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสัมพันธ์กับ

ธรรมชาติโดยตรง ส่วนเมืองนั้น สิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น และมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของประชาชน ประชาชนห่างไกลจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

3. ด้านขนาดของชุมชน (Size of community) ชนบท เป็นชุมชนของเกษตรกรขนาดเล็ก ๆ แต่ใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ในการประกอบอาชีพ ส่วนเมืองเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ขนาดของชุมชนจะมีความสัมพันธ์กับความเป็นเมือง

4. ด้านความหนาแน่นของประชากร (Density of population) ชนบท ความหนาแน่นของประชากรในชนบทจะต่ำกว่าในเมือง แต่เมืองความหนาแน่นของประชากรสูงกว่าชนบท และมีความสัมพันธ์กับความเป็นเมือง

5. ด้านความต่างแบบกันหรือความเป็นแบบเดียวกันของประชากร (Heterogeneity and homogeneity of population) ชนบท ประชากรมีความเป็นแบบเดียวกันในลักษณะของเชื้อชาติและความรู้สึทางสังคม แต่เมืองประชากรมีความต่างแบบกันมาก และความเป็นเมืองจะมีความสัมพันธ์กับความต่างแบบของประชากร

6. ด้านความแตกต่างทางสังคมและการแบ่งชั้นทางสังคม (Social differentiation and stratification) ชนบทมีความแตกต่างทางสังคมและการแบ่งชั้นทางสังคมน้อย แต่เมืองมีความแตกต่างทางสังคมและการแบ่งชั้นทางสังคมมาก

7. ด้านการเคลื่อนที่ทางสังคม (Social mobility) ชนบท การเปลี่ยนแปลงในด้านที่อยู่อาศัยอาชีพ และอื่น ๆ มีการเปลี่ยนแปลงน้อย ส่วนการย้ายถิ่นจะเป็นในลักษณะจากชนบทไปสู่เมือง ส่วนเมืองมีการเคลื่อนที่ทางสังคมมากกว่าชนบทการเคลื่อนที่ทางสังคมจะมีความสัมพันธ์กับความเป็นเมือง โดยปกติจะมีการย้ายถิ่นจากชนบทเข้ามาอยู่ในเมือง แต่ถ้าเกิดเหตุการณ์วิกฤตคนในเมือง จะมีการอพยพจากเมืองไปสู่ชนบท

8. ด้านระบบของการกระทำระหว่างกัน (System of interaction) ชนบท มีการติดต่อและสื่อสารกันน้อยกว่าคนในเมือง มีการติดต่อและมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ (Primary relation) ความสัมพันธ์จะเป็นแบบส่วนตัวง่าย ๆ แต่จริงใจ แต่เมืองมีการติดต่อและสื่อสารกันมาก อาณาเขตของการกระทำระหว่างกันกว้างมากกว่าในชนบท มีการติดต่อและมีความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ (Secondary relation) ไม่มีความเป็นกันเอง ความสัมพันธ์คงอยู่เพียงระยะเวลาสั้น ๆ รูปแบบความสัมพันธ์มีความซับซ้อน ยุ่งยาก ผิดเพี้ยนและมีแบบ

ส่วนชนเมืองนั้น จากปรากฏการณ์ทางสังคมในปัจจุบันจะพบว่า ความเจริญก้าวหน้าของชุมชนเมืองทำให้เกิดการอพยพของประชากรในเขตชนบทเข้ามาในเขตเมืองมากขึ้น เมื่อในเขตเมืองมีความหนาแน่นมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ความเสื่อมโทรมในตัวเมืองมีมากขึ้น การขยายตัวของเมืองก็จะเกิดขึ้นตามมา ทำให้มีการกระจายตัวของประชากรเมือง

(Decentralization) เข้าครอบครอง (Dominate) พื้นที่ใหม่ที่อยู่บริเวณรอบ ๆ เมือง พื้นที่ที่รองรับการขยายตัวของเมืองก็คือ ชานเมือง (Suburb)

ถ้าพิจารณาตามรากศัพท์ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชานเมือง หมายถึง ส่วนที่อยู่รอบ ๆ เมืองใหญ่หรือเมืองเล็ก และมีระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับการเมือง ถึงแม้จะจัดเขตบริหารการปกครองแยกออกมาจากเมืองก็ตาม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524, หน้า 387) ส่วนในแง่ของความหมายทางวิชาการนั้น ได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ดักลาส (Douglass, 1970, p. 387 อ้างถึงใน ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2516) อธิบายว่า ชานเมืองสามารถพิจารณาได้จากความหนาแน่นของประชากร โดยประชากรที่อยู่ในชานเมืองจะมีความหนาแน่นน้อยกว่าประชากรที่อยู่บริเวณใจกลางเมือง อีกทั้งมีระยะห่างจากศูนย์กลางเมืองมาก โดแนลสัน (Donalson, 1969, p. ix อ้างถึงใน ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2516) อธิบายว่า ชานเมืองคือบริเวณที่ประชาชนตั้งถิ่นฐาน ที่อยู่อาศัยอยู่ในรัศมีที่สามารถเดินทางมาทำงานในเขตเมืองได้เป็นประจำวัน มีการพึ่งพาอาศัยระบบเศรษฐกิจและสังคมจากเขตเมืองศูนย์กลาง แต่บางทีก็เป็นอิสระจากเมืองศูนย์กลาง

ซีลิกแมน (Seligman, 1934, p. 433 อ้างถึงใน ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2516) อธิบายว่า ชานเมือง เป็นกลุ่มชุมชนที่อยู่ล้อมรอบติดกับเขตเมืองศูนย์กลาง ดิโอเดอร์เซน และดิโอเดอร์สัน (Theodorsen & Theodorson, 1969, pp. 425-426 อ้างถึงใน ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2516) อธิบายว่าชานเมือง หมายถึง ชุมชนเล็ก ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมือง มีพื้นที่ติดต่อและขึ้นอยู่กับการเมืองศูนย์กลาง เมืองศูนย์กลางนั้นอาจจะเป็นหรือไม่เป็นเมืองหลวงของประเทศก็ได้ ชานเมืองจะแยกการปกครองจากเมืองศูนย์กลาง แต่ยังคงพึ่งพาอาศัยระบบเศรษฐกิจจากเมืองศูนย์กลางอยู่

สรุปได้ว่าชานเมืองเป็นพื้นที่ที่อยู่รอบ ๆ เมือง มีประชากรอาศัยอยู่ร่วมกันหนาแน่นน้อยกว่าเมือง แต่มากกว่าชนบท ประชากรในเขตชานเมืองสามารถมาทำงานที่เมือง แบบไปกลับได้ ถึงแม้ว่าเขตชานเมืองจะแยกการปกครองจากเขตเมือง แต่ก็ยังพึ่งพาอาศัยระบบเศรษฐกิจจากเมืองอยู่บ้าง

ก่อนที่ชานเมืองจะกลายมาเป็นเมือง พื้นที่ของชานเมืองจะมีลักษณะเป็นที่โล่งว่าง และมีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบาง การที่ชานเมืองเป็นบริเวณที่สามารถรองรับการกระจายตัวของเมืองได้เป็นอย่างดีนั้น มีปัจจัยสนับสนุน ดังนี้ (ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2516, หน้า 250-251)

1. ปัจจัยด้านการคมนาคม (Mass communication) การสร้างเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างชนเมืองกับตัวเมือง ทำให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการเคลื่อนไหว เมื่อมีการเคลื่อนไหวได้รวดเร็วและได้มาก ที่นั่นก็就会有ความเจริญเกิดขึ้น ผู้คนอพยพไปอยู่มากขึ้น

2. ปัจจัยด้านที่อยู่อาศัย การออกไปจัดทำที่ดิน หรือที่อยู่อาศัยบริเวณชนเมืองนั้น ทำให้สามารถมีบริเวณบ้านกว้างขวางราคาพอสมควร พอที่จะทำให้ผู้มีรายได้ปานกลางหาซื้อได้

3. ปัจจัยด้านที่ตั้ง (Location) การสร้างสถานที่ราชการของรัฐบาล มีส่วนช่วยให้เกิดชุมชนขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เพราะประชาชนเห็นว่าเมื่อมีสถานที่ราชการของรัฐบาลเกิดขึ้นแล้ว การบริการสาธารณะต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ถนนหนทาง และความปลอดภัย ก็จะติดตามมาด้วยรวมทั้งสืบเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาล ที่สนับสนุนให้มีการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในเขตชนเมือง เมื่อเกิดย่านอุตสาหกรรมขึ้นแล้ว ก็จำเป็นต้องมีคนงาน จึงทำให้เกิดแหล่งที่อยู่อาศัยบริเวณเขตอุตสาหกรรม เพื่อความสะดวกในการทำงาน

4. ปัจจัยด้านการลงทุนของนักจัดสรรที่ดิน เมื่อบริเวณรอบ ๆ เมือง มีระบบคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วในการเคลื่อนไหว ทำให้มีนักเก็งกำไรในการจัดสรรที่ดินเกิดขึ้น โดยทำการจัดสรรที่ดินและจัดทำสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ถนน เพื่อเป็นการจูงใจความต้องการของประชาชนที่อยู่อาศัย

5. ปัจจัยด้านบทบาทของการเดินทางไป-กลับ (Commuter) โดยอาศัยผลจากความสะดวกรวดเร็วของการคมนาคมเข้ามาทำงานและอาศัยบริการต่าง ๆ ในตัวเมือง และกลับออกไปในตอนเย็น ซึ่งก่อให้เกิดการอพยพของประชากรที่อยู่อาศัยในเมืองออกไปอยู่ในเขตชนเมืองมากขึ้น

ส่วนความเป็นเมืองนั้น เป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขยายตัวของเมือง เมื่อชนเมืองมีประชากรเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานหนาแน่นมากขึ้น มีความเจริญทั้งด้านสาธารณูปโภค และอุปโภค สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องชี้ส่วนหนึ่งของลักษณะกระบวนการกลายเป็นเมืองนั่นเอง

การขยายตัวของเมืองขนาดใหญ่ในหลาย ๆ ประเทศ ทำให้เกิดชุมชนเมืองขึ้นใหม่ในเขตชนเมืองที่อยู่โดยรอบ จนเกิดเป็นชุมชนเมืองที่เรียกว่า มหานคร (Metropolis) ซึ่งเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่ล้อมรอบด้วยเมืองหลาย ๆ เมือง การเติบโตและการกระจายตัวของพื้นที่ที่เป็นมหานครจะเป็นไปอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเป็นพื้นที่เมืองประเภทใหม่ที่เรียกว่า มหานครหลวง (Megalopolis) ที่ประกอบไปด้วยมหานครหลาย ๆ มหานคร

ถ้าพิจารณาตามรากศัพท์ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 ได้อธิบายว่า ความเป็นเมือง หมายถึง กระบวนการที่ชุมชนกลายเป็นเมืองหรือการเคลื่อนย้ายของ

ผู้คน หรือการดำเนินกิจการงานเข้าสู่บริเวณเมือง หรือการขยายตัวของเมืองออกไปทางพื้นที่การเพิ่มจำนวนประชากร หรือในการดำเนินกิจการงานต่าง ๆ มากขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524, หน้า 409) เมื่อดูตามความหมายทางวิชาการแล้วมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของความเป็นเมืองไว้ดังต่อไปนี้

สติธย์ นิยมญาติ (2526, หน้า 2) อธิบายว่า ความเป็นเมืองเป็นกระบวนการของ “การกลายสภาพ” (A process of becoming) อย่างหนึ่ง กล่าวคือเป็นการเปลี่ยนสภาพจากสถานะที่ไร้ความเป็นเมือง ไปสู่สถานะของความเป็นเมืองหรือไม่ก็เปลี่ยนสถานะจากการกระจุกที่มีความหนาแน่นมาก

โกลด์ และ โคลบ (Gould & Kobb, 1964, p. 739) อธิบายว่า ความเป็นเมืองมีหลายความหมายดังนี้

1. ความเป็นเมือง อาจหมายถึงการกระจาย (Diffused) ของอิทธิพลสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท คำว่า “อิทธิพล” ที่ได้กระจายไปนั้นหมายถึง ขนบธรรมเนียมและลักษณะ (Trait) ของเมือง
2. ความเป็นเมืองหมายถึง ปรากฏการณ์ของลักษณะสังคมเมืองที่เกิดขึ้น หรือลักษณะของสังคมเมืองในแง่ประชากร คำนิยามนี้พบเสมอ ๆ ในหนังสือของสังคมวิทยาชนบท กล่าวคือ การปฏิบัติทางด้านวัฒนธรรมในเขตชนบท ได้กลายเป็นวัฒนธรรมแบบสังคมเมือง
3. นักประชากรศาสตร์ เข้าใจความเป็นเมืองว่า เป็นกระบวนการของประชากรที่มารวมกันอยู่อย่างหนาแน่น มีความหมายสำคัญที่ว่า เป็นกระบวนการหนึ่งของการเคลื่อนไหวจากที่ไม่ใช่สังคมเมืองไปเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของลักษณะเมืองของประชาชนที่มารวมอยู่อย่างหนาแน่น
4. ความเป็นเมือง เป็นกระบวนการของการรวมตัวอยู่อย่างหนาแน่นของประชากรซึ่งในอัตราของประชากรในเมือง ต่อประชากรทั้งหมดที่เพิ่มขึ้น

พาเลน (Palen, 1987, p. 9) อธิบายว่า ความเป็นเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนประชากรของประเทศที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง อันเป็นผลมาจากการที่ประชาชนเคลื่อนย้ายถิ่นฐานเข้าสู่เมืองหรือไปตั้งถิ่นฐานอยู่กันหนาแน่นบริเวณใดบริเวณหนึ่ง หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นขบวนการซึ่งชนบทเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นเมืองนั่นเอง

กล่าวโดยสรุปแล้วความเป็นเมืองเป็นกระบวนการทางนิเวศวิทยาแบบหนึ่งที่มีรูปแบบการใช้ที่ดินและการขยายตัวของเมืองแตกต่างกันออกไป ในการอธิบายถึงขบวนการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองนั้น มีทฤษฎีกระแสหลักที่นำมาใช้อธิบายโดยทั่วไป 4 ทฤษฎี คือ (Wilson & Schulz, 1978, pp. 42-47)

1. ทฤษฎีรูปดาว (Star theory) ริชาร์ด เอ็ม ฮุลด์ (Richard M. Huld) อธิบายว่า การขยายตัวของเมืองนั้นเกิดมาจากบริเวณศูนย์กลางของเมืองที่เป็นที่รวมของเส้นทางคมนาคมสายหลักของเมือง อิทธิพลของเส้นทางคมนาคม จะมีผลทำให้เมืองขยายตัวออกไปตามเส้นทางรถยนต์ รถใต้ดิน และรถไฟ ประชาชนส่วนใหญ่จะนิยมอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นบริเวณใกล้เคียงกับเส้นทางคมนาคมดังกล่าว ในระยะที่สามารถเดินไปถึงได้สะดวก ต่อมาภายในเมืองได้มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมดีขึ้น ประชาชนภายในเมืองนิยมใช้รถยนต์กันมากขึ้น พื้นที่ว่างที่อยู่ระหว่างเส้นทางคมนาคมก็จะมีประชาชนเข้าไปอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นมากขึ้น พื้นที่ว่างดังกล่าวก็เชื่อมต่อกันเป็นพื้นที่เดียวกัน

2. ทฤษฎีวงแหวน (Concentric zone theory) เออร์เนสต์ คับบิว. บวร์เกสส์ (Ernest W. Burgess) อธิบายว่า การขยายตัวของเมืองจะมีลักษณะเป็นรูปแบบวงแหวน เป็นรัศมีวงกลมต่อเนื่องจากเขตศูนย์กลาง และแบ่งพื้นที่ของเมืองออกเป็น 5 เขต ดังนี้

เขตที่ 1 เป็นเขตศูนย์กลางธุรกิจ (The Central Business District: C.B.D.)

ประกอบด้วยร้านค้า ห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ โรงแรม ธนาคาร และสำนักงานทางเศรษฐกิจ การปกครอง กฎหมาย เป็นต้น เป็นเขตที่มีคนหนาแน่นเวลากลางวันเพื่อทำธุรกิจ และงานตามหน่วยงานต่าง ๆ มีคนจำนวนน้อยที่ตึงบ้านเรือนอยู่อย่างถาวร เพราะส่วนใหญ่จะเดินทางไปพักอาศัยอยู่ที่เขตรอบนอก

เขตที่ 2 เป็นเขตศูนย์กลางการขนส่ง (The zone in transition) หรือบางครั้งอาจเรียกว่าเป็นเขตขายส่งและอุตสาหกรรมเบา (Wholesale and light manufacturing zone) รวมทั้งเป็นย่านโรงงานอุตสาหกรรมเก่า ๆ เป็นเขตที่มีปัญหาสังคมจำนวนมาก เช่น มีอัตราของการก่ออาชญากรรมสูงเป็นบริเวณของกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ที่อพยพมาจากชนบทพักอาศัยอยู่ในบ้านราคาถูก และทรุดโทรมใกล้ ๆ โรงงานอุตสาหกรรม เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงาน แต่เมื่อคนกลุ่มนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ก็จะย้ายออกไปอยู่ในที่แห่งใหม่ กรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินในเขตนี้จะเป็นของชนชั้นสูงที่ดำเนินกิจการในลักษณะของการให้ผู้อื่นเช่า ผู้พักอาศัยในเขตนี้มีจำนวนน้อยที่มีที่ดินเป็นของตนเอง

เขตที่ 3 เป็นเขตที่อยู่อาศัยของกรรมกรและผู้ใช้แรงงาน (The zone of working mens' homes) ที่ย้ายออกมาจากเขตศูนย์กลางการขนส่ง สภาพที่อยู่อาศัยของคนในเขตนี้จะมีสภาพดีกว่าคนที่อาศัยอยู่ในเขตศูนย์กลางการขนส่ง บ้านเรือนจะปลูกอยู่ในระยะห่างกันไม่ชิดติดกันเหมือนกับสลัม และเมื่อครอบครัวใดมีฐานะดีขึ้น ก็จะย้ายออกไปอยู่ในเขตชนชั้นกลางต่อไป

เขตที่ 4 เป็นเขตชนชั้นกลาง (The middle class zone) มีที่พักอาศัยประเภทห้องชุด โรงแรม บ้านเดี่ยวสำหรับครอบครัวเดี่ยว ผู้อาศัยอยู่ในเขตนี้ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง เจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก ผู้ประกอบวิชาชีพอิสระ พ่อค้า และรวมถึงชนชั้นผู้บริหารระดับกลาง

เขตที่ 5 เป็นเขตที่พักอาศัยชานเมือง (The commuters' zone) มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ในการเดินทางเข้าไปทำงานหรือประกอบธุรกิจในเมือง เขตนี้จะมีทั้งชนชั้นกลางค่อนข้างสูง และชนชั้นสูงที่เดินทางด้วยรถประจำทางและรถส่วนตัวเข้าไปทำงานในเมืองและกลับออกมาพักอาศัยในเขตนี้

3. ทฤษฎีเสี้ยววงกลม (Sector theory) โฮเมอร์ ฮอยต์ (Homer Hoyt) อธิบายว่า รูปแบบของการขยายตัวของเมืองจะเหมือนกับเสี้ยววงกลมหรือรูปขนมพาย (Pie-shaped) และในแต่ละเมืองจะพบว่า การขยายตัวของเมืองออกไปยังพื้นที่ด้านนอกจะเป็นรูปเสี้ยววงกลมหนึ่งเสี้ยววงกลม หรือมากกว่าหนึ่งเสี้ยววงกลม และการขยายตัวของเมืองจะมีลักษณะดังนี้

ก. การขยายตัวของเมืองจะขยายออกไปตามเส้นทางการคมนาคมขนส่งที่เชื่อมไปยังศูนย์กลางทางการค้าและที่อยู่อาศัยบริเวณอื่น ๆ

ข. การขยายตัวของเมืองจะขยายออกไปตามพื้นที่สูง และแม่น้ำ ลำคลอง ในเขตพัฒนาอุตสาหกรรม

ค. การขยายตัวของเมืองจะขยายออกไปตามที่อยู่อาศัยของชุมชนชั้นสูงของสังคม ห้องพักอาศัยราคาสูง มักจะเกิดขึ้นบริเวณย่านธุรกิจใกล้ ๆ กับเขตที่อยู่อาศัยเก่า

ง. เขตที่อยู่อาศัยค่าเช่าราคาสูง จะตั้งอยู่ติดกับเขตที่อยู่อาศัยค่าเช่าราคาปานกลาง

4. ทฤษฎีหลายจุดศูนย์กลาง (Multiple-nuclei theory) แฮร์ริส และอัลล์แมน (Harris & Ullman, 1945, p. 242) อธิบายว่า การขยายตัวของเมืองเกิดมาจากหลายจุดศูนย์กลางไม่ได้เกิดมาจากศูนย์กลางที่ใดที่หนึ่งเพียงแห่งเดียว เพราะในยุคปัจจุบันเมืองอุตสาหกรรมมีการพัฒนาศูนย์กลางด้านธุรกิจ ศูนย์กลางด้านอุตสาหกรรม และศูนย์กลางด้านที่อยู่อาศัย เกิดขึ้นจากหลายแห่ง

แฮร์ริส และอัลล์แมน ได้เสนอแนวความคิดการขยายตัวของเมืองว่าเกิดจากหลายจุดศูนย์กลาง มี 4 ประการ ดังนี้

1. ธุรกิจแต่ละประเภทมีความต้องการใช้ทรัพยากรและสิ่งอำนวยความสะดวกที่ต่างกัน ธุรกิจที่ต้องการใช้ทรัพยากรและสิ่งอำนวยความสะดวกเหมือนกันจะมารวมตัวอยู่บริเวณที่มีทรัพยากรและสิ่งอำนวยความสะดวกให้ใช้เหมือนกัน เช่น เขตค้าปลีกจะตั้งอยู่ในทำเลที่ลูกค้าสามารถเดินทางเข้ามาซื้อสินค้าได้ง่าย และสะดวกจากทุกทิศทางของเมือง เขตเมืองท่าจะตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือทะเล เขตอุตสาหกรรมหนักเป็นเขตที่ต้องการพื้นที่ขนาดใหญ่ ที่ติดกับ

เส้นทางคมนาคมขนส่ง เช่น แม่น้ำ ทะเล ถนนหรือใกล้กับเส้นทางรถไฟ เพื่อสะดวกในการขนส่ง เป็นต้น

2. ธุรกิจที่เหมือนกันมักจะมีการรวมตัวอยู่บริเวณเดียวกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงการค้าจากการเปรียบเทียบและเลือกซื้อสินค้าของลูกค้า เช่น ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์ จะไปรวมกลุ่มเป็นย่านขายรถยนต์ ทำให้ผู้ซื้อสามารถเปรียบเทียบคุณสมบัติ และราคากับผู้ค้ารายอื่น ๆ ได้ง่าย

3. การใช้ที่ดินของธุรกิจที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดความขัดแย้งต่อกัน และไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ เช่น พื้นที่สำหรับอยู่อาศัย ไม่สามารถอยู่ในบริเวณเดียวกับเขตอุตสาหกรรม เพราะพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยต้องการความสงบ มีการขนส่งที่ดีและไม่มีปัญหามลภาวะ แต่เขตอุตสาหกรรมเป็นเขตที่มีเสียงดัง มีการขนส่งและใช้ยานพาหนะทั้งวัน และมีปัญหามลภาวะ

4. บริเวณที่มีราคาที่ดินสูงมากเป็นอุปสรรคทำให้ธุรกิจบางประเภทไม่สามารถเข้าไปทำธุรกิจได้ เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าที่ดินในราคาแพง ทำให้ไม่คุ้มกับการลงทุนและผลกำไรที่ได้รับ นักลงทุนจึงต้องหาทำเลที่ตั้งแหล่งใหม่ที่เหมาะสมกับธุรกิจ ที่จะดำเนินการ

ชุมชนหรือเมือง (City) คือการรวมกลุ่มกันของกลุ่มคนหลัก (ครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน) หรือสมาคมที่มีจุดประสงค์ร่วม กลุ่มเหล่านี้ก่อตัวกันทางเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองในเขตแดนจำกัดของกลุ่ม ลักษณะทางกายภาพที่จำเป็นต่อการคงอยู่ของชุมชนคือ ต้องมีสถานที่ตั้งมั่น ที่อยู่อาศัยคงทนและที่รวมตัว แลกเปลี่ยน กักเก็บ ถาวร ลักษณะทางสังคมที่จำเป็นต่อการคงอยู่ของชุมชน คือ มีการแบ่งฝ่ายงาน ที่ทำหน้าที่ทั้งด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ชุมชนในความหมายสมบูรณ์ต้องมี ระบบเชื่อมโยงทางภูมิศาสตร์ องค์กรทางเศรษฐกิจ การปฏิบัติแบบระบบสถาบัน สถานที่สำหรับกิจกรรมสังคม และสัญลักษณ์ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ชุมชนจะต้องให้ความสนใจต่อการปฏิบัติการและพัฒนาจุดประสงค์หลักของชุมชน ผ่านความขัดแย้งและความร่วมมือกรณีและกลุ่มต่าง ๆ เพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุด (Mumford, 1937, pp. 92-96)

ทฤษฎีกระแสน้ำทั้ง 4 ทฤษฎีดังกล่าว นั้นมีจุดอ่อนที่สำคัญคือ เป็นการอธิบายความเป็นเมืองเชิงพรรณนา (Description) เป็นหลัก ดังนั้นจึงละเลยมิติในการอธิบาย วิเคราะห์ถึงสาเหตุ (Explanation) กล่าวคือทฤษฎีกระแสน้ำนั้นไม่ได้วิเคราะห์ถึงปัจจัย และเงื่อนไข ในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมือง หรือถ้าวิเคราะห์เหตุปัจจัยและเงื่อนไขก็มักจะให้ความสำคัญต่อยปัจจัยในเชิงเทคนิคมากกว่า ปัจจัยในเชิงสังคม ในแง่ที่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน และชนชั้นในกระบวนการสู่ความเป็นเมือง นอกจากนี้กระบวนการสังคมดังกล่าวยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและผลประโยชน์ในการจัดสรรพื้นที่ (Space) ของความเป็นเมือง ดังนั้น

ผู้วิจัยจะนำเสนอ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยความเป็นชุมชนเมือง (Urbanization theory) ในหัวข้อต่อไป

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง

ในงานวิทยานิพนธ์นี้ จะใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองของ มาร์กซิส ทฤษฎีดังกล่าวจะมีนักวิชาการที่เป็นตัวแทนความคิดที่สำคัญ ๆ เช่น อังรี เรอฟว์ (Henry Lefebvre) มานูเอล คาสเทลส์ (Manuel Castells) เป็นต้น

การใช้แนวคิดของสำนักมาร์กซิส ดังกล่าวมีเหตุผล เนื่องจากปรากฏการณ์ของการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองของพหุชาตินั้น เป็นกระบวนการที่ต้องมีการจัดการพื้นที่โดยอาศัยความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ และการได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางธุรกิจบริการ แต่การเป็นหมู่บ้านชาวประมงมาจนถึงการเป็นเมืองท่องเที่ยวระดับโลก

อังรี เรอฟว์เป็นนักคิดและนักทฤษฎีทางสังคมที่สำคัญของฝรั่งเศส เขาผลิตงานที่โดดเด่นอย่างมากมาโดยเฉพาะในทศวรรษที่ 1970 งานของที่สำคัญต่อการศึกษาทางสังคมวิทยาของ เลอฟว์ส่วนหนึ่งคือ The Production of Space และ The State และจัดว่าเป็นงานเขียนในกรอบการวิเคราะห์ของสำนักมาร์กซิสต์ กล่าวคือ เลอฟว์นำเสนอข้อถกเถียงที่วางอยู่บนพื้นฐานของสังคมในระบบทุนนิยม เขาพูดถึงความหมายและกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้คนในโครงสร้างสังคมแบบทุนนิยมโดยเฉพาะสังคมเมืองในโลกตะวันตก และพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมกับเมือง

เลอฟว์เสนอว่าในทุก ๆ สังคมหรือในทุก ๆ วิธีการผลิต (Mode of production) จะมีการผลิตพื้นที่ทางสังคมของตนเองที่แน่นอนอยู่เสมอ ตัวอย่างเช่นเมืองในโลกยุคโบราณนั้น เราไม่อาจทำความเข้าใจอย่างง่าย ๆ ว่าวิธีการผลิตจะเป็นเพียงแค่การรวมหมู่ของคนในสังคมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มันมีการสร้างพื้นที่บางอย่างในสังคมขึ้นมาผ่านกิจกรรมทางสังคมด้วย ดังนั้นหากสังคมผลิตพื้นที่ทางสังคมของตนเองขึ้นมา การผลิตพื้นที่ทางสังคมนั้นอาจกล่าวได้เป็นสังคมที่ดำรงอยู่ในชีวิตจริง แต่ถ้าหากสังคมนั้นไม่ผลิตพื้นที่ทางสังคมของตนเองขึ้นมา สังคมนั้นอาจเป็นสังคมที่แปลกประหลาด ไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์หรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมที่เป็นจริงในสังคมนั้น ๆ

แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของความเป็นเมืองในแนวคิด เลอฟว์ปรากฏข้อถกเถียงที่สำคัญอยู่ในงาน The Production of Space (1974) และ The State (1976) เลอฟว์เสนอการมอง “พื้นที่” (space) ในฐานะ “ผลผลิตทางสังคม” (Social product) หรือในฐานะการสร้างสังคมบนพื้นฐานของอำนาจ หรือบนพื้นฐานของความหมายบางอย่างในสังคมซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ของผู้คนในสังคม และส่งผลในระดับรัฐด้วยเช่นกัน เบรเนอร์ (Brenner, 2000, p. 361) ชี้ว่าข้อถกเถียงดังกล่าวส่งผลให้เกิดการวิเคราะห์กระบวนการการผลิตของพื้นที่ทางสังคม (Production of

space) ซึ่งก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมจากกิจกรรมต่างๆทางสังคม และมุ่งศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เช่น ความขัดแย้งในสังคมเมือง ลักษณะทางการเมืองในกระบวนการผลิตของพื้นที่ รวมไปถึงการอธิบายทุนนิยมโลกาภิวัตน์ในฐานะที่มันได้ผนวกตัวเองเข้าไปสู่สังคม (Integration) ซึ่งนำไปสู่การกระจายตัวทางสังคมและทำให้ขอบเขตหรือเขตแดนพื้นที่ทางสังคมได้สลายตัวลงไป

สำหรับ เลอฟฟว (Lefebvre, 1979 cited in Brenner, 2000) อธิบายว่าความตึงเครียดระหว่างการผนวกตัวของโลกาภิวัตน์และการสลายตัวของเขตแดน นำไปสู่การแตกตัวทั่วไปของพื้นที่ (Generalized explosion of spaces) ซึ่งหมายความว่าโลกาภิวัตน์ได้เข้าไปจัดวางความสัมพันธ์ใหม่และกำหนดเขตแดนใหม่ของพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ เลอฟฟวได้พัฒนามโนทัศน์การผนวกตัวโลกาภิวัตน์นี้ในราวกลางทศวรรษที่ 1970 โดยมองว่าพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ต่าง ๆ กำลังถูกทำลายโดยโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในปริมาตรทางเศรษฐกิจแบบเคนเซียน (Keynesian) ซึ่งถูกทำลายโดยโลกาภิวัตน์อย่างแหลมคม ซึ่งในระยะเวลาต่อมาได้ปรากฏว่าเกิดความขัดแย้งระหว่างโลกาภิวัตน์กับพื้นที่ต่าง ๆ ในโลกอย่างมาก กล่าวคือ ในระดับรัฐ รัฐได้จัดการตัวเองใหม่โดยการผ่อนคลายความเป็นลำดับชั้น (Hierarchies) หรือกฎเกณฑ์บางอย่างของตนเองลงมาจากอิทธิพลของโลกาภิวัตน์จากภายนอก เลอฟฟวชี้ว่าโลกาภิวัตน์คือปัจจัยที่ก่อให้เกิดการแตกตัวของพื้นที่แบบความขัดแย้ง (Conflictual explosion of spaces) ทำให้ประเด็นปัญหาโลกาภิวัตน์มีความโดดเด่นมากขึ้น

เมือง (Urban) ในมโนทัศน์การศึกษากระบวนการการเป็นเมือง ถือว่าเป็นกฎแห่งเชิงภูมิศาสตร์ที่สำคัญ เนื่องจากเมืองคือเขตแดนที่มีการกำหนดองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมือง (Multiscalar configuration) สำหรับมโนทัศน์ของเลอฟฟว เมืองมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่เมืองแบบทุนนิยม” (Capitalist spatiality) และมีกระบวนการโลกาภิวัตน์เข้าไปเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงของเมือง จากการศึกษาเชิงทฤษฎีของเบรนนอร์ ได้ตั้งข้อสมมติฐานว่า

1. การอธิบายขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ (Geographical scale) และการอธิบายการผลิตทางสังคม (Social production) ภายในขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์นั้น ได้กลายเป็นศูนย์กลางการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์กระบวนการการเป็นเมืองในช่วงเวลาที่โลกาภิวัตน์ก่อตัวขึ้นในโลก

2. มโนทัศน์ของเลอฟฟวได้อธิบายปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นในข้อแรก เบรนนอร์ (Brenner, 2000) กล่าวว่า เลอฟฟวคือนักทฤษฎีเมืองเพียงคนเดียวที่อธิบายประเด็นขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ได้ลึกซึ้งที่สุด

นักวิชาการสำนักมาร์กซิสต์ที่ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับเมือง (Urban question) ได้รับความนิยมมากขึ้นคือ มารีเอล แคสเทล (Castells, 1972 cited in Brenner, 2000) งานของแคสเทลในต้นทศวรรษที่ 1970 ได้สร้างข้อถกเถียงที่สำคัญเกี่ยวกับเมืองและทำให้นักวิชาการในโลกตะวันตก

สนใจประเด็นดังกล่าว (Daer & Scott, 1981; Saunders, 1986; Katznelson, 1993 cited in Brenner, 2000) เบนเนอริศึกษาเกี่ยวกับเมืองดังกล่าวภายใต้ระบบทุนนิยมได้ให้ข้อถกเถียง 2 ประการคือ

ประการแรก ข้อถกเถียงที่เกี่ยวกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการเป็นเมือง และข้อถกเถียงที่เกี่ยวกับกระบวนการทางการเมืองของการเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาเมืองจึงหมายถึงบทบาทของเมืองในฐานะ “อาณานิคมพื้นที่ทางสังคม” (Sociospatial arena) ที่มีความขัดแย้งภายในกระบวนการความเป็นเมืองเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

ประการที่สองหมายถึง การศึกษาเมืองในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองและการตีความทางประวัติศาสตร์ สก็อตและมอเลิร์ต (Scott & Moulart, 1997) ได้ชี้ว่าการศึกษาเมืองในแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกัน เช่นความแตกต่างทางสังคม ความแตกต่างทางการเมือง รวมไปถึงการใช้ทฤษฎีในการอธิบายกระบวนการการเป็นเมืองในแต่ละสังคม แต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของเมืองมีพลวัตรไม่หยุดนิ่ง ดังนั้นในแง่ทฤษฎีจึงต้องมีการทบทวนมโนทัศน์ให้สอดคล้องในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของเมืองดังกล่าวทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ และทางการเมือง

นักวิชาการแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองของกลุ่มสำนักมาร์ซิส ได้นำเสนอข้อถกเถียงในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง แบ่งเป็นความรู้สำคัญ 3 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ

1. ข้อถกเถียงว่าด้วยกระบวนการสู่ความความเป็นเมือง
2. ทฤษฎีการกำหนดขอบเขตเมือง
3. การเมืองของการกำหนดขอบเขต

1. ข้อถกเถียงว่าด้วยกระบวนการสู่ความความเป็นเมือง: ข้อถกเถียงทางด้านขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ และข้อถกเถียงเกี่ยวกับเมือง

หลังจากต้นทศวรรษที่ 1970 ข้อถกเถียงที่เกี่ยวกับเมืองมีประเด็นสรุปรวบยอดอยู่ที่เรื่องของพื้นที่ในการศึกษาเมือง (Gottdiener, 1985) อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาประเด็นปัญหาขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ได้เข้าไปมีส่วนในการถกเถียงเรื่องเมืองแม้ว่ามีได้มีลักษณะเป็นทฤษฎีที่โดดเด่นก็ตาม ในการสรุปความคิดรวบยอด “พื้นที่ของเมือง” (Urban spatiality) ของนักทฤษฎีเมืองนั้นมีการนำเสนอข้อสมมติฐานที่สำคัญในการอธิบายว่า ขอบเขตเมืองนั้นมีความหลากหลาย (Diversity) ภายในการจัดองค์กรทางสังคมต่าง ๆ เช่น ขอบเขตในระดับท้องถิ่น ขอบเขตในระดับชาติ หรือขอบเขตในระดับโลก เป็นต้น

1.1 ข้อถกเถียงยุค 1970: การระบุหน้าที่ของเมือง

ในงานเขียน *The Urban Question* แคสเทล (Castells, 1972 cited in Brenner, 2000) อธิบายว่า “ระบบเมือง” (Urban system) มีบทบาทในเชิงโครงสร้างของสิ่งที่เรียกว่า วิธีการผลิตแบบทุนนิยม (Capitalist mode of production) ดังนั้นแคสเทลจึงแยกการอธิบายเมืองออกเป็น 2 มิติใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

1.1.1 กระบวนการทางสังคมเชิงวัตถุ (Materiality of social process) ที่เกิดขึ้นในขอบเขตเมืองนั้นต่อต้านขอบเขตเมืองระดับบน (Supraurban scales) สำหรับแคสเทลแล้ว คำว่าขอบเขต หรือ scales สามารถอธิบายได้ว่าหมายถึงความแตกต่างของ หน่วยพื้นที่ (Spatial units) ในระบบทุนนิยมนั่นเอง

1.1.2 หน้าที่ของเมือง (The functional aspect of the urban) มิได้หมายถึงเพียงแค่เรื่องของการกำหนดเขตแดนเชิงภูมิศาสตร์ หรือการอธิบายเพียงกระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในอาณาบริเวณหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการอธิบายเนื้อหาทางสังคมด้วย (Social content) (Castells, 1977, pp. 89, 235 cited in Brenner, 2000)

แคสเทลชี้ว่าหน่วยพื้นที่ที่เกิดขึ้นในเมืองเกิดจากบทบาทของพลังแรงงาน (Labor-power) มากกว่าปัจจัยอื่น ๆ และมีผลต่อกระบวนการทางสังคม สำคัญที่แคสเทลอธิบายก็คือ การนิยามขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ภายใต้หน้าที่ทางสังคม แคสเทลได้กล่าวย่ำว่ามีกระบวนการทางสังคมอันหลากหลายดำรงอยู่ในเมืองแบบทุนนิยม และมองว่าการบริโภคแบบรวมหมู่ (Collective consumption) คือ หน้าที่เฉพาะเจาะจง (Functionally specific) ของเมือง ดังนั้น แคสเทลพยายามที่จะอธิบายเมืองด้วยการขยายทฤษฎีโครงสร้างนิยมของอัลทุสแซ (Althusser) เพื่อทำความเข้าใจขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ของเมืองในฐานะ การขยายพื้นที่ที่แสดงออกของหน้าที่ทางสังคม (spatial expression of social function) นั่นเอง ในขณะที่ซอนเดอร์ (Saunders, 1981) นำเสนอคำอธิบายว่าการนิยามสังคมวิทยาเมืองในฐานะการศึกษากระบวนการบริโภคนั้นเป็นเพียงแค่การรักษาคำว่า “เมือง” เอาไว้เท่านั้นเอง และได้แย้งแคสเทลว่าเขาปฏิเสธวิธีการอธิบายที่มองว่ากระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในเมืองนั้นสามารถสรุปได้ว่ามันคือขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ เขาจึงได้ทำการสังเกตและค้นพบว่าหน่วยพื้นที่ตามที่แคสเทลอธิบายนั้นมิได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการทางสังคมมากเท่าใดนัก กล่าวโดยสรุป ข้อถกเถียงในยุค 1970 ยืนอยู่บนพื้นฐานของสมมติฐานที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. บทบาทของขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ในการอธิบายกระบวนการการเป็นเมือง นักทฤษฎีเมืองมองเมืองในฐานะที่เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนในตัวเอง เนื่องจากนักทฤษฎีได้ทำการสังเกตเนื้อหาหน้าที่ของเมือง และพยายามอธิบายว่ามันคือ หน่วยพื้นที่ เพื่อให้ชัดเจนในทางทฤษฎีมากยิ่งขึ้น

2. นักทฤษฎีในยุคนี้มองโครงสร้างในส่วนขอบเขตเมืองระดับบนว่าเป็นจุดวิเคราะห์ภายนอก สำหรับงานศึกษาเกี่ยวกับเมือง ซึ่งถ้าหากพิจารณาในยุคต่อมาจะพบว่าการวิเคราะห์ขอบเขตเมืองระดับบนมากขึ้นซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

1.2 ข้อถกเถียงยุค 1980: จากหน้าที่ของเมืองสู่นิยามการสร้างพื้นที่ (Production of space)

การศึกษาเมืองในยุคทศวรรษที่ 1980 ได้ยกระดับการอธิบายกระบวนการการเป็นเมืองจากการศึกษาก่อนหน้านั้นมากขึ้น กล่าวคือ ผู้ศึกษาเมืองพยายามค้นหาอธิบายใหม่ในเชิงทฤษฎี มีการเน้นหัวใจหลัก (Key) ของการอธิบายกระบวนการทางสังคมภายในขอบเขตเมืองในยุคนี้เพิ่มขึ้น มีการศึกษาวิเคราะห์เมืองใน โดยเพิ่มขอบเขตการอธิบายว่าในสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองหนึ่งๆประกอบไปด้วยมิติที่หลากหลาย เช่น การผลิตในระบบอุตสาหกรรม ตลาดแรงงานระดับท้องถิ่น การกำหนดโครงสร้างพื้นฐานของเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรธุรกิจ การจัดการที่ดินในเมือง หรือว่ากระบวนการการบริโภคของสังคมเมือง ซึ่งมิติเหล่านี้มีลักษณะที่เชื่อมโยงระหว่างกันและกัน ฮาร์วีย์ (Harvey, 1978) เรียกปัจจัยเหล่านี้ว่า สิ่งแวดล้อมที่เป็นกระบวนการการสร้างเมือง สก๊อต (Scott, 1980) อธิบายในเชิงทฤษฎีว่าเป็นการเชื่อมโยงที่ดิน (หรือพื้นที่) ของเมืองเข้าด้วยกัน ขณะที่สโตร์เปอร์ และวอล์คเกอร์ (Storper & Walker, 1989) วิเคราะห์ว่าเป็นการรวมตัวกันของอุตสาหกรรมและการพัฒนาพัฒนาอาณาบริเวณที่จะเป็นเมือง วิธีการศึกษาเมือง (Urban study approach) เหล่านี้ได้เข้ามาแทนที่วิธีการศึกษาแบบค้นหาหน้าที่ทางสังคมแบบเฉพาะเจาะจง (Scale-specificity) หรือการอธิบายแบบเคสเทคนั่นเอง การศึกษาเมืองในยุคนี้ได้มุ่งเน้นการอธิบายหน่วยพื้นที่-หน้าที่ในกระบวนการการเป็นเมืองอีกต่อไป แต่นักทฤษฎีเมืองมองเมืองในฐานะขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมอันสลับซับซ้อนบนพื้นฐานทุนนิยมอยู่ภายในอาณาบริเวณหนึ่ง ๆ กล่าวโดยสรุป การศึกษาเมืองในยุคนี้คือ การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบทุนนิยมที่มีแบบแผนการรวมกลุ่มกันของส่วนต่าง ๆ ภายในสังคม (Agglomeration) และกระบวนการจัดวางพื้นที่แบบใหม่ (Territorialization) บนขอบเขตเมือง

การวิเคราะห์พื้นที่ของเมืองนั้น ฮาร์วีย์ (Harvey, 1985; 1989, pp. 17-49) ได้สำรวจการสร้างพื้นที่และสำรวจองค์ประกอบของพื้นที่ (Spatial configuration) ภายใต้ระบบทุนนิยม และได้สร้างคำอธิบายเมืองเชิงมโนทัศน์ขึ้นมา ฮาร์วีย์อธิบายว่าขอบเขตเมืองคือกฎเกณฑ์สำคัญในการสร้างพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ สำหรับกระบวนการสะสมทุน และอธิบายเพิ่มเติมว่าจะสามารถวิเคราะห์การพัฒนาของทุนได้โดยวิเคราะห์ในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการเป็นเมือง โดยดูว่ากระบวนการการเป็นเมืองในระบบทุนนิยมประสบความสำเร็จหรือไม่ ในขณะที่เดียวกันฮาร์วีย์เริ่มสร้างคำอธิบายอย่างเป็นระบบต่อบทบาทของพื้นที่ของขอบเขตเมืองระดับบนและต่อกระบวนการ

ของโครงสร้างเมืองในส่วนนี้ เช่น การแบ่งกลุ่มของแรงงานในท้องถิ่น กลุ่มสถาบันทางการเมือง ระดับชาติ การรวมกลุ่มของชาติต่าง ๆ สถาบันทางเศรษฐกิจ (เช่น ตลาด) ระดับโลก เป็นต้น ฮาร์วีย์ กล่าวว่าปัจจัยเหล่านี้คือจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการเป็นเมืองในระบบทุนนิยมแต่ละช่วงเวลา

กล่าวโดยสรุป ข้อถกเถียงเกี่ยวกับการศึกษาเมืองที่เกิดขึ้นในยุค 1980 สามารถแบ่งออกได้ 3 หัวข้อหลักที่เกี่ยวข้องกับวิธีวิทยา (Methodology) และในแง่มุมมองของการศึกษา กล่าวคือ

1.2.1 การศึกษาเมืองได้ยกระดับประเด็นไปสู่การศึกษาโครงสร้างเมืองระดับบน (Supraurban) เช่นการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่น การพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน เป็นต้น ซึ่งการศึกษาในประเด็นเหล่านี้ทำให้ขอบเขตการศึกษาเมืองได้ขยายกว้างออกไปจากยุคก่อนหน้า นักทฤษฎีเมืองในยุคนี้ใช้มุมมองแบบมาร์กซิสต์เข้าช่วยในการวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยม คือการวิเคราะห์พัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของเมือง

1.2.2 มีการเพิ่มเติมมโนทัศน์การศึกษาเมืองในหลากหลายมิติมากยิ่งขึ้นกว่ายุคก่อน บางครั้งมุ่งเน้นการศึกษากระบวนการเศรษฐกิจการเมืองที่เกี่ยวข้องกับเมือง

1.2.3 การเพิ่มวิธีวิทยาในการศึกษาเมืองมากขึ้น เช่น วิธีการศึกษาแบบพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของเมืองแต่ก็ยังมีข้อจำกัดบางประการ การศึกษาเมืองโดยวิธีวิทยาเช่นนี้คือการมองเมืองว่าเป็นศูนย์รวมของมูลค่าส่วนเกิน ที่เกิดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมือง และมองว่ามี การสะสมมูลค่าส่วนเกินตามแต่ละขั้นตอนของพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของเมืองตั้งแต่พัฒนาการในระดับเมือง ระดับเขต ระดับชาติ จนไปถึงระดับโลก แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาในยุคนี้ยังมีข้ออธิบายและสำรวจความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมอย่างถึงรากถึงโคน และเป็นระบบเท่าใดนัก จนกระทั่งถึงต้นยุคทศวรรษที่ 1990 ที่เกิดปัจจัยโลกาภิวัตน์และส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของเมือง และทำให้เกิดแนวการศึกษาเมืองใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอีกด้วย

1.3 การศึกษายุคทศวรรษที่ 1990: ทฤษฎีเมืองและข้อถกเถียงเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์

การศึกษาเมืองในยุคทศวรรษที่ 1990 ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงด้านภูมิเศรษฐศาสตร์และภูมิศาสตร์การเมือง (Amin & Graham, 1997; Graham, 1997) การศึกษาเมืองในยุคนี้ นักทฤษฎีเมืองต้องเผชิญหน้าความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เชิงสถาบันทางสังคมและความเปลี่ยนแปลงเชิงการบริหารจัดการพื้นที่ภายในขอบเขตเมือง นอกจากนี้ยังต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างขอบเขตเมืองระดับบน ความเปลี่ยนแปลงเชิงลำดับชั้นทางสังคม และความเปลี่ยนแปลงเชิงความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมที่อยู่ภายในเมือง ภายใต้สถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ นักศึกษาวิจัยเมืองจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงคำอธิบายเชิงมโนทัศน์ใหม่โดยการอ้างอิงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

เหล่านี้นั้นโดยตรง ความเปลี่ยนแปลงเชิงวิธีวิทยาศึกษาเมืองในยุคนี้สามารถสรุปอย่างคร่าว ๆ 3 ประการ คือ

1.3.1 การศึกษาเมืองในฐานะหน่วย (Node) หน่วยหนึ่งในโลกที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กระบวนการ โลกาภิวัตน์คือปัจจัยที่ส่งผลให้เมืองมีความเปลี่ยนแปลง เช่น ด้านการจัดการเมือง เป็นต้น

1.3.2 การศึกษาเมืองไม่ได้ศึกษาเฉพาะเมืองใดเมืองหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ศึกษาเชื่อมโยงระหว่างเมืองกับเมือง พื้นที่กับพื้นที่ เนื่องจากโลกาภิวัตน์ได้เชื่อมโยงพื้นที่ต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าเชิงข้อมูลข่าวสาร ความร่วมมือกันทางเศรษฐกิจระดับเครือข่ายโลก

1.3.2 การศึกษาเรื่องกฎระเบียบของรัฐหรือของท้องถิ่น มีความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ทำให้การควบคุมของรัฐหรือผู้บริหารเมืองภายในขอบเขตเมืองมิได้กระทำต่อขอบเขตเมืองของตนเองเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป กฎระเบียบหรือการควบคุมดูแลมีลักษณะเปลี่ยนแปลงผ่นคล้ายทั้งในมิติการควบคุมดูแลทางกฎหมายโดยตรงหรือว่าการบริหารจัดการกำหนดขอบเขตเชิงพื้นที่ (Territorial organization) ลดเอกสิทธิ์เฉพาะท้องถิ่นลง เชื่อมโยงกับภายนอกมากขึ้น

อิทธิพลจากโลกาภิวัตน์ทำให้นักทฤษฎีเมืองและนักศึกษาเรื่องเมืองต่างนิยามและเพิ่มเติมขอบเขตการศึกษามากขึ้น ดันฟอร์ดและเคฟคาเลส (Dunford & Kafkalas, 1992) เรียกว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับโลก (Local-global interplay) เพ็ค และทิกเคิล (Peck & Tickell, 1994) นิยามว่า ความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่นกับโลก (Local-global nexus) หรือมีการบัญญัติศัพท์วิชาการใหม่ ๆ เพื่อใช้นิยามการศึกษาเมือง เช่น Glocalization (Swyngedouw, 1992; 1997) และ Glurbanization (Jessop, 1997) เป็นต้น

นักทฤษฎีเมืองเริ่มปรับมโนทัศน์ในการศึกษาเมืองใหม่โดยมองว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญและมีกระบวนการความเปลี่ยนแปลงเชิงเศรษฐกิจสังคมอันสลับซับซ้อนมากขึ้นในอาณาบริเวณพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่โลกาภิวัตน์เข้าไปเกี่ยวข้อง กล่าวโดยย่อ การศึกษาประเด็นเชิงขอบเขตภูมิศาสตร์ ประเด็นการบริหารจัดการพื้นที่ ประเด็นผลผลิตทางสังคม ประเด็นทางการเมือง และประเด็นพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ในกระบวนการการเป็นเมือง ได้รับการศึกษาอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นในยุคนี้และถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับเมืองโดยตรง หากพิจารณาว่าการศึกษาเมืองในยุคก่อนมักวิเคราะห์อธิบายในแง่มุม “หน้าที่เฉพาะเจาะจง” (Functional specificity) ของเมือง หรือ “ขอบเขตเฉพาะเจาะจง” (Scale-specificity) ของเมือง คำถามในยุคทศวรรษที่ 1990 ได้

ยกระดับอย่างมีนัยสำคัญก็คือ “คำถามเกี่ยวกับขอบเขต” หรือ scale question ซึ่งนัยสำคัญดังกล่าว มิได้ขยายปริมาณผลการอธิบายเมืองออกไปมากกว่าการศึกษาเฉพาะเมืองหรือเฉพาะพื้นที่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงอาณาบริเวณในระดับโลกด้วย นั่นก็คืออิทธิพลจากกระบวนการโลกาภิวัตน์นั่นเอง

เบรเนอร์ (Brenner, 2000) ได้สรุปความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคทศวรรษที่ 1990 นั้นส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ในการศึกษาเมือง 2 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของโลกอันเนื่องมาจากโลกาภิวัตน์ ทำให้กระบวนการการเป็นเมืองเกิดความเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยคือความเปลี่ยนแปลงเชิงความสัมพันธ์ระหว่างขอบเขตเมืองกับโครงสร้างขอบเขตเมืองระดับบน ในแง่มุมพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ภายในอาณาบริเวณที่เมืองตั้งอยู่

ประการที่สอง นักทฤษฎีเมืองได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในการศึกษาใหม่โดยการขยายกรอบการอธิบายขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ทั้งในแง่มุมเชิงความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้ทุนนิยมไปสู่การอธิบายในระดับ “อาณาบริเวณ” (Arena) กล่าวคือ การปรับเปลี่ยนกระบวนการศึกษาเมืองใหม่ได้ก่อให้เกิดแนวทางในการศึกษา เมืองวิธีใหม่ขึ้นมา คือวิธีการศึกษาการผลิตทางสังคมของขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ (Social production of geographical scale) จากวิธีวิทยาใหม่ทำให้เกิดการวางรากฐานทางมโนทัศน์ใหม่ สำหรับนักสังคมวิทยาสายโครงสร้างนิยมเพื่อนำมาเป็นแนวทางศึกษาอธิบายขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ของเมืองในที่สุด

2. ทฤษฎีการกำหนดขอบเขตเมือง (Scaling urban theory)

การสร้างทฤษฎีหรือมโนทัศน์ใหม่ในการศึกษาเมืองตั้งแต่หลังยุค 1990 เป็นต้นมา ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอันสลับซับซ้อนหลายประการ เนื่องจากกระบวนการการเปลี่ยนแปลงของเมือง (Re-scaling processes) มีความเกี่ยวข้องกับหลาย ๆ ส่วน เช่น ในทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงเชิงความสัมพันธ์ทางสังคมภายในขอบเขตเมือง การเปลี่ยนแปลงของขอบเขตเมือง หรือการเปลี่ยนแปลงขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ เป็นต้น ถ้าหากมองตามประเด็นหรือแง่มุมขอบเขตการศึกษาที่มีปรากฏการณ์แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน อาทิเช่น การศึกษาแง่มุมท้องถิ่น การศึกษาในแง่ของเมือง การศึกษาในระดับเขต (Regional) การศึกษาในระดับชาติ (National) หรือการศึกษาในระดับโลก (Global) เป็นต้น หรือถ้าหากศึกษาในระดับกระบวนการสังคมวิทยาเชิงพื้นที่ (Socioterritorial) เช่น ศึกษากระบวนการการเป็นท้องถิ่น (Localization) ศึกษากระบวนการการเป็นเมือง (Urbanization) กระบวนการการเป็นภูมิภาค (Regionalization) กระบวนการการเป็นชาติ (Nationalization) หรือกระบวนการโลกาภิวัตน์ (Globalization) เป็นต้น ซึ่งมีวิธีการศึกษาต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนออกมาจากตัวเลขสถิติต่าง ๆ ที่ปรากฏภายในพื้นที่เชิง

ภูมิศาสตร์พื้นที่หนึ่ง ๆ กล่าวได้ว่ามิติแง่มุมต่าง ๆ นั้นมีความซับซ้อนมากขึ้น ทฤษฎีเมืองในยุคก่อนจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตามเนื่องจากถ้าหากไม่ปรับเปลี่ยนจะไม่สามารถวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้นได้เลย

หากพิจารณาตามทฤษฎีที่เกิดขึ้นในยุคก่อนหน้านี้ การศึกษาเมืองได้ศึกษาเฉพาะส่วน เช่น ศึกษาเฉพาะท้องถิ่น ศึกษาเฉพาะเมือง ศึกษาเฉพาะเขต การศึกษาทำการแยกเฉพาะส่วนออกมา ในขณะที่หลังทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา ไม่สามารถศึกษาแยกเฉพาะส่วนได้อีกต่อไป เนื่องจากส่วนต่าง ๆ นั้นมีการเชื่อมโยงและส่งผลต่อกันและกัน เรียกว่าเป็นกระบวนการทางสังคมทั้งหมดที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณหนึ่ง ๆ ดังนั้น การอธิบายเชิงมนทัศน์ในยุคทศวรรษที่ 1990 จำเป็นต้องอธิบายและสำรวจให้ครอบคลุมถึงพลวัตความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ (Interscalar relations) และสำรวจความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง (Transformation) ที่เกิดขึ้น

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวทำให้วิถีวิทยาการศึกษาต้องยกระดับการศึกษาไปสู่กระบวนการกำหนดขอบเขต (Scaling processes) ซึ่งหมายถึงต้องอธิบายและสำรวจในเขตที่กว้างขวางมากขึ้นกว่าการศึกษาภูมิศาสตร์เชิงพื้นที่เช่นในยุคก่อน วิถีวิทยาการศึกษากระบวนการกำหนดขอบเขตเกิดขึ้นภายใต้ระบอบทุนนิยม ซึ่งเมืองในระบอบทุนนิยมนั้นได้มีการต่อสู้เชิงอำนาจภายในพื้นที่ทางสังคม และทำให้เกิดกระบวนการกำหนดขอบเขตเชิงพื้นที่ภายในเขตเมืองของตนผ่านการต่อสู้เชิงอำนาจดังกล่าว (Swyngedouw, 1997, p. 141)

มนทัศน์ดังกล่าวได้เกิดการพัฒนาคำนิยามใหม่ ๆ เพื่อนำมาอธิบายกระบวนการกำหนดขอบเขตนี้ด้วยการอ้างอิงจากการซ้อนทับกันและกันของความแตกต่างทางด้านขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางสังคมหลาย ๆ พื้นที่ที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์หนึ่ง ๆ พื้นที่ทางสังคมเหล่านั้นมีการจัดระเบียบและเชื่อมโยงระหว่างกันและกันภายในขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์นั้นนั่นเอง

ทฤษฎีกำหนดขอบเขตเมืองของเลอฟร้าวเป็นแนวคิดที่เลอฟร้าวนำเสนอไว้ในยุคทศวรรษที่ 1970 เพื่อนำมาช่วยในการอธิบายการศึกษาเมืองในปัจจุบัน เลอฟร้าวได้พยายามนำเสนอวิธีการศึกษาเมืองแบบการวิเคราะห์หลายส่วน (Mutiscalar approach) จนไปถึงทฤษฎีพื้นที่ทางสังคม (Sociospatial theory)

งานเขียนของเลอฟร้าวในยุค 1970 ได้ให้ภาพความขัดแย้งของโลกาภิวัตน์ในยุคปัจจุบัน เช่นความขัดแย้งระหว่างกาตลายเขตแดน (Deterritorialization) กับการจัดระเบียบเขตแดนใหม่ (Reterritorialization) (Brenner, 1998)

เบรนเนอร์ได้หยิบยกงานของเลอฟวัวร์ขึ้นมาปรับมโนทัศน์ใหม่ เพื่อใช้ในการอธิบายการศึกษาเมือง ในยุค 1990 ได้สรุปงานของเลอฟวัวร์ออกมาเป็น 3 ด้าน กล่าวคือ

1. การแตกตัวภายใน-การแตกตัวภายนอกของกระบวนการการเป็นเมือง (Implosion-explosion of urbanization)

2. กระบวนทัศน์เชิงพื้นที่ของรัฐ (Conceptualization of state spatiality) และ

3. การวิเคราะห์การเมืองของการกำหนดขอบเขต (Analysis of the politics of scale)

การอธิบายทฤษฎีสังคมวิทยาเชิงพื้นที่ของเลอฟวัวร์ 3 ด้านนี้อาจกล่าวได้ว่าสามารถสร้างกรอบเค้าโครงในการอธิบายกระบวนการการเป็นเมืองในยุคโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ในปัจจุบันนี้ได้ ดังนี้

1. การแตกตัวภายใน การแตกตัวภายนอกของกระบวนการการเป็นเมือง: การกำหนดขอบเขตใหม่ของเมือง (Re-scaling cities)

จากงานเขียนหลายชิ้นของเลอฟวัวร์ (Lefebvre, 1968; 1970; 1986a cited in Brenner, 2000) ได้อธิบายพื้นที่ในกระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยม คือ พลวัตรขององค์ประกอบต่าง ๆ ทางสังคมมีลักษณะ “การแตกตัวภายใน-การแตกตัวภายนอก” กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ กระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมนั้นได้รื้อถอน ศูนย์กลางเมืองแบบในอดีต และสร้างรูปแบบศูนย์กลางเมืองแบบทุนนิยมขึ้นใหม่โดยมีกลุ่มก้อนของอุตสาหกรรมรายล้อมศูนย์กลางเมืองนั้น กล่าวได้อีกต่อไปว่าเมื่อรูปแบบกระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมได้กระจายตัวออกไปทั่วโลก มันได้สร้างรูปแบบใหม่ของการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นมา จึงทำให้เกิดความแปลกแยกเชิงพื้นที่ เนื่องจากการการเป็นอุตสาหกรรมส่งผลให้การจัดการพื้นที่ต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมด ซึ่งสภาพดังกล่าวเกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่อย่างชัดเจน ผลลัพธ์ก็คือเมื่อกระบวนการการเป็นอุตสาหกรรมได้ขยายตัวจากอุตสาหกรรมเชิงเดี่ยว ไปเป็นการรวมกลุ่มกันและขยายตัวข้าม (Explosion) เขตแดน (Boundaries) ของตนเองไปสู่เขตแดนอื่น ๆ (Lefebvre, 1996, p. 71 cited in Brenner, 2000)

ในระดับโลก ส่งผลให้โครงสร้างของเมือง ที่กระบวนการเป็นอุตสาหกรรมปรากฏตัวขึ้นกลายเป็น “โครงข่ายที่ไม่เท่าเทียมกัน” (Net of uneven mesh) ในที่สุด เลอฟวัวร์กล่าวว่า กระบวนการการเป็นอุตสาหกรรมในระดับโลกอย่างขนานใหญ่ก่อให้เกิดกระบวนการการเป็นเมืองขนานใหญ่ตามไปด้วย สิ่งนี้เลอฟวัวร์ให้คำอธิบายว่าสังคมเมืองเป็นกระบวนการทั่วไปของการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยม (Generalization of urban society) นั่นเอง (Lefebvre, 1970; 1978, p. 265 cited in Brenner, 2000)

จากข้อเสนอของเลอฟว์สตรูปได้ว่า กระบวนการการเป็นเมืองภายใต้กระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมคือคำถามหลักของการศึกษาขอบเขต (Scale question) หากพิจารณากระบวนการการเป็นเมืองในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แบบวัตถุนิยม (วิเคราะห์ว่าเมืองคือศูนย์กลางการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน) จะพบว่าการแตกตัวภายใน-การแตกตัวภายนอกของเมืองภายใต้กระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมมีกระบวนการและพัฒนาอย่างไรในแต่ละช่วงเวลาเชิงประวัติศาสตร์

เลอฟว์สตรูปขยายการอธิบายเช่นนี้ในงานเขียนที่ชื่อว่า The Production of Space โดยอธิบายว่ากระบวนการการเป็นเมืองในระบบทุนนิมนั้นเกี่ยวข้องกับ โครงข่ายที่ไม่เท่าเทียม (Uneven mesh) ภายในกระบวนการนั่นเอง จากมโนทัศน์ของเลอฟว์สตรูปว่าด้วยหลักการเพิ่มและการกระจายตัวของพื้นที่ทางสังคม (Principle of superimposition and interpenetration of social space) อธิบายได้ว่าการทำความเข้าใจขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ ไม่สามารถทำความเข้าใจพื้นที่แบบใด ๆ ได้โดยไม่เชื่อมโยงกับพื้นที่อื่น ๆ เนื่องจากแต่ละพื้นที่นั้นมีความสัมพันธ์คาบเกี่ยวกันอยู่ตลอดเวลา หากทำความเข้าใจในระดับโลก อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ต่าง ๆ นั้นเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน มีพื้นที่คาบเกี่ยวกันและกัน เป็นองค์เดียวกัน (Sociospatial totality) ดังนั้น เมื่อนำมโนทัศน์นี้ของเลอฟว์สตรูปใช้ในการอธิบายโลกยุคปัจจุบัน การขยายตัวของเมืองแบบทุนนิยมในระดับโลก ขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์แต่ละแห่งจึงมีความเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างแยกไม่ออก เพราะเทคโนโลยีด้านการสื่อสาร ความก้าวหน้าเชิงเครือข่าย เป็นสำคัญ

การวิเคราะห์การแตกตัวภายใน-การแตกตัวภายนอกของกระบวนการการเป็นเมืองของเลอฟว์สตรูป มุ่งเน้นอธิบาย 3 มิติด้วยกัน คือ

1. อธิบายบทบาทของ “พื้นที่เมือง” (Urban space) ในช่วงระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านจากทุนนิยมแบบพาณิชย์นิยมไปสู่ทุนนิยมแบบอุตสาหกรรม
2. อธิบาย “พื้นที่ทางสังคมลำดับรอง” (Subordination of urban space) ในการแลกเปลี่ยนค่านิยม การทำให้เป็นสินค้า (Commodification) และการร่วมกำหนดแผนพื้นที่แห่งรัฐ (State spatial planning) ภายใต้ “ทุนนิยมใหม่” (Neocapitalism) หรือกระบวนการทุนนิยมแบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (Fordism) และ
3. อธิบายความเป็นไปได้ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองเชิงปฏิวัติซึ่งมีพื้นฐานบนความแตกต่างเชิงพื้นที่ (Differential space) และความแตกต่างเชิงสิทธิ (The right to the city) ปลายยุคทศวรรษที่ 1990 คำอธิบายเรื่องการแตกตัวภายใน-การแตกตัวภายนอกของเลอฟว์สตรูปสามารถนำมาวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการการเป็นเมืองแบบทุนนิยมใหม่ และวิเคราะห์

กระบวนการการรวมเป็นหนึ่งเดียว (Consolidation) ของรูปแบบการพัฒนาเมืองและการพัฒนาเขต ภายใต้อุตสาหกรรมสมัยใหม่ตั้งแต่หลังทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา

การปรากฏตัวขึ้นของโลกาภิวัตน์ทำให้กระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมได้กระจายตัวออกไปทั่วโลก กล่าวคือ กระบวนการการเป็นเมืองในยุคนี้ได้ “ควมรวม” (Emerging) เข้าสู่ขอบเขตระดับโลก ซึ่งโลกาภิวัตน์นั้นมีลักษณะข้ามผ่าน (Bypass) อาณาบริเวณเชิงพื้นที่ (Territorial border) และข้ามผ่านกรอบการควบคุมดูแล (Regulatory framework) ของชาติ (National urban system) (Sassen, 1991; Knox & Taylor, 1995) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขอบเขตระดับเมืองและขอบเขตระดับท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงเชิงความสัมพันธ์ จากที่เคยมีกระบวนการการเป็นอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมเฉพาะภายในขอบเขตเมืองของตัวเองแบบเชิงเดี่ยว เปลี่ยนแปลงไปสู่กระบวนการเป็นอุตสาหกรรมแบบรวมกลุ่มที่มีลักษณะหลายหน่วย (Node) ภายในขอบเขตเมือง ไคลล์; โซจา (Keil, 1994; Soja, 1996) ซัดจิก (Sudjic, 1993) กล่าวว่า “พื้นที่” ในกระบวนการการเป็นเมืองของพื้นที่ต่าง ๆ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากฐาน (Radical) ทำให้เกิดการนิยามขอบเขตและการนิยามการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของทุนนิยมโลก

กล่าวโดยสรุป การอธิบายทฤษฎีกระบวนการการเป็นเมืองในแง่มุมนี้เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของกระบวนการเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (หรืออุตสาหกรรมสมัยใหม่) ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 จนมาถึงยุคทศวรรษที่ 1990 ซึ่งเป็นยุคที่โลกาภิวัตน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้เกิดการขยายตัวของกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ข้ามเขตพรมแดน (หรือข้ามรัฐชาติ) การแตกตัวภายในจึงหมายถึงกระบวนการพัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมในขอบเขตเชิงพื้นที่หนึ่ง ๆ ที่ส่งผลให้กระบวนการการเป็นเมืองมีการพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาในระบบทุนดังกล่าว และส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของขอบเขตเมืองและความเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการพื้นที่ จนกระทั่งโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการแตกตัวภายนอก คือ กระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะพื้นที่ได้ขยายตัวข้ามเขตแดนไปยังเขตแดนอื่น ๆ อย่างเชื่อมโยงกันและกัน ในลักษณะหน่วยเชิงพื้นที่ และขยายตัวในเชิงอาณาบริเวณที่ไม่ได้หมายถึงพื้นที่ในเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่หมายถึงอาณาบริเวณที่ไม่ใช่กายภาพ (Non-physical) ด้วย นอกจากนี้หลักการของเลอฟร้าวว่าด้วย “หลักการเพิ่มและการกระจายตัวของพื้นที่ทางสังคม” (Principle of superimposition and interpenetration of social space) สามารถนำมาตีความกระบวนการเปลี่ยนผ่านของเมืองเชิงการจัดการเชิงพื้นที่ที่หลากหลายภายในขอบเขตเชิงพื้นที่หนึ่ง ๆ ได้มากกว่าการวิเคราะห์ความแก่โลกาภิวัตน์ “เข้ารุก” (Intrusion) ท้องถิ่นต่าง ๆ เพียงอย่างเดียว ดังนั้น มโนทัศน์ของ เลอฟร้าว จึง

นำมาใช้เป็นวิธีศึกษากระบวนการกำหนดขอบเขตใหม่ของเมือง (Re-scaling urbanization) ได้อย่างสำคัญ

2. การบวนทัศน์เชิงพื้นที่ของรัฐ: การกำหนดขอบเขตใหม่ของรัฐ (Re-scaling state)

การทำความเข้าใจต่อการศึกษามองภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน กล่าวคือ การทำความเข้าใจ เป็นการควบคุมทางการเมืองของกระบวนการการเป็นเมืองเชิงโลกาภิวัตน์ (The political regulation of global urbanization) งานเขียนของเลอฟวว์ (Lefebvre, 1970 cited in Brenner, 2000) ได้กล่าวถึงบทบาทของอาณาบริเวณของรัฐสมัยใหม่ ภายในกระบวนการทางการเมือง การควบคุม และการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่เมืองหนึ่ง ๆ เลอฟวว์อธิบายว่าสถาบันของรัฐ มีกลไกการทำงานหลักเพื่อหลอมรวมพื้นที่ของเมืองเข้าสู่พื้นที่ของการแลกเปลี่ยนเชิงค่านิยม ในงานเรื่อง The state ของเลอฟวว์ได้ขยายความว่าการแทรกแซงของรัฐภายใต้ระบบทุนนิยมมีกลไกการทำงานบนพื้นฐานของการควบคุมเฉพาะเจาะจงเชิงตามแบบของรัฐ 3 ประการ คือ (Lefebvre, 1976; 1978 cited in Brenner, 2000)

ประการที่หนึ่ง รัฐมีกลไกการระดมพื้นที่เพื่อทำให้เกิดพลังการผลิต (Mobilize space as a productive force) ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน การบริหารจัดการพื้นที่ การดำเนินนโยบายด้านอุตสาหกรรมและการควบคุมดูแลโดยตรงต่อพื้นที่ต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไป เลอฟวว์ (Lefebvre, 1977 cited in Brenner, 2000) ชี้ว่าบทบาทของรัฐในการระดมพื้นที่เพื่อทำให้เกิดพลังการผลิตนั้นได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงระยะเวลาที่มีกระบวนการการเป็นเมืองแบบอุตสาหกรรม และนำไปสู่การสร้างความเป็นปึกแผ่นของรัฐ “รัฐที่มีพลังการผลิตระดับสูง” (Ultra-productivist state) ระดับโลก เลอฟวว์เรียกสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ว่า รัฐที่เป็นวิถีการผลิตในตัวเอง (State mode of production)

ประการที่สอง รัฐมีสถานะเป็นสถาบันที่เป็นตัวกลางของการพัฒนาเชิงพื้นที่อันไม่เท่าเทียม (Institutional mediator of uneven geographical development) ในระบบทุนนิยม เลอฟวว์กล่าวว่ารัฐมีหน้าที่เป็นสื่อกลางในการจัดการเชิงพื้นที่เพื่อการเจริญเติบโตของกระบวนการอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมในขอบเขตหนึ่ง ๆ

ประการที่สาม รัฐมียุทธศาสตร์เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบลำดับชั้น (Hierarchize social relation) บนพื้นฐานของขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน ในขณะเดียวกันรัฐก็ยังคงรักษาการระเบียบแห่งรัฐและหน้าที่ในการกำหนดความแตกต่างเชิงพื้นที่เช่นเดิม และรัฐยังคงมีหน้าที่จัดการเชิงพื้นที่เพื่อการ “สะสมทุน” ในระบบทุนนิยมอีกด้วย (Lefebvre, 1978, pp. 302-303; 1991, p. 378)

ทฤษฎีรัฐของเลอฟว์มีพื้นฐานการวิเคราะห์บนกระบวนการชาตินิยมของความสัมพันธ์ทางสังคมหนึ่ง ๆ ภายใต้บริบทที่ขอบเขตเชิงพื้นที่หนึ่ง ๆ นั้นได้นำพาตัวเองเข้าสู่ตลาดโลกอย่างรวดเร็วภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว การจัดการเชิงพื้นที่ของรัฐในพื้นที่หนึ่ง ๆ ได้จัดการโดยทำให้มีกระบวนการการเปลี่ยนแปลงที่กลมกลืนไปกับการขยายตัวของทุนนิยมโลก แต่ก็ยังมีลักษณะเป็นชาตินิยมดำรงอยู่ด้วย (Lefebvre, 1976, p. 56; 1978, p. 263 cited in Brenner, 2000)

กล่าวได้ว่าการทำหน้าที่ของรัฐระดับท้องถิ่นคือการสนับสนุนให้ทุนนิยมเจริญเติบโต ในขณะที่รัฐเองก็ยังคงมีการดูแลทางสังคมให้เป็นไปตามยุทธศาสตร์ที่ต้องการเช่นเดิม เลอฟว์ชี้ว่ารัฐที่เป็นวิธีการผลิตในตัวเอง ยังคงไว้ซึ่งการดูแลทางสังคมเช่นเดิมทั้ง ๆ ที่ต้องเผชิญหน้าขัดแย้งกับปัญหาที่มากับพื้นที่ของทุน ดังนั้น จึงเป็นความขัดแย้งระหว่างอำนาจของรัฐ กับพื้นที่ของทุนนั่นเอง

ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของเลอฟว์ได้รับการถกเถียงอย่างมากในเวลาต่อมา (Peck & Tickell, 1994; Jessop, 1997; Keil, 1998; MacLeod & Goodwin, 1999) เนื่องจากบริบทในยุคปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปมาก สถาบันทางสังคมและขอบเขตต่าง ๆ รวมไปถึงการแทรกแซงของรัฐมิได้เชื่อมโยงต่อกันและกันอย่างที่เลอฟว์เสนอเอาไว้เมื่อทศวรรษที่ 1970 อีกต่อไป เนื่องจากการก่อตัวของ “รัฐแบบเสรีนิยมใหม่” (Neoliberal state) ทำให้ยุทธศาสตร์ทางการเมืองภายในรัฐมีการปรับเปลี่ยนตัวเองโดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพื้นที่เชิงวิธีการผลิตแบบทุนนิยมภายในรัฐ เนื่องจากเศรษฐกิจทุนนิยมแบบฟอร์ด ในทศวรรษที่ 1970 กำลังถดถอยลงไป (Lipietz, 1994)

กล่าวคือ เสรีนิยมใหม่ทำให้เกิดกระบวนการความเปลี่ยนแปลงในวิธีการผลิตของรัฐโดยตรงมากกว่าในยุคทศวรรษที่ 1970 ดังนั้น รัฐในกระแสเสรีนิยมใหม่จึงมีความสำคัญในการเคลื่อนไหวยระดมพื้นที่ทางสังคม (Mobilize social space) ในฐานะพลังการผลิต ภายใต้กระบวนการที่เปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงเชิงอาณาบริเวณ และการเปลี่ยนแปลงเชิงขอบเขตอำนาจรัฐอันเนื่องมาจากพลังของเสรีนิยมใหม่

ภายใต้บริบทดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกแบบเสรีนิยมใหม่ การลงทุนข้ามโลก กระบวนการสะสมทุนข้ามพรมแดน จึงทำให้รัฐพยายามนิยามตัวเองใหม่โดยการจัดระเบียบรูปแบบเชิงพื้นที่ที่เรียกว่า “การเลือกเชิงพื้นที่” (Spatial selectivity) (Jones, 1997) หมายถึง การควบคุมทางเศรษฐกิจและการควบคุมการลงทุนเชิงอุตสาหกรรม รวมไปถึงการกำหนดพื้นที่พัฒนาเมืองและพัฒนาอุตสาหกรรมภายในยุทธศาสตร์ของตนเอง หากมองจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในยุโรป จะพบว่า

1. การวางแผนบริหารจัดการแทรกแซงเชิงพื้นที่โดยรัฐ ให้เอกสิทธิ์แก่ท้องถิ่นของตนเองมากกว่าขอบเขตระดับชาติ

2. การสร้างรูปแบบเชิงสถาบันใหม่ภายในกระบวนการรวมกลุ่มในพื้นที่เมืองหลัก มีเป้าหมายเพื่อที่จะเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน การขยายตัวเชิงสถาบัน (Institutional thickness) ของพื้นที่การควบคุมระดับเขต หมายถึง ตัวแสดงทางสังคมและสถาบันทางสังคมมีความพยายามสร้างพลังการผลิตขึ้นใหม่ภายในเขตเมืองหลัก (Amin & Thrift, 1994) ภายใต้อาณัติ เช่นนี้ การควบคุมโดยรัฐจึงมีรากฐานบนการพัฒนาแบบท้องถิ่นเชิงโลกาภิวัตน์ คือ การสนับสนุนการแข่งขันทางเศรษฐกิจในระดับโลกภายในแผนยุทธศาสตร์ของท้องถิ่น เช่น ยุทธศาสตร์ระดับเขตเมืองกับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมในขอบเขตพื้นที่

กระบวนการเสรีนิยมใหม่ทำให้เกิดการนิยามบทบาทหน้าที่ของรัฐขึ้นใหม่ ทั้งการนิยามบทบาทที่เป็นตัวกลางในการแตกตัวของพื้นที่ทางสังคม (Sociospatial polarization) และนิยามบทบาทในการปกป้องแบบแผนความสัมพันธ์อยู่ร่วมกันในสังคม เมื่อพื้นที่ได้เกิดการเคลื่อนตัวในฐานะพลังการผลิตเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่ พื้นที่เศรษฐกิจระดับบน (Supranational economic spaces) พื้นที่หลักในขอบเขตเมือง และพื้นที่การเติบโตเชิงอุตสาหกรรม จะเกิดสภาพการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันไปทั่วทุกขอบเขตเชิงพื้นที่ (Peck & Thickett, 1994; Smith, 1997)

ภายใต้อาณัติเช่นนี้ รัฐที่เป็นวิถีการผลิตในตัวเองจึงเริ่มขาดการเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบเชิงสถาบันแบบลำดับชั้น (Multiscalar institutional hierarchy) ที่มีผลมาจากกระบวนการเสรีนิยมใหม่ หมายถึงอำนาจในการควบคุมพลังการผลิตภายในขอบเขตเชิงพื้นที่นั่นเอง (Eisenschitz & Gough, 1996)

กล่าวโดยสรุปแล้วสิ่งที่เลอฟฟวอร์สันเจเมื่อทศวรรษที่ 1970 ในประเด็นเรื่องการแตกตัวทั่วไปของพื้นที่ (Generalized explosion of spaces) (Lefebvre, 1979, p. 290 cited in Brenner, 2000) ได้ปรากฏตัวขึ้นในปัจจุบัน เนื่องจากกระบวนการเสรีนิยมใหม่ที่ขยายตัวขึ้นในโลก และกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ทำให้รัฐในพื้นที่ต่าง ๆ ต้องเผชิญหน้าและต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองในขณะที่ต้องรักษาสถานะบางอย่างของตนเองเอาไว้ในเวลาเดียวกัน ในฐานะที่รัฐคือเป้าหมายและหัวใจหลักของกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ ขอบเขตเมืองต้องเชื่อมโยงและต้องเผชิญหน้าอยู่ภายใต้พื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ที่สำคัญในเวลาเดียวกัน นั่นก็คืออยู่ภายใต้ การเมืองของการผลิตแบบเสรีนิยมใหม่ กล่าวโดยสรุปแล้ว ในปลายยุคทศวรรษที่ 1990 กระบวนการของการกำหนดเชิงขอบเขตของรัฐ ได้กลายเป็นคำถามหลักที่สำคัญที่สุดของการศึกษาเมือง

3. การเมืองของการกำหนดขอบเขต: การกำหนดขอบเขตใหม่เชิงอำนาจ (Re-scaling power)

ในงานเขียน *The Production of Space* ของเลอฟวัวร์ (Lefebvre, 1991, p. 410) ได้เชื่อมโยงข้อสมมติฐานของเขาในประเด็นเรื่องพื้นที่ให้กลายเป็นหน่วยการวิเคราะห์หลักเกี่ยวกับการต่อสู้ทางการเมือง (Political struggle) เลอฟวัวร์ชี้ว่าพื้นที่ก็คือการต่อสู้และกิจกรรมที่มุ่งสู่เป้าหมาย ในโลกร่วมสมัย (Goal-directed actions and struggle) กล่าวคือ ตัวกระทำทางสังคม ความเคลื่อนไหวทางสังคมและสถาบันทางสังคมนั้นจะถูกทดสอบโดยพื้นที่ (Trial by space) หากพิจารณาประเด็นเหล่านี้ การต่อสู้เพื่อเพิ่มสถานะการควบคุมเหนือพื้นที่ทางสังคมได้กลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในชีวิตประจำวันทางสังคมคือด้านการผลิตแบบอุตสาหกรรม การควบคุมทางการเมือง และความขัดแย้งเชิงภูมิศาสตร์บนขอบเขตเชิงพื้นที่ทั้งหมด

ข้อสมมติฐานของเลอฟวัวร์ทำให้เกิดการถกเถียงอย่างกว้างขวาง ข้อถกเถียงหนึ่งที่น่าสนใจก็คือข้อสมมติฐานของเลอฟวัวร์สามารถนำไปสู่ข้อเสนอการวิเคราะห์และสำรวจในเชิงพัฒนาการทางการเมืองเชิงประวัติศาสตร์ว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านทางสังคมภายในระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ที่ทำให้เกิดภาพใหม่ ในพื้นที่ทางสังคมแบบหลากหลายมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในสังคมนั้น ดังนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่การเปิดพื้นที่ท้าทายเชิงสังคม-การเมือง (Brenner, 2000, p. 373)

เลอฟวัวร์สรุปว่านี่คือกระบวนการตอบโต้ทางการเมืองเชิงพื้นที่ของทุนนิยมกับรัฐสมัยใหม่ กระบวนการการเป็นเมืองของพื้นที่ของเลอฟวัวร์คือการทำให้เป็นเมืองเชิงพื้นที่ที่อย่างใหม่ (Renewed politics of space) ภายใต้กระบวนการใหม่เชิงพื้นที่และเวลาของทุนนิยมนั่นเอง (Lefebvre, 1991, pp. 27-30, p. 416)

ตัวอย่างที่ชัดเจนของเลอฟวัวร์ในการทำความเข้าใจการต่อสู้เชิงพื้นที่ในด้านการบริหารจัดการตนเองของพื้นที่หนึ่ง หรือท้องถิ่นหนึ่งซึ่งต้องเผชิญหน้ากับแรงกดดันเนื่องจากอำนาจรัฐที่รวมศูนย์ได้มีการกระจายออกไป (Lefebvre, 1978, pp. 208-209; 1991, pp. 378-379, pp. 382-383) มีตัวอย่างเช่นความเคลื่อนไหวของผู้บริโภคที่เคลื่อนย้ายตัวเองจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง จากเขตแดนหนึ่งไปยังเขตแดนหนึ่ง (Lefebvre, 1978, pp. 272-273) กระบวนการโลกาภิวัตน์และความหลากหลายของการต่อสู้ทางชนชั้น (Lefebvre, 1978, pp. 315-316) ในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ เลอฟวัวร์ชี้ว่ามีการต่อสู้ทางการเมืองเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากมีความต้องการเชิงอำนาจในการจัดการหรือจัดระเบียบใหม่ในขอบเขตเชิงพื้นที่ กระบวนการต่อสู้ทางการเมืองนี้ได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการสร้างอำนาจในการควบคุมพื้นที่ทางสังคมทั้งหมด (Lefebvre, 1978, pp. 413-41; 1986b, p. x)

ในบริบททฤษฎีเมืองร่วมสมัย แนวการศึกษาของเลอฟวัวร์ได้ให้มุมมองที่สำคัญในการศึกษาการเมืองของการกำหนดขอบเขต เป็นการปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ในการศึกษารูปแบบ

เมืองภายใต้ความขัดแย้งเชิงสังคม-การเมือง บริษัทข้ามชาติ สถาบันของรัฐ (เช่น โครงสร้างระดับบนของรัฐ โครงสร้างระดับชาติ โครงสร้างระดับเขต และโครงสร้างระดับท้องถิ่น) และความเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับล่างมีการต่อสู้เพื่อสร้างอิทธิพลเหนือการจัดการเชิงพื้นที่ทางสังคมและเหนือกระบวนการการเป็นเมือง ขอบเขตเมือง ได้กลายเป็นพื้นที่ที่ทุนนิยมโลกาภิวัตน์ได้เข้ามาแทรกซึม ทำให้ความสัมพันธ์ต่างๆภายในสังคมมีความเปลี่ยนแปลงและกระจายตัว (Amin & Graham, 1997, p. 418) ในสถานการณ์ดังกล่าว เลอเฟวว์ตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมของเมืองมีความสำคัญมากขึ้นในขอบเขตระดับโลก (Lefebvre, 1978, pp. 161-162)

กล่าวโดยสรุป คำถามเกี่ยวกับเมืองในยุคสมัยของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกาภิวัตน์และการเมืองแบบเสรีนิยมใหม่ สก็อตและมอเลิร์ต (Scott & Moulaert, 1997, p. 276) ระบุว่ากระบวนการการเป็นเมืองร่วมสมัยมีกระบวนการที่เชื่อมโยงกับลักษณะเดิมและที่เชื่อมโยงกับอนาคตบางประการแฝงอยู่ภายใน ในขณะที่ฮาร์วีย์ (Harvey, 1996, p. chapter 14) กล่าวว่าความเป็นไปได้ของการเป็นเมืองโลก (Possible urban world) สามารถพิจารณาจากการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อต้องการมีอำนาจเหนือการจัดการทางสังคมไม่ใช่เฉพาะในขอบเขตเฉพาะพื้นที่ที่เมืองเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขอบเขตระดับโลกเช่นกัน ดังนั้น วิธีวิทยาในการศึกษาเมืองร่วมสมัยจึงมีการปรับกระบวนการทัศน์ใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานะทุนนิยมโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลต่อกระบวนการการเป็นเมือง และกระบวนการต่อสู้ทางการเมืองเชิงพื้นที่ในยุคร่วมสมัย

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรมในวิทยานิพนธ์นี้จะสังเคราะห์เพื่อนำมาใช้เป็นแนวคิดหลักอีกแนวคิดหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพัทยาดังนี้

บูริเยร์ (Bourdier, 1999) นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศส เสนอว่าทุนวัฒนธรรม คือ กระแสสังคมที่ตั้งอยู่บนความรู้ ความคุ้นเคยและรู้สึกกับสิ่งที่เกิดขึ้นและวิถีของวัฒนธรรมที่ครอบงำหรือมีอำนาจในสังคมนั้น ทุนวัฒนธรรมรวมไปถึง ภูมิหลังของครอบครัว สถานภาพทางสังคม การลงทุน และความผูกพันกับการศึกษา หรือทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีผลต่อความสำเร็จ บูริเยร์แบ่งรูปแบบของทุนทางวัฒนธรรมออกเป็น 3 ชั้น ดังนี้

1. ชั้นเป็นรูปเป็นร่าง (Embodied state) ทุนวัฒนธรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับบุคคล ซึ่งสื่อให้เห็นว่าเขาจะรู้อะไร และทำอะไรได้ ทุนวัฒนธรรมในชั้นเป็นรูปเป็นร่างนี้ จะเพิ่มขึ้นได้ด้วยการลงทุน ลงเวลาในการพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ เมื่อทุนในชั้นเป็นรูปเป็นร่างนี้เป็นส่วนหนึ่งของบุคคลแล้ว จะกลายเป็นนิสัย และไม่สามารถที่จะถ่ายทอดให้ผู้อื่นรับรู้ได้ในพริบตา เช่น ครอบครัว

คนไทยสอนให้ลูกหลานรู้จักไหว้พระ ไหว้ผู้ใหญ่ ไม่ใช่ทำสิ่งของ หรือเดินเบา ๆ เพื่อแสดงความสุภาพ

2. **ขั้นเป็นชิ้นเป็นอัน (Objectified state)** ทุนวัฒนธรรมจะสื่อผ่านสินค้าวัฒนธรรม เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นวัตถุจับต้องได้ เช่น หนังสือ ภาพเขียน อุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องจักร ที่นำมาผลิตสินค้า ซึ่งเราสามารถเชื่อมโยงวัตถุเหล่านี้เข้ากับทุนทางเศรษฐกิจ และสื่อความหมายเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมในขั้นเป็นรูปเป็นร่าง ด้วยสัญลักษณ์ทางวัตถุเหล่านี้

3. **ขั้นเป็นสถาบัน (Institutionalized state)** ทุนวัฒนธรรมให้ความน่าเชื่อถือทางวิชาการ และแสดงคุณสมบัติที่สร้าง “ใบรับรองความสันติทางวัฒนธรรม (Certificate of cultural competence)” ที่แสดงให้เห็นว่า ผู้ถือได้รับประกันอำนาจตามธรรมเนียม ตามศรัทธา และตามกฎหมาย” คุณสมบัติทางวิชาการเหล่านี้ สามารถนำไปใช้เพื่อการแลกเปลี่ยน (ปรีวรรต) ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนทางเศรษฐกิจได้ ยกตัวอย่างเช่น การเรียนสูง ๆ เพื่อจะได้ปรับวุฒิ ปรับยศ หรือนำไปขึ้นค่าตัวเวลาหางานทำ

บูริเยร์ ถือว่าเป็นผู้ที่เสนอนิยามเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมเพิ่มเติมจากทุนเศรษฐกิจของมาร์กซิสต์ โดยให้ความสำคัญกับระบบชนชั้นว่า ผู้ปกครองชนชั้นกลางลงทุนทางวัฒนธรรมให้ลูกหลานมีความสามารถในการใช้ภาษาและวัฒนธรรม (ทุนวัฒนธรรม) และเมื่อมีทุนทางวัฒนธรรมก็ได้เปรียบกลุ่มอื่น เพราะสามารถเข้าสู่อาชีพที่ต้องการและมีความชอบธรรมในการได้ประโยชน์จากทุนทางเศรษฐกิจมากกว่าผู้อื่น ซึ่งชนชั้นปกครองสามารถใช้สัญลักษณ์ของทุนวัฒนธรรมในรูปแบบภาษาและวัฒนธรรมในการครอบงำผู้อื่น ขณะที่ชนชั้นล่างที่ไม่มีทุนวัฒนธรรมจะถูกตัดโอกาสดี ๆ หลายอย่าง (Bourdier, 1999)

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2546) เสนอแนวคิดว่า ทุนวัฒนธรรม คือ ทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีการฝังตัวของวัฒนธรรมไม่ว่าด้านใดด้านหนึ่ง มีเป้าหมายในการลงทุนคือผลกำไร และมีราคาแลกเปลี่ยนตามกลไกตลาด โดยทุนวัฒนธรรมจะเติบโตได้ก็ต้องอาศัยการเติบโตของอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม และอธิบายการก่อเกิดและเติบโตของทุนวัฒนธรรมว่า เกิดจากปัจจัย 4 ประการได้แก่ กระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า (Commoditization of culture) พาณิชยานุวัตรของวัฒนธรรม (Commercialization of culture) เทคโนโลยีานุวัตรของวัฒนธรรม (Technologization of culture) และโทรทัศน์านุวัตรของวัฒนธรรม (Televisualization of culture)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2540) เสนอเพิ่มเติมว่า “การลงทุนทางวัฒนธรรม” ไม่จำเป็นจะต้องเป็นการผลิตสินค้าและบริการที่หวังผลกำไร โดยมีกระบวนการซื้อขายแลกเปลี่ยน กำหนดการแสดงออกซึ่ง “การฝังตัวของวัฒนธรรม” เพราะการที่วัฒนธรรมมีบทบาทเป็นรองตัวสินค้า อาจทำให้บางส่วนของวัฒนธรรมถูกกลืนกลายจนเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่ควรถือ

ว่าเมื่อวัฒนธรรมเป็นทุนชนิดหนึ่งแล้ว ก็มีการสะสมวัฒนธรรม (Cultural stock) ได้ และการเปลี่ยนแปลงในการสะสมวัฒนธรรมก็น่าจะถือว่าก่อให้เกิดการลงทุน หรือทำให้ทุนเดิม (มรดกทางวัฒนธรรม) สามารถรักษาคุณค่าและความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมไว้ได้ ไม่ใช่เป็นเพียงโฮโมอีโคโนมิกา (Homo economica) หรือโฮโม เทคโนโลจิกา (Homo technologica) ดังนั้น การลงทุนทางวัฒนธรรมจึงเป็นการผลิตบริการที่ภาครัฐ และผู้มีอำนาจดำเนินการเพื่อวัตถุประสงค์ที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับความพยายามที่จะฉีดป้อนความคิด ความเชื่อ และคุณค่า ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขในการพัฒนาที่ยั่งยืน และมีลักษณะรอบด้านเป็นองค์รวม

สรุปได้ว่า ข้อแตกต่างอย่างเด่นชัดที่ทำให้แนวคิดทุนวัฒนธรรมในสังคมไทยมีอยู่ 2 ความหมายคือ แนวคิดของรังสรรค์ หนาพรพันธุ์ (2546) ซึ่งเสนอให้ ผลิตภาพ (Productivity) ของทุนวัฒนธรรมคือ สินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรม ที่มีการแลกเปลี่ยนด้วยราคาที่กำหนดโดยกลไกตลาด ขณะที่แนวคิดของชัยอนันต์ สมุทรวานิช (2540) เสนอว่า ผลิตภาพของทุนวัฒนธรรมไม่ใช่สินค้า แต่คือการสร้างคนที่มีความรอบด้าน ไม่ได้หวังความมั่งคั่งร่ำรวยด้าน การเงินและวัตถุ

เมื่อเกิดความคลุมเครือเช่นนี้ จึงต้องเลือกแนวคิดในการอธิบายการเกิดทุนวัฒนธรรม ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพียงแนวคิดเดียว เพื่อใช้วางกรอบแนวคิดในการวิจัยดังกล่าวให้ชัดเจน โดยแนวคิดทุนวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับงานวิจัยนี้ คือแนวคิดทุนวัฒนธรรมของรังสรรค์ หนาพรพันธุ์ เนื่องจากรูปแบบทุนวัฒนธรรมของรังสรรค์ เป็นการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ เพราะสินค้าวัฒนธรรมมีการผลิตซ้ำ เพื่อหวังผลกำไรที่สามารถนำไปลงทุนต่อได้อีกจนเติบโตเป็นอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม ซึ่งจะอธิบายแนวคิดของรังสรรค์ หนาพรพันธุ์ โดยละเอียดดังนี้

แนวคิดทุนวัฒนธรรม ในเชิงเศรษฐศาสตร์ของ รังสรรค์ หนาพรพันธุ์ (2546) ได้รับอิทธิพลแนวคิดเกี่ยวกับทุนการเงิน (Finance Capital) มาจากรูดอล์ฟ ฮิลเฟอร์ดิง (Rudolf Hilferding, 1877-1941) ซึ่งเป็นนักสังคมศาสตร์ชาวออสเตรียคนแรก ที่นำเสนอบทวิเคราะห์พัฒนาการของทุนที่เริ่มจากทุนพาณิชย์ พัฒนาเป็นทุนอุตสาหกรรม และเข้าสู่ขั้นตอนของทุนการเงิน โดยรังสรรค์ได้ศึกษาพัฒนาการดังกล่าว ประกอบกับการสังเกตระบบทุนนิยมโลกและระบบเศรษฐกิจไทย แล้วจึงพัฒนาแนวคิดทุนวัฒนธรรมขึ้นในปี 2536 โดยรังสรรค์ เสนอว่า “ทุนวัฒนธรรม” (Cultural capital) คือ ทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรม และชี้ให้เห็นว่าแนวคิด “ทุนวัฒนธรรม” มีความเชื่อมโยงกับแนวคิด “อุตสาหกรรมวัฒนธรรม” กล่าวคือ แนวคิดทุนวัฒนธรรมนี้ ผูกติดอยู่กับกระบวนการผลิตของอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม เพราะทุนวัฒนธรรมจะเติบโตใหญ่ได้ก็ต้องอาศัยการเติบโตของอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม (Cultural products) โดย “สินค้าวัฒนธรรม” ตามแนวคิดของรังสรรค์ คือ สินค้าและบริการที่มีวัฒนธรรมฝังตัวในสินค้าหรือบริการนั้น เหตุนี้จึงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิด “การฝังตัวของ

วัฒนธรรม” (Cultural embodiment) ซึ่งรังสรรค์ได้นำเสนอแนวคิดนี้เป็นคนแรก โดยประยุกต์มาจากแนวคิด “การฝังตัวของเทคโนโลยี” (Technological embodiment) ของสำนักเศรษฐศาสตร์ นีโอคลาสสิก ทั้งนี้เขาเสนอรายละเอียดว่า สิ่งสำคัญที่เราได้จากเครื่องจักร ไม่ใช่แค่กำลังการผลิตเท่านั้น แต่ยังได้ “เทคโนโลยี” ที่ฝังตัวอยู่ในเครื่องจักรติดมาด้วย ดังนั้นหากต้องการก้าวให้ทันเทคโนโลยี ก็ต้องสร้างโครงการลงทุนใหม่ เพราะจะทำให้มีการสร้างโรงงานใหม่ และมีการซื้อเครื่องจักรใหม่ที่ทำให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ในลักษณะเดียวกัน สิ่งสำคัญที่เราได้จากการบริโภคสินค้าและบริการ ก็ไม่ใช่แค่ความสุขหรือความพอใจเท่านั้น แต่ยังได้ “วัฒนธรรม” ที่ฝังตัวอยู่ในสินค้าติดมาด้วย

เนื่องจากวัฒนธรรม เป็นเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิตตามปกติของมนุษย์ โดยสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตมีทั้งสินค้า (Goods) และบริการ (Service) การฝังตัวของวัฒนธรรม (Culture embodiment หรือ Embodied culture) จึงเป็นแนวคิดที่ย้ำให้เห็นนัยทางวัฒนธรรมของสินค้าและบริการต่าง ๆ โดยการฝังตัวของวัฒนธรรมที่ต่างกัน ก็ย่อมสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมที่ต่างกัน เช่น บะหมี่สดมีนัยทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากบะหมี่มาม่า (Mama) เพราะบะหมี่มาม่ามีนัยของวัฒนธรรมอาหารจานด่วน (Fast food culture) อยู่ด้วย โดยวัฒนธรรมอาหารจานด่วนก็มีการฝังตัวของวัฒนธรรมต่างจากการบริโภคโต๊ะจีนหรือการบริโภคอาหารแบบญี่ปุ่น เพราะการบริโภคอาหารแบบเอเชียตะวันออกไม่มีความเร่งรีบด้านเวลาเหมือนวัฒนธรรมฟาสต์ฟู้ด ในส่วนของละครและคอนเสิร์ตแบบตะวันตกก็แตกต่างจากลิเก ลำตัด หรือ โขน แบบไทย เพราะละครและคอนเสิร์ตแบบตะวันตกไม่ต้องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมกับนักแสดงหรือแม้แต่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมด้วยกัน ในทำนองเดียวกันความแตกต่างของภาพยนตร์ วีดีโอเทป (Video tape) และเลเซอร์ ดิสก์ (Laser discs) เพราะการฝังตัวของวัฒนธรรมของภาพยนตร์ที่ฉายตามโรงคือ วินัยและมารยาทในการเข้าชม ในขณะที่วีดีโอเทปและเลเซอร์ ดิสก์ไม่ต้องการวินัยและมารยาทมากเท่า

อย่างไรก็ตามคุณลักษณะของสินค้าและบริการที่ต่างกัน ก็กลายเป็นที่มาของความหลากหลายของผลผลิต (Product differentiation) ที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดความต้องการสินค้าวัฒนธรรม เช่น คนที่เคยสวมเกี้ยว อาจอยากลองสวมรองเท้าว คนที่เคยทานแต่ข้าวแกง อาจอยากทดลองทานอาหารแมคโดนัลด์ (McDonald) และคนที่นั่งผ้าห่ม อาจอยากทดลองใส่กางเกงแรงเลอร์ (Wrangler) ทั้งนี้เพราะพื้นฐานทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด อาจจะมีการปะทะกับวัฒนธรรมต่างชาติ การเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ และโดยเฉพาะอิทธิพลของทุนวัฒนธรรมของประเทศมหาอำนาจที่ส่งผ่านกลไกการค้าระหว่างประเทศหรือเครือข่ายสารสนเทศระหว่างประเทศ เช่น โทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

เมื่อทุนวัฒนธรรมมีฐานทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการสร้างสรรค์ ขณะพรพันธุ์ (2546) จึงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมกับบริการทางวัฒนธรรมโดยยกตัวอย่างภาคบริการที่มีการเติบโตในอัตราสูง ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมกับบริการทางวัฒนธรรม

บริการ	อุตสาหกรรม
1. บริการสื่อมวลชน	
1.1 บริการโทรทัศน์	เครื่องรับและอุปกรณ์โทรทัศน์
1.2 บริการวิทยุ	เครื่องรับและอุปกรณ์วิทยุ
1.3 บริการข่าวสาร	อุตสาหกรรมหนังสือพิมพ์
หนังสือพิมพ์	
1.4 บริการสารสนเทศ	อุตสาหกรรมคอมพิวเตอร์
2. บริการโทรคมนาคม	อุปกรณ์โทรคมนาคม
3. บริการสันทนาการ	
3.1 ดนตรี	เทปคาสเซต และ คอมแพค ดิสก์
3.2 ภาพยนตร์	อุตสาหกรรมภาพยนตร์ วิดีโอเทป และเลเซอร์ ดิสก์
3.3 กีฬา	อุปกรณ์กีฬา รองเท้า และ เครื่องแต่งกาย
3.4 การละเล่น	
3.5 สโมสรหรือสถาน	วิดีโอเกม และ คอมพิวเตอร์ ซอฟต์แวร์
เรียมย์	อาหารและเครื่องดื่ม
4. บริการอาหารและภัตตาคาร	อาหารและเครื่องดื่ม
5. บริการทางการศึกษา	อุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์ อุปกรณ์การศึกษาและคอมพิวเตอร์
6. บริการทางการโฆษณา	อุปกรณ์และสื่อการโฆษณา

จากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมกับบริการทางวัฒนธรรม มีดังนี้คือ

1. บริการสื่อมวลชน ได้แก่ โทรทัศน์ระหว่างประเทศ เคเบิลทีวี วิทยุ หนังสือพิมพ์ ข่าวสารตามสาย (On-line data) เป็นต้น
2. บริการโทรคมนาคม ได้แก่ โทรศัพท์ โทรศัพท์มือถือ โทรสาร เป็นต้น
3. บริการบันเทิง ได้แก่ การจัดการแสดงดนตรี ละคร สวนสนุก นิทรรศการศิลปะ โรงภาพยนตร์ บริการทางการแพทย์ สถานเริงรมย์ สโมสรสนามกีฬา เป็นต้น
4. บริการอาหารและภัตตาคาร ได้แก่ ร้านอาหารและภัตตาคาร รวมทั้งบริการอาหารจานด่วน เป็นต้น
5. บริการทางการศึกษา
6. บริการทางการโฆษณา

ท้ายที่สุด รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ ได้ให้คำตอบพื้นฐานอย่างชัดเจนว่า ทุนวัฒนธรรมได้ก่อเกิดและเติบโตด้วยเหตุปัจจัยทั้งสี่ ดังนี้

1. กระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า (Commoditization of culture) เช่นเดียวกับบทวิเคราะห์การก่อตัวของอุตสาหกรรมวัฒนธรรมของ ฮอร์ไคเมอร์ และอะดอร์โน รังสรรค์ อธิบายว่า “กระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า” (Commodification or commodization) เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สร้างการเกิดและการเติบโตของทุนวัฒนธรรม เพราะหากวัฒนธรรมไม่ได้แปรสภาพเป็นสินค้า อุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรมย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ และทุนวัฒนธรรมก็ยากที่จะเติบโต

เขาย้ำว่ากระบวนการดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับการสร้างอุปสงค์ต่อสินค้าวัฒนธรรม เพราะ “กระบวนการสร้างอุปสงค์ (Demand creation)” ทำให้เกิดความต้องการซื้อ โดยเราต้องเข้าใจต่อ “กระบวนการยอมรับวัฒนธรรม” หรือแบบแผนและพฤติกรรมการดำรงชีวิตของผู้บริโภคให้ได้เสียก่อนจึงจะสามารถผลิตสินค้าหรือบริการทางวัฒนธรรมที่ตอบสนองต่อความต้องการซื้อของผู้บริโภคได้ โดยกระบวนการยอมรับวัฒนธรรมของมนุษย์เกิดจากหลายสาเหตุ ดังนี้

- 1.1 การถูกกล่อมเกลายอมรับวัฒนธรรมของชุมชน หรือสังคมของตนเองตั้งแต่แรกเกิด ตั้งแต่การอบรมป้อนนิสัย การศึกษาในระบบโรงเรียน และการสื่อสารทางหนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์

- 1.2 การปรับตัวทางวัฒนธรรมต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เห็นได้จากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมของระบบทุนนิยม (Capitalistic culture) ซึ่งจะกระทบต่อวัฒนธรรมพื้นฐานในสังคมนั้นด้วย เช่น หากประชาชนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น แบบแผนการดำรงชีวิตก็ย่อมเปลี่ยนไปด้วย ความต้องการสินค้าวัฒนธรรมประเภทใหม่จึงเกิดขึ้น มาทดแทนสินค้าวัฒนธรรมประเภทเดิม

1.3 ปัจจัยภายนอกประเทศ ซึ่งอาจมีบทบาทมากกว่าปัจจัยภายในประเทศด้วยซ้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของระบบจักรวรรดินิยมของวัฒนธรรมชาตินิยมอำนาจ กระแสโลกาภิวัตน์ และกระบวนการโทรทัศนาวุฒิเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างกระบวนการสากลาภิวัตน์ของวัฒนธรรม (Internationalization of culture) หรือการสร้างวัฒนธรรมของตนเองให้เป็นวัฒนธรรมสากล เพราะช่วยสร้างทางลัดในการถ่ายทอดวัฒนธรรมข้ามชาติ ตั้งแต่วัฒนธรรมการเมืองการปกครองวัฒนธรรมการกำหนดข้อแปะของบ้านเมืองวัฒนธรรมการแต่งกายวัฒนธรรมทางความคิด ซึ่งล้วนมีส่วนช่วยในการสร้างอุปสงค์ต่อวัฒนธรรมต่างชาติ

1.4 การโฆษณาและการส่งเสริมการขาย นับเป็นวิธีสำคัญในการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตในปัจจุบัน เพราะความสำเร็จที่ได้จากการโฆษณาและการส่งเสริมการขาย ก่อให้เกิดการยอมรับทางวัฒนธรรมและเลียนแบบการบริโภค อุปสงค์ต่อสินค้าและวัฒนธรรมใหม่ก็ย่อมเกิดขึ้น

2. พาณิชยานุวัตน์ของวัฒนธรรม (Commercialization of culture) รังสรรค์กล่าวว่า ไม่เพียงแต่กระบวนการสร้างอุปสงค์เท่านั้น ที่ทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าได้ หากยังต้องมีตลาดขนาดใหญ่พอสมควร อุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นได้ ข้อสำคัญจะต้องเป็นการผลิตเพื่อขาย ไม่ใช่เพื่อกินหรือใช้ “กระบวนการพาณิชยานุวัตน์ของวัฒนธรรม” จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการขยายตัวของอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม เขาอธิบายต่อไปอีกว่าการสร้าง “ยี่ห้อ” และการผลิตสินค้าที่มียี่ห้อโดยเฉพาะอย่างยิ่งยี่ห้อระดับโลก (Global brand) จะสามารถกล่อมเกล้าให้ผู้บริโภคมีความภักดีต่อยี่ห้อ (Brand loyalty) ซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการเติบโตของทุนวัฒนธรรม นอกจากนี้การจับตลาดให้ถูกจุด ก็เป็นเรื่องสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ดังจะเห็นได้จากการจับตลาดวัยรุ่นในกรณีของสินค้าแฟชั่น และบริการสันทนาการ แม้ในกรณีของวัฒนธรรมฟาสต์ฟู้ด ที่โลกกำลังเผชิญกับกระแสแมคโดนัลด์ดานุวัตน์ (McDonaldization)

3. เทคโนโลยีานุวัตน์ของวัฒนธรรม (Technologization of culture) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีก่อให้เกิดผลผลิตใหม่ ซึ่งมีผลกระทบต่อวัฒนธรรม เพราะทำให้โครงสร้างความต้องการวัฒนธรรมเปลี่ยนไป ในที่นี้รังสรรค์ ณะพรพันธุ์ ได้ยกตัวอย่างกลุ่มเทคโนโลยีที่สำคัญ 3 กลุ่ม ดังนี้

3.1 เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information technology) ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ ไม่เพียงแต่ช่วยทำให้การถ่ายทอดข่าวสารเป็นไปอย่างรวดเร็วมากขึ้นเท่านั้น แต่ยังเปลี่ยนแปลงแบบแผนพื้นฐานในการสื่อสารของมนุษย์ด้วย ยิ่งไปกว่านั้นยังทำให้บทบาทและอิทธิพลของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคมมนุษย์ ทั้งในเรื่องการถ่ายทอดกระบวนการทัศนทางความคิดแบบแผนการดำรงชีวิต ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานทางจริยธรรมเพิ่มขึ้นจากเดิมมาก

3.2 เทคโนโลยีวัสดุภัณฑ์สมัยใหม่ 5 ทศวรรษที่ผ่านมาก้าวหน้ามาก วัสดุภัณฑ์สมัยใหม่เหล่านี้ เข้ามาแทนที่วัสดุภัณฑ์ดั้งเดิม และเป็นส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ทั้งในครัวเรือน สถานที่ทำงาน ชุมชน และบ้านเมือง เช่น พลาสติก (Plastics) เซรามิก (Ceramics) โลหะผสม (Metal alloys) กาวพิเศษ (Superglues) เซมิคอนดักเตอร์ (Semiconductor) และใยแก้ว (Fiber optics)

3.3 เทคโนโลยีชีวภาพ ปัจจุบันความก้าวหน้าของพันธุวิศวกรรมศาสตร์ (Genetic engineering) กำลังรุดหน้าอย่างรวดเร็ว ส่งกระทบผลโดยตรงต่อวัฒนธรรมของมนุษย์ เพราะทำให้การผลิตอาหารการกินมีรูปแบบหลากหลายมากขึ้น เช่น ผลิตภัณฑ์เสริมอาหารต่าง ๆ ทั้งชนิดแคปซูล ของเหลว เม็ด ผงละลายน้ำ ซึ่งเพิ่มทางเลือกที่สะดวกมากยิ่งขึ้นสำหรับผู้บริโภค

4. โทรทัศน์นวัตร์ของวัฒนธรรม (Televisualization of culture) นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา การติดตั้งดาวเทียมและสถานีรับสัญญาณดาวเทียมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายและบริการโทรทัศน์ระหว่างประเทศอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์จนถึงกับมีอิเล็กทรอนิกส์ นิวเกเทอริง อีควิปเมนต์ (Electro Newgatering Equipment: ENG) ซึ่งมีขนาดกะทัดรัด และสามารถอำนวยความสะดวกในการแพร่ภาพเหตุการณ์จริงจากทุกมุมโลก ไปได้ทั่วโลกในเวลาเดียวกับที่เกิดเหตุการณ์นั้น ๆ พัฒนาการในลำดับต่อมาคือ เครือข่ายโทรทัศน์ทั่วโลก ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการโลกาภิวัตน์

นอกจากข้อมูลข่าวสารที่รับจากบริการโทรทัศน์ระหว่างประเทศ บทบาทและอิทธิพลที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่า คือสร้างยอมรับวัฒนธรรมของชาติมหาอำนาจ จากการเผยแพร่ลัทธิบริโภคนิยม เพราะโทรทัศน์เป็นจักรกลสำคัญในการถ่ายทอดวัฒนธรรมการดำรงชีวิต การแต่งกาย การบริโภค การพักผ่อนหย่อนใจ ระบบคุณค่าและศรัทธา และกระบวนการทัศนทางความคิด ดังนั้นบริการโทรทัศน์ระหว่างประเทศ จึงเป็นกลไกสำคัญของกระบวนการสากลาภิวัตน์ของวัฒนธรรมอเมริกันและยุโรป หรือที่รังสรรค์ ธาระพรพันธุ์ เรียกว่า “เครื่องมือของระบบจักรวรรดินิยมทางวัฒนธรรม (Cultural imperialism)” ซึ่งเกื้อกูลต่อการเติบโตของทุนวัฒนธรรมอย่างยิ่ง

ท้ายที่สุด รังสรรค์ ธาระพรพันธุ์ ได้กล่าวสรุปลักษณะสำคัญบางประการของทุนวัฒนธรรม 7 ประการ ดังนี้

1. สินค้าวัฒนธรรม หมายถึง สินค้าและบริการที่มีวัฒนธรรมฝังตัวอยู่ในด้านหนึ่งด้านใด หรือมีการฝังตัวทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบความเชื่อและศรัทธา ระบบคุณค่า บรรทัดฐานทางจริยธรรม แบบแผนการดำรงชีวิต แบบแผนการบริโภค แบบแผนการพักผ่อนหย่อนใจ การละเล่นและกีฬา การแต่งกาย วรรณกรรมและสิ่งพิมพ์ ศิลปะ เป็นต้น

2. ทุนวัฒนธรรมมีฐานทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ในภาคอุตสาหกรรม กลุ่มทุนวัฒนธรรมมีฐานในอุตสาหกรรมอาหารและเครื่องดื่ม อุตสาหกรรมเครื่องแต่งกาย อุตสาหกรรมรองเท้า อุตสาหกรรมอุปกรณ์กีฬา อุตสาหกรรมภาพยนตร์ อุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์ อุตสาหกรรมคอมพิวเตอร์ อุตสาหกรรมโทรคมนาคม อุตสาหกรรมเครื่องใช้ในครัวเรือน อุตสาหกรรมเครื่องใช้สำนักงาน เป็นต้น ในภาคบริการทุนวัฒนธรรมมีฐานในบริการสื่อมวลชนและสารสนเทศ บริการโทรคมนาคม บริการสันทนาการ บริการอาหารและภัตตาคาร บริการการศึกษาและบริการการโฆษณา

3. กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ที่กลุ่มทุนวัฒนธรรมหยั่งรากถึง ส่วนใหญ่จะมีการกระจุกตัวของทุน (Concentration of capital) สูง จึงมีอำนาจผูกขาดระดับหนึ่ง และมีอิทธิพลทั้งในประเทศแม่และประเทศที่เข้าไปลงทุน โดยอาศัยรัฐบาลของตนเปิดตลาดต่างประเทศทั่วโลก ด้วยการชุนโยบายการค้าสินค้าเสรี นโยบายการค้าบริการเสรี และนโยบายการยอมรับกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินทางปัญญา กลุ่มทุนวัฒนธรรม จึงเป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ บนพื้นฐานเศรษฐกิจเสรีนิยม

4. กลุ่มทุนวัฒนธรรม มีการผนึกตัวอยู่ตลอดเวลาด้วยการควบและครอบกิจการ (Merger and acquisition) แต่ปัจจุบันนิยมใช้ยุทธวิธีการสร้างพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic alliance) ทั้งการทำสัญญาพันธมิตรข้ามประเทศ เช่น การสร้างพันธมิตรระหว่างกลุ่มทุนโทรคมนาคมอเมริกันกับกลุ่มทุนโทรคมนาคมยุโรป และการทำสัญญาพันธมิตรข้ามกลุ่ม เช่น การผนึกกำลังระหว่างกลุ่มทุนสื่อมวลชนกับกลุ่มทุนสันทนาการ

5. กลุ่มทุนวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการผลักดันความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เห็นได้จากการทุ่มทรัพยากรในการวิจัยและพัฒนา (Research and development) เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตและพัฒนาผลิตภัณฑ์ชนิดใหม่ ๆ เพราะสินค้าวัฒนธรรมบางประเภทมีวงจรชีวิตสั้น (Product life cycle) หากไม่สามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ชนิดใหม่ทดแทนชนิดเก่า ก็ยากที่จะขยายส่วนแบ่งตลาด หรือแม้แต่รักษาส่วนแบ่งระดับเดิมไว้ได้

6. กระบวนการสร้างอุปสงค์ (Demand creation) เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในการสร้างและรักษาส่วนแบ่งตลาด แม้กลุ่มทุนวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลระดับโลก ก็ต้องพยายามสร้างความภักดีต่อयीหือ เพื่อแข่งขันกับผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่เข้าสู่ตลาด โดยใช้บริการโฆษณาส่งเสริมการขาย หรือการให้เงินสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น การแข่งกีฬา และการแสดงศิลปวัฒนธรรม

7. การเรียนรู้จากการขยายฐานเศรษฐกิจ ทำให้กลุ่มทุนวัฒนธรรมเห็นความสำคัญของกลุ่มทุนท้องถิ่น กลุ่มทุนวัฒนธรรม จึงนิยมทำสัญญาพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์ กับกลุ่มทุนท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม เพราะได้ประโยชน์จากเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มทุนท้องถิ่นนั้น แต่

อาจต้องปรับผลผลิตให้สอดคล้องกับรสนิยมและวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ไก่ทอดเคนทักกี (Kentucky Fried Chicken: KFC) ต้องปรับรสไก่ทอดให้ถูกปากคนไทย หรือสตาร์ ทิว (STAR TV) ต้องผลิตรายการภาษาฮินดู เพื่อขยายตลาดในอินเดีย

แนวคิดเกี่ยวกับการสะสมทุน นักเศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์หลายท่าน ที่นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสะสมทุน ล้วนได้รับพื้นฐานแนวคิดมาจาก “คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx)” เพียงแต่นำมาอธิบายในปรากฏการณ์ที่ต่างกัน โดยนำแนวคิดของมาร์กซ์มาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เปลี่ยนไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นควรที่จะนำเสนอเฉพาะแนวคิดหลักเกี่ยวกับการสะสมทุนของมาร์กซ์ เพราะต้องการชี้เฉพาะว่า ความหมายของการสะสมทุนวัฒนธรรมของเมืองพัทยา สอดคล้องกับแนวคิด การรวมศูนย์ของทุน (Capital centralization) ของมาร์กซ์

มาร์กซ์ (Marx, 1973 อ้างถึงใน ถักรทิพย์ นาถสุภา, 2546) ให้ความหมายว่า การสะสมทุน (Capital accumulation) คือ การเปลี่ยนแปลงบางส่วนของมูลค่าส่วนเกินให้เป็นทุนใหม่ หรือกล่าวง่าย ๆ ว่าเป็นการนำเอาผลกำไรมาลงทุนใหม่เพื่อสะสมความมั่งคั่งร่ำรวย กฎนี้ถือเป็นพลังผลักดันสำคัญของระบบทุนนิยม เพราะเมื่อมีการแข่งขันกันสะสมทุนก็จะทำให้เกิดการแข่งขันกันประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรมใหม่ ๆ ทั้งยังทำให้เกิดการกระจุกตัวและรวมศูนย์ของทุน (Concentration and centralization of capital) กล่าวคือการกระจุกตัวของทุน (Capital concentration) เป็นการควบคุมสัดส่วนของตลาดสินค้าชนิดใดชนิดหนึ่งให้เพิ่มขึ้น โดยสะสมทุนผ่านการขูดรีดแรงงาน (Waged laborer) และการแข่งขันระหว่างบริษัท ซึ่งส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่ได้มาจะนำไปลงทุนใหม่ทำให้เกิดการรวมตัวของปัจจัยการผลิตด้วยการสะสมทุน และมีขีดจำกัดในการเจริญเติบโต ส่วนการรวมศูนย์ของทุน เป็นการกระจายตัวของทุนเข้าไปยังทุนอื่น เพื่อผูกคลืนกิจการต่าง ๆ เข้ามาเป็นของบริษัทเดียว เช่น การเข้าเป็นเจ้าของหรือการรวมธุรกิจ ส่วนมากพบในกรณีการร่วมหุ้น (Joint stock) ซึ่งช่วยเร่งการขยายตัวของบริษัทขนาดใหญ่ ทั้งนี้การกระจุกตัวและการรวมศูนย์ของทุน มักเป็นสิ่งที่เกิดควบคู่ไปด้วยกันเสมอ

สำหรับขบวนการสะสมทุนนั้น มาร์กซ์ อธิบายว่า การสะสมทุนขั้นแรกเริ่ม (Primitive accumulation) วิวัฒนาการมาจากระบบศักดินา กล่าวคือ ระบบศักดินาจะทำการผลิตเพื่อใช้เองและส่งส่วยแก่เจ้าของที่ดินผู้ปกครอง แต่ระยะหลังการค้าขายเจริญขึ้น ในระบบศักดินาการซื้อขายแลกเปลี่ยนขยายจากสินค้าฟุ่มเฟือยสู่สินค้าธรรมดา ทำให้ระบบเศรษฐกิจจากระบบศักดินาเปลี่ยนแปลงสู่ระบบนายทุน เพราะการค้าขายต้องการความอิสระ และการยกเลิกพันธนาการ (Bondage) ที่มีอยู่ในระบบศักดินา

สรุปได้ว่าการสะสมทุนเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่มีกำเนิดและวิวัฒนาการขึ้นเมื่อสังคมเริ่มเข้าสู่ระบบการแลกเปลี่ยน เริ่มจากชาวบ้านและช่างฝีมือในชุมชนที่มีพื้นฐานชีวิตอยู่กับการผลิตด้วยกิจกรรมขนาดเล็ก แล้วนำผลผลิตของตนที่เหลือจากการบริโภคไปขายในตลาดเพื่อให้ได้เงินมาแลกเปลี่ยนเอาสิ่งของอื่น ๆ ที่ต้องการมากกว่า ลักษณะนี้เป็น “การขายเพื่อซื้อ”

$$(C - M - C)$$

$$C = \text{สินค้า} \quad M = \text{เงิน}$$

$$C - M - C = \text{สินค้า} - \text{เงิน} - \text{สินค้า}$$

แต่สำหรับพ่อค้าที่มีเงินอยู่ในมือ จะดำเนินการทางเศรษฐกิจต่างจากชาวบ้านและช่างฝีมือ กล่าวคือ พ่อค้าจะไปตลาดเพื่อซื้อผลผลิตของชาวบ้านและช่างฝีมือเหล่านั้น แล้วค่อยนำไปเป็นสินค้าเพื่อขายต่อไป ลักษณะนี้เป็น “การซื้อเพื่อขาย”

$$(M - C - M^1)$$

$$M = \text{เงิน} \quad C = \text{สินค้า} \quad M^1 = \text{กำไร}$$

$$M - C - M^1 = \text{เงิน} - \text{สินค้า} - \text{กำไร}$$

ดังนั้น มูลค่าส่วนเกินจึงเกิดขึ้น (กำไรที่เกิดจากการขาย) ซึ่งจะกลายเป็นทุนต่อไป ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ มาร์กซ์ พยายามเชื่อมโยงให้เห็นว่าผลผลิตของพ่อค้าที่มากขึ้นเรื่อย ๆ จะนำไปสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม เพราะขณะที่ภาคการค้าขายตัว ภาคการเกษตรกรรมและหัตถกรรมทั้งในหมู่บ้าน และในตัวเมือง ซึ่งดำเนินการโดยผู้ผลิตอิสระซึ่งประกอบด้วยชาวบ้านและช่างฝีมือ จะถูกแทนที่ด้วยระบบการว่าจ้าง (Putting-out system) และในฐานะที่มีทุนอยู่ในมือ พ่อค้าจะว่าจ้างให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกพืชที่ตนต้องการ หรืออาจจะนำวัตถุดิบไปจ้างให้ช่างอิสระทำ โดยที่บุคคลเหล่านี้ยังคงทำงานในที่ดินของตนแต่ได้ค่าจ้าง ภาวะเศรษฐกิจเช่นนี้ ชาวบ้านที่เคยมีฐานะเป็นไพร่ ทำการผลิตเพื่อส่งส่วยแก่มูลนาย จึงกลายเป็นชาวบ้านอิสระที่ทำการผลิต หรือเป็นแรงงานผลผลิต หรือเงินที่ได้มาสามารถนำไปใช้จ่ายแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

1. ความหมายของการท่องเที่ยว

จากการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับความหมายของการท่องเที่ยวได้มีนักวิชาการและองค์กรทางวิชาการได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ต่างกัน ดังต่อไปนี้

องค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization: WTO) แห่งองค์การสหประชาชาติได้กำหนดความหมายของ “การท่องเที่ยว” ว่า หมายถึง การเดินทางใด ๆ ก็ตามที่เป็นการเดินทางตามเงื่อนไขสากล 3 ประการ ดังนี้

1. เป็นการเดินทางจากสถานที่อยู่อาศัยเป็นประจำไปยังสถานที่อื่น ๆ
2. การเดินทางนั้นผู้เดินทาง เดินทางด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เป็นการถูกบังคับ
3. การเดินทางที่เพื่อวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่ไม่ใช่เดินทางเพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้

ซึ่งความหมายดังกล่าวได้กำหนดขึ้นในปี ค.ศ. 1963 ในการประชุมว่าด้วยการเดินทางและการท่องเที่ยวเพื่อให้ประเทศสมาชิกได้นำไปพิจารณาเป็นแนวทางให้เกิดความเข้าใจร่วมกันมีมาตรฐานเดียวกัน และเพื่อนำไปใช้รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการบริหารและการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพ (ศรัญญา วรากุลวิทย์, 2551, หน้า 28)

พอนด์ (Pond, 1993, p. 35) กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและการอำนวยความสะดวกเพื่อให้เกิดความสุขสบายในการเดินทาง

มิลล์ (Mill, 1990, p. 359) กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การจัดกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความประทับใจ การบริการและการสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยว

คอตแมน (Coltman, 1989, p. 3) กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง ความสัมพันธ์ซึ่งเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างนักท่องเที่ยว ผู้ให้บริการด้านการท่องเที่ยว หน่วยงานของรัฐบาลในท้องถิ่น และประชาชนในแหล่งท่องเที่ยว ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 4 ประการดังกล่าวแล้ว ต้องกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจใน

ความหมายดังกล่าวแล้ว การท่องเที่ยวเป็นผลรวมของกิจกรรมที่เกิดจากการผสมผสานในการให้บริการต่าง ๆ แก่นักท่องเที่ยวอันเกิดจากหน่วยงานของรัฐบาล เช่น ระบบการคมนาคม การสื่อสาร ระบบความปลอดภัย ฯลฯ การบริการของภาคเอกชน เช่น การจัดที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก การจัดนำเที่ยว หรือสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ และประการสุดท้าย คือ การต้อนรับด้วยไมตรีจิตของประชาชนในท้องถิ่นอันเป็นแหล่งท่องเที่ยว

ฮอลโลเวย์ (Holloway, 1983, p. 3) กล่าวว่า การท่องเที่ยว คือ การที่คนเดินทางออกจากที่พักหรือที่ทำงาน ไปยังสถานที่อื่น ๆ ในระยะเวลาสั้นๆ และคนเหล่านี้จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างพักอาศัยชั่วคราวในสถานที่ท่องเที่ยว วัตถุประสงค์ในการเดินทาง ต้องการไปเยี่ยมญาติมิตรหรือท่องเที่ยว

เดวิดสัน (Davidson, 1995, p. 2) กล่าวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางออกจากบ้านพักเป็นการชั่วคราว ระยะเวลาสั้นเพื่อไปเยี่ยมญาติมิตรหรือวัตถุประสงค์อื่น ๆ ทางด้านการท่องเที่ยว เช่น การพักผ่อน เล่นกีฬา การประชุม สัมมนา ฯลฯ

2. ความหมายของนักท่องเที่ยว

ในปี ค.ศ. 1963 องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยวระหว่างประเทศขึ้นที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี ที่ประชุมได้พิจารณาเห็นว่า เนื่องจากคำว่า การท่องเที่ยวเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางดังกล่าวแล้ว จึงเห็นสมควรกำหนดคำจำกัดความของคำว่า นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่ค้างคืน (International tourist) ให้เน้นคำที่มีความกว้างขวางขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูลสถิติเกี่ยวกับการท่องเที่ยวที่จะสามารถใช้เปรียบเทียบซึ่งกันและกันได้ต่อไป โดยการเสนอแนะให้ประเทศสมาชิกใช้คำว่า “ผู้มาเยือน” (Visitors) แทนคำว่า

“นักท่องเที่ยวที่ค้างคืน” (Tourist) ซึ่งคำว่าผู้มาเยือนให้หมายถึง บุคคลที่เดินทางไปยังประเทศที่ตนมิได้พักอาศัยอยู่เป็นประจำด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตามที่มิใช่ไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ ดังนั้น คำว่า “ผู้มาเยือน” จึงหมายรวมถึงผู้เดินทาง 2 ประเภท คือ

1. นักท่องเที่ยวที่ค้างคืน (Tourists) ได้แก่ ผู้เดินทางมาเยือนชั่วคราว ซึ่งพักอยู่ในประเทศที่มาเยือนตั้งแต่ 24 ชั่วโมงขึ้นไป และเดินทางมาเยือนเพื่อพักผ่อน พักผ่อน ทนศึกษา ประกอบศาสนกิจ ร่วมการแข่งขันกีฬา ติดต่อธุรกิจร่วมการประชุมสัมมนา ฯลฯ เป็นต้น

2. นักท่องเที่ยวที่ไม่ค้างคืน (Excursionists) ได้แก่ ผู้เดินทางมาเยือนชั่วคราวและอยู่ในประเทศที่มาเยือนน้อยกว่า 24 ชั่วโมงประเทศไทยก็ได้ยึดถือคำจำกัดความที่ได้กำหนดขึ้นที่กรุงโรมนี้ เป็นหลักในการจัดนับสถิติจำนวน “นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศ” ซึ่งสรุปแล้วก็หมายถึงชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยและพำนักอยู่ครั้งหนึ่ง ๆ ไม่น้อยกว่า 1 คืน หรือ 24 ชั่วโมง และไม่มากกว่า 60 วันโดยมีวัตถุประสงค์ในการเดินทางเข้ามาเพื่อ

1. มาท่องเที่ยวพักผ่อน มาเยี่ยมญาติหรือเพื่อมาพักผ่อน ฯลฯ
2. มาร่วมประชุมหรือเป็นตัวแทนของสมาคม ผู้แทนของศาสนา นักแสดง ฯลฯ
3. มาเพื่อติดต่อธุรกิจ แต่ไม่ใช้ทำงานหารายได้
4. มาเที่ยวเรือเดินสมุทรที่แวะจอด ณ ท่าเรือ แม้ว่าจะแวะน้อยกว่า 1 คืน

พร้อมกันนี้ก็ได้กำหนดคำนิยามของ “นักท่องเที่ยวภายในประเทศที่ค้างคืน”

(Domestic Tourist) ไว้ว่า คือคนไทยหรือคนต่างด้าวที่อยู่ในประเทศไทยเดินทางจากจังหวัดซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยปกติของตนไปยังจังหวัดอื่น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการเดินทางอะไรก็ตามที่มิใช่ไปทำงานหารายได้และระยะเวลาที่พำนักอยู่ไม่เกิน 60 วัน (นิคม จารุมณ, 2536)

นักท่องเที่ยว คือ ผู้ที่เดินทางไกลจากที่อยู่ถาวรเกินกว่า 40 กม. และใช้เวลาพำนักรออยู่ในที่เดินทางมาถึงนั้นเกินกว่า 24 ชั่วโมง แต่ไม่เกิน 12 เดือน ถือว่าเข้าข่ายเป็นนักท่องเที่ยว ดังนั้นจากคำนิยาม ดังกล่าว กิจกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวจะต้องประกอบด้วย การคมนาคมขนส่ง การบริการด้านอาหาร ที่พักแรม การบริการนำเที่ยว การบริการของที่ระลึก (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540, หน้า 112 อ้างถึงใน นิศา ชัชกุล, 2550, หน้า 3)

ผู้มาเยือน (Visitors) หมายถึงบุคคลผู้ซึ่งมา (หรือไป) ยังประเทศหนึ่งซึ่งมิใช่การอยู่อาศัยถาวร ด้วยเหตุจูงใจใดก็ได้ ซึ่งมีมิใช่เป็นการไปประกอบอาชีพที่ได้รับค่าจ้างตอบแทน และเข้ามาอยู่อย่างน้อย 24 ชั่วโมง และอย่างมากไม่เกิน 6 เดือน (นิศา ชัชกุล, 2550, หน้า 3)

นักท่องเที่ยว (Tourists) คือ ผู้มาเยือนชั่วคราวที่มาพักอาศัยอย่างน้อย 24 ชั่วโมงในประเทศที่ไปเยือนและมีเหตุจูงใจในการเยือนเพื่อ

1. เพื่อเป็นการพักผ่อน เพื่อความเพลิดเพลิน เพื่อสุขภาพ เพื่อการศึกษา การกีฬา และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

2. เพื่อการปฏิบัติการกิจที่ได้รับมอบหมาย การปฏิบัติเกี่ยวกับครอบครัวและการประชุมต่าง ๆ (นิศา ชัชกุล, 2550, หน้า 3)

3. ประเภทของทรัพยากรการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวเป็นสินค้าหลักทางการท่องเที่ยว พร้อมทั้งพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวเพื่ออำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังทรัพยากรท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกสบาย ซึ่งนักท่องเที่ยวแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มจะมาเยี่ยมชมเยือนทรัพยากรท่องเที่ยวตามประเภทที่ตนชื่นชอบ สามารถแบ่งประเภทของทรัพยากรท่องเที่ยว ได้ 3 ประเภท (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548, หน้า 26-28)

- 3.1. ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยเกิดจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพตามธรรมชาติที่มีความสวยงามน่าสนใจต่อการเดินทางไปเที่ยวชม ซึ่งรวมถึงบริเวณที่มนุษย์เข้าไปปรุงแต่งเพิ่มเติมจากสภาพธรรมชาติในบางส่วน ซึ่งสามารถแบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติตามการพัฒนาออกได้เป็นประเภทย่อย คือ

- 3.1.1 ทรัพยากรท่องเที่ยวธรรมชาติในสภาพดั้งเดิมปราศจากการดัดแปลง เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวในพื้นที่สันโดษซึ่งอยู่ไกลชุมชน คุณค่าผู้มาเยี่ยมชมอยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์เป็นธรรมชาติทำให้ผู้มาเยือนได้สัมผัสกับธรรมชาติและได้รับความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่นภูเขา ธรณีสัณฐาน วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ภูมิอากาศ ทะเล ธารน้ำแข็ง เป็นต้น

3.1.2 ทรัพยากรท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีการดัดแปลงปรุงแต่ง แต่ยังรักษาสภาพตามธรรมชาติไว้ เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวในพื้นที่ถึงสันโดยซึ่งมีการปรุงแต่งเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงและเพิ่มความสามารถในการรองรับ คุณค่าต่อผู้มาเยี่ยมชมอยู่การได้สัมผัสกับธรรมชาติในระดับภายนอกและได้รับความสะดวกในการเยี่ยมชม เช่น ถ้ำ น้ำตก หุ่น้ำพุร้อน ชายหาด อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

3.1.3 ทรัพยากรท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีการดัดแปลงก่อสร้างเพิ่มเติม เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวในพื้นที่ธรรมชาติที่มีการพัฒนาแล้ว ซึ่งมีการจัดกิจกรรมตอบสนองความต้องการของผู้เยี่ยมชม มีสิ่งอำนวยความสะดวกเต็มรูปแบบ คุณค่าต่อผู้มาเยือนอยู่ที่การได้พักผ่อนในสภาพธรรมชาติ แต่ได้รับความสะดวกสบายอย่างครบถ้วน เช่น รีสอร์ท

3.2. ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์โบราณสถานและโบราณวัตถุ เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามประ โยชน์ของมนุษย์เองทั้งที่เป็นมรดกในอดีตและได้สร้างเสริมในสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา เป็นสิ่งที่แสดงถึงอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่นนั้นว่าในสมัยโบราณมีความเจริญด้านใดบ้าง และเหลือเป็นมรดกตกทอดมายังชนรุ่นหลังอย่างไรบ้าง จึงมีผลดึงดูดให้นักท่องเที่ยวไปเยือนพื้นที่นั้น ซึ่งสามารถแบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถานและโบราณวัตถุออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

3.2.1 ประเภทโบราณสถาน เป็นสถานที่ที่มีอายุนับร้อยปี หรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสถานที่นั้นเป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี

3.2.2 ประเภทโบราณวัตถุ เป็นสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของวัตถุนั้นเป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ในแต่ละจังหวัดหรือแต่ละประเทศอาจเก็บสะสมไว้ในพิพิธภัณฑสถานหรือสถานที่เก็บแบบอื่น ๆ เพื่อให้ประชาชนเข้าชม อันเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานของประเทศ และเป็นความภาคภูมิใจของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้พบโบราณวัตถุล้ำค่าเหล่านั้น เช่น ภาพเขียนโบราณวัตถุโบราณสมบัติโบราณ พระพุทธรูปโบราณ รูปปั้นโบราณ เป็นต้น

3.3. ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรมประเพณี และกิจกรรม เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบของการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมแต่ละกลุ่มชนที่มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาตลอดจน

กิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมที่มีผลต่อการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปเยือน ซึ่งสามารถแบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรมประเพณี และกิจกรรม ได้ 3 ประเภท ดังนี้

3.3.1 ประเภทศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ชุมชน หมู่บ้าน เรือนแพ ตลาด ตลาดน้ำ ศูนย์ วัฒนธรรม การละเล่นพื้นบ้าน ดนตรีพื้นเมือง สินค้าพื้นเมือง ไร่สวน เหมือง วิถีชีวิต อหังการ ไม้ตรีของประชาชน เป็นต้น

3.3.2 ประเภทประเพณี ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนพรรษา เทศกาลกินเจประเพณีลอยกระทง งานบุญบั้งไฟ งานพิธีโยนบัว ประเพณีอินทิล เป็นต้น

3.3.3 ประเภทกิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมแข่งขันกีฬา กิจกรรมบันเทิง สวนสนุก สวนสาธารณะเฉพาะทาง สนามกอล์ฟ สนามแข่งรถ เขื่อนพลังไฟฟ้า เป็นต้น สำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนั้นควรเป็นกิจกรรมที่เน้นการศึกษาหาความรู้ในแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นควบคู่ไปกับการได้รับความเพลิดเพลิน ซึ่งมีกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนอยู่หลายกิจกรรม เช่น การเดินป่า การศึกษาธรรมชาติ การเลี้ยงสัตว์ การดูนก การพายเรือ การดำน้ำ การตั้งแคมป์ การล่องแพ การขี่ช้าง การถ่ายรูป การขี่จักรยาน การไต่เขา การตกปลา การแสวงบุญ การนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

4. แนวคิดองค์ประกอบของทรัพยากรท่องเที่ยว

องค์ประกอบของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ได้นักวิชาการได้กล่าวถึงองค์ประกอบไว้อย่างหลากหลาย พอสรุปได้ว่าองค์ประกอบของทรัพยากรท่องเที่ยวควรมีองค์ประกอบหลักอย่างน้อย 3 ประการ คือ (บุญเลิศ จิตต์วัฒนา, 2548, หน้า 28-29)

4.1 ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีสิ่งดึงดูดใจ (Attraction) เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ต้องมีสิ่งดึงดูดใจอย่างใดอย่างหนึ่งในการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปเยี่ยมชมสถานที่นั้น ๆ ซึ่งสิ่งดึงดูดใจการท่องเที่ยวย่อมแตกต่างกันไปตามประเภทของทรัพยากรท่องเที่ยว โดยแต่ละกลุ่มจะสนใจสิ่งดึงดูดใจของทรัพยากรท่องเที่ยวแต่ละประเภทแตกต่างกันไปเช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งอาจสนใจด้านความสวยงามของธรรมชาติ ก็ชอบที่จะไปเที่ยวภูเขาหรือหาดทราย หรือนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งอาจสนใจด้านศิลปวัฒนธรรม ก็ชอบที่จะไปเที่ยวชมวิถีชีวิตของชาวเขา หรือนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งอาจสนใจด้านโบราณสถาน ก็ชอบที่จะไปเที่ยวชมอุทยานประวัติศาสตร์ เป็นต้น นอกจากนั้นภาพลักษณ์และราคาค่าเข้าชมของทรัพยากรท่องเที่ยวก็มีส่วนในการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมทรัพยากรท่องเที่ยวที่ตนสนใจ

4.2. ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีเส้นทางขนส่งเข้าถึง (Accessibility) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ต้องมีเส้นทางหรือเครือข่ายคมนาคมขนส่งที่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่ตนสนใจ ตลอดจนสามารถติดต่อเชื่อมโยงกันระหว่างทรัพยากรท่องเที่ยวหนึ่งกับอีกทรัพยากร

ท่องเที่ยวหนึ่งที่อยู่บริเวณใกล้เคียง อีกทั้งต้องมีที่จอดรถหรือสถานีรถไฟหรือท่าเรือ หรือท่าอากาศยานเพื่อให้ธุรกิจการขนส่งสามารถนำนักท่องเที่ยวเข้าไปท่องเที่ยวยังทรัพยากรท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกและปลอดภัย

4.3. ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้บริการนักท่องเที่ยวที่เข้ามายังทรัพยากรท่องเที่ยว นั้น ให้ได้รับความสะดวกสบายและความประทับใจ ทำให้นักท่องเที่ยวอยากจะอยู่ท่องเที่ยววันขึ้น ซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว หมายถึง สรรพสิ่งที่รองรับในการเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเพื่อให้การเดินทางเป็นไปด้วยความสะดวกสบายและปลอดภัย โดยปกติสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวเหล่านี้รัฐบาลจะเป็นผู้จัดหาและพัฒนาเพื่อบริการแก่ประชาชนของตนเอง แล้วถือเป็นผลพลอยได้ในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการที่ได้อธิบายว่า องค์ประกอบของผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่มีความสำคัญเช่นกัน คือ การเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว เพราะองค์ประกอบดังกล่าวมีผลอย่างยิ่งต่อค่าใช้จ่าย ความรวดเร็วและความสะดวกสบายในการเดินทางเข้าสู่สถานที่นั้น ซึ่งรวมถึงสาธารณูปโภคในส่วนของการคมนาคมขนส่ง สนามบิน รถไฟ ท่าเทียบเรือ รวมถึงความจุ ความรวดเร็ว ราคาและความหลากหลายของสาธารณูปโภคเหล่านี้ รวมทั้งกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการออกวีซ่า และการตรวจคนเข้าเมือง (Middleton, 1994)

ดิกแมน (Dickman, 1996) กล่าวถึงองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวว่า แหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว (Tourist destination and tourism product) จำเป็นต้องประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก หรือองค์ประกอบ 5A คือ สิ่งดึงดูดใจ สิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่พักและกิจกรรมต่าง ๆ

1. สิ่งดึงดูดใจ จัดเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยว ณ สถานที่นั้นซึ่งแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งแยกเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนา หาดทราย ชายหาด ภูเขา อุทยานแห่งชาติ เทศกาลต่าง ๆ หรือสถานที่ที่มีความสวยงามเป็นเอกลักษณ์และเป็นที่โด่งดังและโดยทั่วไป แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมักจะมีสิ่งดึงดูดใจมากกว่า 1 อย่างเช่น ภูเก็ตซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยวหลากหลาย เช่น หาดทราย กิจกรรม ทางน้ำ สถานที่บันเทิงต่าง ๆ รวมทั้งสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจที่นักท่องเที่ยวหรือคนเดินทางเข้าไปยังสถานที่ได้รวดเร็ว ปลอดภัย และสะดวกสบายมากยิ่งขึ้นแหล่งท่องเที่ยวต้องมีระบบขนส่ง ซึ่งประกอบด้วยเส้นทางพาหนะ สถานีและผู้ประกอบการขนส่งมีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทาง

2. สิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง ความสะดวกสบายทำให้นักท่องเที่ยวหรือคนเดินทางเข้าไปถึงสถานที่ได้รวดเร็ว ปลอดภัย และสะดวกสบายมากยิ่งขึ้นแหล่งท่องเที่ยวต้องมีระบบขนส่ง ซึ่งประกอบด้วยเส้นทาง พาหนะ สถานี และผู้ประกอบการขนส่งมีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทาง

3. สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งหมายถึงสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานต่อนักท่องเที่ยว เช่น สาธารณูปโภคน้ำ ไฟ โทรศัพท์ ห้องสุขา และสิ่งอำนวยความสะดวกที่นักท่องเที่ยวมีความจำเป็นต้องใช้ เช่น โรงพยาบาล ธนาคาร สำนักงานไปรษณีย์ การบริการในกรณีฉุกเฉิน ก็มีความสำคัญเช่นกัน

4. ที่พัก (Accommodation) แหล่งท่องเที่ยวควรมีจำนวนที่พักที่เพียงพอ พร้อมทั้งมีความหลากหลายด้านราคาและการบริการที่เหมาะสมต่อสถานที่ และที่พักควรอยู่ไม่ไกลจากแหล่งท่องเที่ยวมากนัก

5. กิจกรรมต่าง ๆ (Activity) ที่นักท่องเที่ยวสามารถกระทำในช่วงเวลาที่พำนักและท่องเที่ยว ณ สถานที่นั้น เพื่อให้การท่องเที่ยวและช่วงเวลาพักผ่อนของนักท่องเที่ยวน่าสนใจมากขึ้น และกิจกรรมต่าง ๆ ควรมีความหลากหลายและตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น กิจกรรมเกี่ยวกับการจับจ่ายใช้สอย กิจกรรมทางทะเล เช่น ดำน้ำ วัยน้ำ เป็นต้น

5. รูปแบบการท่องเที่ยว

วรรณ วลัยวนิช (2546, หน้า 141-148) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งรายได้จากการท่องเที่ยว และรายได้จากกิจการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดความร่วมมือเพื่อพัฒนาและขยายเครือข่ายการท่องเที่ยว โดยเน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนก่อให้เกิดการพัฒนา รูปแบบการท่องเที่ยวแบบใหม่ ดังนี้

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco tourism) คือ การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม และการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อบ่มุมนั่นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบอย่างยั่งยืน

2. การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure travel) คือ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างหนึ่งที่ได้รับความนิยมสูงในหมู่นักท่องเที่ยว เป็นการเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะอย่าง เมื่อเข้าไปท่องเที่ยวแล้วจะได้รับความตื่นเต้น ทำทายและให้ประสบการณ์ที่แปลกใหม่

3. การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Geo tourism) คือ เป็นรูปแบบการเดินทางไปท่องเที่ยวยังสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีลักษณะภูมิประเทศแบบต่าง ๆ ที่เกิดจากการผันแปรของเปลือกโลก เช่น ภูเขา หน้าผา ถ้ำ ดินถล่ม ฟอสซิล เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมสนุกสนานเพลิดเพลิน และได้รับความรู้ทางธรณีวิทยาควบคู่กันไป

4. การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro Tourism) คือ เป็นการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้น และได้รับความนิยมเป็นอย่างมากโดยนักท่องเที่ยวเดินทางไปยังพื้นที่ทางการเกษตร สวนเกษตร ฟาร์มปศุสัตว์ เพื่อชมความงามทางการเกษตร ชมวิถีชีวิตของเกษตรกร ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของชาวบ้านในท้องถิ่นหรือชนบท ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งทัศนียภาพอันสวยงาม อันก่อให้เกิดความสนุกสนานและได้รับความรู้พื้นฐานด้านการเกษตร

5. การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ (Health tourism) คือ การท่องเที่ยวพักผ่อนไปท่ามกลางธรรมชาติ เรียนรู้วิธีการใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดหรือเสริมสร้างสุขภาพให้แข็งแรง จิตใจสดชื่นแจ่มใสควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว เห็นวัฒนธรรมท้องถิ่นและนำสิ่งที่ได้รับมาปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ส่วนใหญ่นิยมเดินทางไปพักผ่อนยังต่างจังหวัด ซึ่งปัจจุบันนิยมกันมากในรูปแบบของศูนย์สุขภาพ

6. การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) คือ การท่องเที่ยวไปตามสถานที่ทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานที่สำคัญ ๆ หรือมีชื่อเสียงเป็นการแสวงหาความรู้ความเพลิดเพลินและได้เห็นคุณค่าทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งมีมาแต่โบราณอันเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมและการดำรงชีวิตของประชาชนในปัจจุบัน

7. การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural and traditional tourism) คือ การจัดรูปแบบการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้เที่ยวชมงานเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เนื่องในเทศกาลต่าง ๆ เป็นการสืบทอดและรักษามรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นไว้ โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่น

8. การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตชนบท (Rural tourism) คือ เป็นการเดินทางไปตามชนบทชมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่งดงาม สงบ หรือสังคมที่เรียบง่าย เป็นการสัมผัสการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวชนบทที่ห่างไกลจากสังคมเมืองและใกล้ชิดกับธรรมชาติ

9. การท่องเที่ยวแบบผสมผสาน คือ การจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวในด้านต่าง ๆ ผสมกับกระแสด้านความต้องการในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น

10. การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable tourism) คือ การพัฒนาและจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาดรอบคอบ ระมัดระวัง ให้เกิดผลดีทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสามารถธำรงรักษาเอกลักษณ์ของธรรมชาติและวัฒนธรรมไว้ได้นานที่สุด เกิดผลกระทบน้อยที่สุด และใช้ประโยชน์ได้นานที่สุดโดยไม่ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

6. การท่องเที่ยวในปัจจุบันและผลกระทบ

ปัจจุบันการท่องเที่ยวถูกทำให้เป็นอุตสาหกรรม ธุรกิจการท่องเที่ยวดำเนินการภายใต้การความต้องการผลกำไรจากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยว ในประเทศที่กำลังพัฒนา มีฐานะการท่องเที่ยวราคาถูก ที่นักท่องเที่ยวจำนวนมากต้องการมาเยือน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้กลายมาเป็นหาเมื่อประเทศที่กำลังพัฒนาในหลายประเทศ ได้นำ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตผู้คน สินค้าของที่ระลึก รวมถึงผู้หญิงและเด็กที่ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจการท่องเที่ยว จึงสะท้อนให้เห็นปัญหาต่าง ๆ ในธุรกิจการท่องเที่ยวในปัจจุบันดังนี้ (จุไรรัตน์ แสนรักษ์, 2556)

1. การท่องเที่ยวได้กลายมาเป็นการขายบริการทางเพศ ผู้หญิงและเด็ก ซึ่งถูกส่งไปขายบริการทางเพศ จนส่งผลให้การค้าบริการทางเพศกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการท่องเที่ยว
 2. การก่อสร้างตึก โรงแรมขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อระบบน้ำใช้และระบบกำจัดน้ำเสียของชุมชน เกิดการบุกรุกกว้านซื้อที่ดินเพื่อสร้างสถานที่ท่องเที่ยวที่หรูหรา แหล่งท่องเที่ยวที่แวดล้อมไปด้วยสิ่งบันเทิง ซึ่งเกิดความแออัด ปัญหาการจราจร และมลพิษ
 3. วัฒนธรรมชุมชน ได้รับผลกระทบ คนในท้องถิ่นสูญเสียพื้นที่พักผ่อน
 4. เกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยม การใช้สินค้าฟุ่มเฟือยขึ้น
 5. รายได้จากการท่องเที่ยวส่วนใหญ่ตกอยู่กับเจ้าของธุรกิจ โรงแรม บริษัททัวร์
- ชาวบ้านท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์น้อย แต่เป็นผู้ที่ต้องแบกรับผลกระทบในด้านต่าง ๆ มากกว่าภาคส่วนอื่น ๆ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าไม่มีงานวิจัยชิ้นใดเลยที่มุ่งศึกษาเมืองพัทยาในประเด็นของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเมือง และทุนวัฒนธรรม โดยมากเป็นงานวิจัยทางด้านรัฐศาสตร์ ที่เน้นศึกษาในเรื่องการเมืองการปกครองท้องถิ่นของเมืองพัทยา และงานวิจัยที่เน้นศึกษาปัญหาหรือผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่เป็นผลมาจาก ความเป็นเมืองท่องเที่ยวของพัทยา อย่างไรก็ตามงานวิจัยเหล่านี้ยังมีส่วนที่นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับภาคการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาไว้บางส่วน ผู้วิจัย

ได้คัดเลือกงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องพัฒนาการกระบวนการสะสมทุนวัฒนธรรมเมืองพัทยา ดังนี้

วานชาฟ (Wahnschaff, 1982 อ้างถึงใน บังอรรัตน์ โรจน์วรรณสิทธิ์, 2526, หน้า 85-106) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ธุรกิจที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในภาคการท่องเที่ยว กรณีศึกษาเมืองพัทยา” (Formal and informal tourism sectors: A case study in Pattaya, Thailand) โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อหาคำตอบว่าอะไรคือเงื่อนไขในการประกอบธุรกิจ และผู้ประกอบการเหล่านี้มีช่องทางอะไรบ้าง รวมถึงปัจจัยที่กำหนดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของแหล่งท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศในประเทศที่กำลังพัฒนา เช่น เมืองพัทยา ซึ่งผลการศึกษาพบว่าเมืองพัทยารากฐานขึ้นมาจากการก่อตัวของธุรกิจที่เป็นทางการ ซึ่งมีนักลงทุนและบริษัทที่มีอิทธิพลเป็นเจ้าของดำเนินการ โดยมีใบอนุญาตและจดทะเบียน เพื่อเสียภาษี และจะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐทั้งทุนอุดหนุน และมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทางการเมืองด้วย ธุรกิจดังกล่าวมีหลายแขนง ตั้งแต่ธุรกิจโรงแรม ในดัลลัส ดิสโกเธค บาร์ ภัตตาคาร และร้านขายสินค้าที่ระลึกอีกมากมาย

ขณะเดียวกัน ธุรกิจที่ไม่เป็นทางการก็พัฒนาขึ้นจากความยากจนที่ผลักดันให้ทำธุรกิจส่วนตัวหรือภายในครอบครัว โดยมีคนในท้องถิ่นเป็นเจ้าของดำเนินการ แต่ปราศจากการคุ้มครองหรือการรับรองทางกฎหมาย ไม่มีการระบุชื่อหรือจดทะเบียนตามระบบการค้าทั่วไป เป็นการดำเนินการที่นอกเหนือจากระบบความช่วยเหลือ และระบบการเก็บภาษีของภาครัฐ ธุรกิจที่ไม่เป็นทางการที่พบเห็นได้มาก ได้แก่ธุรกิจรถสองแถว ธุรกิจให้เช่าร่มกันแดด และเก้าอี้ผ้าใบ ธุรกิจเรือนำเที่ยวของชาวประมง ธุรกิจให้เช่าอุปกรณ์ชายหาด เช่น สกีสกีหรือพาราเซล (สกีกรม) สกูตเตอร์ และกระดานวินเซิร์ฟ ธุรกิจขายอาหารและเครื่องดื่มคุณภาพต่ำ ธุรกิจขายของที่ระลึกประเภทสินค้าหัตถกรรมคุณภาพต่ำ ธุรกิจโสเภณี ตลอดจนธุรกิจมั่วสุมเทศก์ ซึ่งกิจการเล็ก ๆ ที่ไม่เป็นทางการเหล่านี้จะมีการทุจริต การบงกช หรือแม้แต่การกดดันจากนโยบายรัฐ เพราะนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวของรัฐบาลเป็นการแทรกแซงด้านเดียว (One- side interventions) คือ ภาคที่เป็นทางการ และเมื่อกิจการของธุรกิจที่ไม่เป็นทางการ เริ่มมีผลกระทบต่อการปฏิบัติงาน หรือกำไรของธุรกิจที่เป็นทางการก็ย่อมมีโอกาสเสี่ยงต่อปฏิกิริยาจากรัฐบาล ดังนั้นธุรกิจที่ไม่เป็นทางการ จึงมีรายได้ต่ำและประมาณการแน่นอนไม่ได้ เพราะขึ้นอยู่กับข้อบังคับที่ทำให้การทำหน้าที่ของตนมีผลตามความต้องการของภาคที่เป็นทางการ เห็นได้ชัดจากนโยบายต่อคนขับรถแท็กซี่ นโยบายตีสองหน้าต่อโสเภณีที่ประกอบด้วยการออกกฎหมายห้าม แต่การเพิกเฉยของเจ้าหน้าที่กลับเป็นประโยชน์ต่อธุรกิจภาคที่เป็นทางการ

การลงทุนทั้งสองประเภทดังกล่าว เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เนื่องจากขัดผลประโยชน์กันในเรื่องการแย่งชิงนักท่องเที่ยว และธุรกิจที่ลงทุนอย่างมีแบบแผนเท่านั้น ที่ได้รับการสนับสนุนจาก

ภาครัฐ แต่ธุรกิจที่ลงทุนอย่างไม่มีแบบแผน ซึ่งมักเป็นธุรกิจของคนในท้องถิ่น จะมีการดำเนินธุรกิจไปตามยถากรรม โอกาสพัฒนาจึงมีน้อย เนื่องจากขาดการส่งเสริมจากภาครัฐ ประกอบกับมีขีดจำกัดด้านเงินทุน จึงทำให้คนในท้องถิ่นไม่มีโอกาสแสวงหาผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวได้อย่างเต็มที่ การที่จะเพิ่มพูนรายได้ และประสบการณ์จึงเป็นไปได้ได้น้อยมาก ดังนั้น สถานภาพของคนในท้องถิ่น จึงมักเป็นเพียงลูกจ้างในสถานบริการต่าง ๆ โดยเฉพาะโรงแรมและสถานที่พักแรม มีจำนวนน้อยมากที่มีโอกาสเป็นเจ้าของ และดำเนินกิจการเอง

ขวัญแก้ว อดมบุญญานุภาพ (2546) ได้ศึกษา “กำเนิดและการขยายตัวของเมืองพัทยา” (The original and expansion of Pattaya) ตั้งแต่ พ.ศ. 2497 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวในพัทยาอย่างชัดเจน ถึง พ.ศ. 2521 เมื่อเมืองพัทยาได้รับการประกาศเป็นเขตการปกครองพิเศษ โดยมุ่งอธิบายพัฒนาการของเมืองพัทยา ที่มีทั้งข้อเสียและปัญหาในระดับนานาชาติ โดยเน้นศึกษาใน 2 ประเด็นหลัก คือ วัฒนธรรมการท่องเที่ยว ที่มีภาพลักษณ์พิเศษแตกต่างจากเมืองท่องเที่ยว อื่น ๆ และการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ผลการศึกษาพบว่า เดิมพัทยามีเพียง 2 ชุมชน คือ ชุมชนพัทยาและชุมชนนาเกลือ ชาวเมืองประกอบอาชีพประมงและเกษตรกรรม เส้นทางคมนาคมที่สำคัญขณะนั้น คือ ทางน้ำ ซึ่งไม่สะดวกต่อการเดินทางมาท่องเที่ยว ถึงแม้จะมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เอื้ออำนวยก็ตาม นักท่องเที่ยวชาวไทยช่วงก่อนทศวรรษที่ 2490 ซึ่งโดยมากเป็นชนชั้นสูง จึงนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวยังสถานที่ที่มีความสะดวกในการเดินทางและมีที่พัก เช่น อ่างศิลา บางแสน และหัวหิน

ในส่วนของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา ขวัญแก้ว อดมบุญญานุภาพ สรุปว่า เมืองพัทยาริเริ่มมีกิจกรรมการท่องเที่ยวครั้งแรกในช่วงปลายทศวรรษที่ 2490 โดยการใช้เป็นสถานที่พักผ่อนสำหรับชาวต่างชาติทั้งกลุ่มชาวอเมริกันที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย และเหล่าทหารอเมริกันที่เข้ามาพักจากสงครามเวียดนาม ภายใต้โครงการเพื่อการพักผ่อนและนันทนาการ (Rest and recreation) ซึ่งนิยมเล่นกีฬาทางน้ำ อย่างสกีน้ำ และการตกปลา รวมถึงชาวไทยที่นิยมกิจกรรมประเภทนี้ ในทศวรรษที่ 2500 และตั้งแต่ พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา จึงเกิดความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ในการประชาสัมพันธ์และสร้างภาพลักษณ์เมืองพัทยาค้นมา เพื่อเร่งจำนวนนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยนโยบายต่าง ๆ ในการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ได้กำหนดภาพลักษณ์ให้เมืองพัทยามีทางเลือกในการพักผ่อนที่หลากหลาย แต่การขยายตัวของเมืองพัทยาจากแรงกระตุ้นทั้งของภาครัฐและภาคเอกชน โดยปราศจากการวางแผนรองรับนั้นได้ส่งผลถึงปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการปกครอง ปัญหาสังคม รวมถึงปัญหาภาพลักษณ์ของการเป็นแหล่งบริการทางเพศ จนทำให้เมืองพัทยา ต้องเปลี่ยนการปกครองจากสุขาภิบาล ให้มีฐานะขึ้นเป็นเขตการ

ปกครองพิเศษในปี พ.ศ. 2521 เพื่อสร้างการบริหารการปกครองได้อย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ

วนิดา วิชยประเสริฐกุล (2541) ได้ศึกษา “ผลกระทบจากการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีต่อสภาพแวดล้อมเมืองพัทยา (The impacts of tourism development on environment of Pattaya City)” โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา และผลกระทบจากการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีต่อสภาพแวดล้อมของเมืองพัทยา ผลการศึกษาพบว่า เมืองพัทยามีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองท่องเที่ยวระดับสากลมาโดยลำดับ ในอดีตเป็นหมู่บ้านชาวประมงเล็ก ๆ จนเริ่มมีกิจกรรมการท่องเที่ยวเมื่อปี พ.ศ. 2502 เนื่องมาจากการเข้าพักของทหารอเมริกันในช่วงสงครามเวียดนาม ซึ่งได้เป็นจุดเริ่มของการท่องเที่ยวเมืองพัทยา ต่อมาการบอกเล่าจากปากต่อปาก ประกอบกับนโยบายในการพัฒนาประเทศได้กำหนดบทบาทให้เมืองพัทยาศูนย์กลางธุรกิจการค้าและการบริการ ควบคู่ไปกับการเป็นเมืองศูนย์กลางทางการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองพัทยาดำเนินมาตามแนวชายฝั่งทะเลด้านเหนือลงไปทางด้านใต้ ซึ่งช่วยเสริมให้เมืองพัทยามีความหลากหลายของทรัพยากรทางการท่องเที่ยวมากขึ้นไปอีก ทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น ชายหาดนาจอมเทียน หมู่เกาะล้าน สวนนงนุช เป็นต้น หรือ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เช่น วัดญาณสังวราราม ปราสาทสังฆาราม อุทยานสามก๊ก เป็นต้น ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวสันตนาการต่าง ๆ เช่น สถานบันเทิงยามค่ำคิน ห้างสรรพสินค้า ศูนย์กีฬาทางน้ำ เป็นต้น

ในส่วนของการวิเคราะห์ผลกระทบ จากการพัฒนาการท่องเที่ยวของเมืองพัทยานั้น วนิดา วิชยประเสริฐกุล สรุปว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลทั้งด้านบวกและด้านลบ โดยผลกระทบด้านบวกต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ การเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาที่ดินด้านการท่องเที่ยวที่ขยายตัวตามภาวะเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้น และสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ได้แก่อำนาจให้เกิดประโยชน์เชิงเศรษฐกิจด้านรายได้จากการท่องเที่ยวที่เพิ่มสูงขึ้น เกิดการลงทุนในธุรกิจทางการท่องเที่ยวต่าง ๆ มีการสร้างงานสร้างอาชีพ และสภาพแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บริการสาธารณะขยายตัวอย่างเต็มที่ เพื่ออำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยว ส่วนผลกระทบด้านลบซึ่งเกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็วโดยขาดการจัดการอย่างเหมาะสม มีลักษณะผลกระทบด้านลบต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ การพังทลายของชายหาด น้ำเสีย ปัญหามลพิษ การขาดแคลนน้ำประปา การจราจรคับคั่งและแออัด การขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ที่ดิน การรุกคืบพื้นที่สาธารณะ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การกว้านซื้อที่ดิน ค่าครองชีพสูงขึ้น และสภาพแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ สถิติคดีอาชญากรรมที่เพิ่มสูงขึ้น

วรรณัน ศิริจิรกาล และศราวุธ เปรมใจ (2552) ได้ศึกษาศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของเมืองพัทยาวัดจากวัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้เพื่อแสดงศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของเมืองพัทยา โดย

วิธีการศึกษาวิวัฒนาการสภาพปัจจุบันและแผนนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเมืองพัทยา ทางด้านสังคม วิถีชีวิต เส้นทางและกิจกรรมทางการท่องเที่ยว จากเอกสารและการสำรวจภาคสนามพบว่า พัทยามีศักยภาพทางกายภาพ สิ่งอำนวยความสะดวก โครงสร้างพื้นฐานและการบริการการท่องเที่ยวตอบสนองความต้องการของการท่องเที่ยวเชิงบวกได้สิ่ง ที่ยังไม่เพียงพอคือจิตสำนึกด้านบวกของบุคคลที่เกี่ยวข้อง และมีภาพลักษณ์การท่องเที่ยวยามราตรี แต่เนื่องจากเส้นทางและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงบวกและเชิงลบอยู่แยกตำแหน่งและช่วงเวลา เกิดการซ้อนทับกันในบริเวณชายหาดบางส่วนเท่านั้น พัทยาจึงสามารถพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงบวกให้อยู่ร่วมกับการท่องเที่ยวเชิงลบโดยสามารถเอื้อประโยชน์และไม่ส่งผลกระทบทางลบต่อกันได้ การเพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงบวกทำได้โดยการปลูกจิตสำนึกที่ดี สร้างสิ่งกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวรู้จักและเกิดการท่องเที่ยวในสถานที่เชิงบวกเพิ่มขึ้นจากสื่อและหน่วยงานทางการท่องเที่ยว พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับกลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงบวก รวมทั้งควบคุมเวลาและขอบเขตพื้นที่ (Zoning) ของการท่องเที่ยวเชิงลบ

กานดา ทรัพย์นา (2554) ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองของการจัดตั้งองค์การบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเขตเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ และการเมืองของการจัดตั้งองค์การบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเขตเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง และทราบถึงผลกระทบจากการจัดตั้งองค์การบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเขตเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง ทั้งนี้เมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีพื้นที่เมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง 9 แห่ง เป็นพื้นที่ในการศึกษา ใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยกำหนดผู้มีส่วนได้ส่วนเสียผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key – informants) จำนวน 12 ราย และใช้การสัมภาษณ์กลุ่ม โดยอาศัยผู้ให้ข้อมูลที่มีสถานภาพเดียวกันจำนวน 1 กลุ่ม รวมถึงการวิจัยจากเอกสารจากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวการพัฒนาที่ยั่งยืน และการสังเกตการณ์เพื่อนำมาสรุปเป็นผลการศึกษาและอภิปรายผล ซึ่งผลการศึกษาครั้งนี้สรุปว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจซึ่งมีทั้งด้านงบประมาณและด้านรายได้ที่จะเกิดขึ้นจากการขยายตัวทางระบบเศรษฐกิจ จนนำไปสู่การแข่งขันช่วงชิงผลประโยชน์ด้านต่าง ๆ โดยอาศัยปัจจัยทางการเมืองซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 ด้าน คือ ด้านนโยบายและด้านการแข่งขันฐานอำนาจทางการเมือง เป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนซึ่งจะออกมาในรูปแบบของนโยบายหลายด้านเป็นเหตุให้เกิดผลกระทบต่อประชาชนหลายฝ่าย โดยมีทั้งฝ่ายที่ได้ประโยชน์และฝ่ายที่เสียประโยชน์ ฝ่ายที่ได้ประโยชน์ ได้แก่ กลุ่มนักการเมือง และกลุ่มนายทุนที่ทำธุรกิจด้านการท่องเที่ยว ส่วนฝ่ายที่เสียประโยชน์ ได้แก่ ประชาชนที่ได้รับผลกระทบ

จากการก่อสร้างโครงการตามแผนแม่บท เช่น กลุ่มที่ถูกเวนคืนที่ดินและถูกไล่ที่อยู่อาศัย กลุ่มธุรกิจขนาดเล็ก กลุ่มวินมอเตอร์ไซด์รับจ้าง และกลุ่มรถโดยสารประจำทาง เป็นต้น

พิศุจน์ รัตนวงศ์ (2552) ศึกษาการบริหารนโยบายการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนขององค์การบริหาร การพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาเกาะช้างและพื้นที่เชื่อมโยง จังหวัดตราด มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1. เพื่อศึกษากระบวนการดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว พื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 2. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว แบบยั่งยืนขององค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาเกาะช้างและพื้นที่เชื่อมโยง จังหวัดตราด 3. เพื่อศึกษาบทบาทในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวแบบ ยั่งยืนขององค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาเกาะช้าง และพื้นที่เชื่อมโยง จังหวัดตราด เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า

1. แนวทางการบริหารนโยบายการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน นโยบายการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ขององค์การบริหาร การพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาเกาะช้างและ พื้นที่เชื่อมโยง จังหวัดตราด ไม่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลต่อการบริหารท่องเที่ยวอย่าง ยั่งยืนขององค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่ให้เป็นการพัฒนา ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นการพัฒนาเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของพื้นที่ที่ต้องการพัฒนา

2. บทบาทในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนขององค์การบริหาร การพัฒนา พื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาเกาะช้างและพื้นที่เชื่อมโยง จังหวัดตราด สอดคล้องกับภารกิจที่กำหนดไว้ในมาตรา 20 และมาตรา 21 แห่งพระราชกฤษฎีกาการจัดตั้ง องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จะต้องกำหนดแผนปฏิบัติการ เพื่อให้นโยบายและแผนบรรลุผลและการจัดทำนโยบายและแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่พิเศษ เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้ต้องคำนึงถึงหลักการผังเมืองและสิ่งแวดล้อมและ

3. รูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนขององค์การบริหาร การพัฒนาพื้นที่ พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาเกาะช้างและพื้นที่เชื่อมโยง จังหวัดตราด ควรมี รูปแบบที่เป็นการพัฒนาเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และให้ ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย